

Het verhaal achter de boerderij

Het verhaal achter de boerderij

Een zoektocht van boerderijeigenaren uit de Over-Betuwe naar het verleden van hun boerderij als inspiratiebron voor de toekomst

**I.E. Salverda
J.R. Mulder**

Alterra-rapport 863

Alterra, Wageningen, 2003

REFERAAT

Salverda, I.E. & J.R. Mulder, 2003. *Het verhaal achter de boerderij. Een zoektocht van boerderijeigenaren uit de Over-Betuwe naar het verleden van hun boerderij als inspiratiebron voor de toekomst.* Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 863. 118 blz.

In het kader van het Jaar van de boerderij heeft Alterra in opdracht van de Stichting tot behoud van Boerderij en Erf in Gelderland 20 boerderijeigenaren in de Over-Betuwe begeleid bij een zoektocht naar het verleden van hun boerderij. De Over-Betuwe ligt midden in het KAN-gebied, waar de veranderingen in het landschap snel gaan. Steeds vaker krijgen boerderijen een niet-agrarische functie. Het project had als doel om boerderijeigenaren in samenspraak met elkaar en met hulp van (ervarings)deskundigen het cultuurhistorische verhaal achter hun boerderij op te sporen en op te schrijven. Door het historische bewustzijn te vergoten is het verleden een inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen. Verder blijkt dat de verhalen een bindende kracht hebben gehad: de deelnemers zijn meer verbonden met hun boerderij, de streek, de mensen uit de omgeving en met elkaar. Zij hebben hun verhaal niet alleen uitgedragen in deze verhalenbundel, maar ook op verhalenavonden, via lezingen van historische verenigingen en op de website van het project. Door de grote publiciteit (persberichten, radio, TV-Gelderland, kranten/tijdschriften) kwam het project lokaal, regionaal en zelfs landelijk onder de aandacht. Mogelijk wordt een soortgelijk project in 2004 in de West-Betuwe opgezet.

Trefwoorden: boerderij, cultuurhistorie, culturele planologie, historisch bewustzijn, inspiratiebron, landschap, Over-Betuwe, toekomst, verhaal.

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door €34,- over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 863. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2003 Alterra
Postbus 47; 6700 AA Wageningen; Nederland
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: info@alterra.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	7
Samenvatting	9
Deel 1 Project 'Het verhaal achter de boerderij'	13
Aanleiding	15
Doel	17
Procesaanpak	19
Resultaten	23
Conclusie	25
Aanbevelingen	27
Deel 2 Twintig verhalen van boerderijeigenaren uit de Over-Betuwe	29
Deel 3 Slotbeschouwing	91
Het verhaal achter de boerderij als inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen	93
<i>Bijlagen</i>	99
1 De deelnemers	101
2 Brief met informatie over het project 'Het verhaal achter de boerderij'	103
3 Vragen aan boerderijeigenaren	107
4 Handreikingen	109
5 Literatuur aanwezig in de eigen bibliotheek	113
6 Voorbeeld inhoudsopgave individueel informatiepakketje	115

Woord vooraf

Voor u ligt het resultaat van een zeer leuk, intensief en experimenteel verhalenproject. Dit geldt voor Alterra en de Stichting tot behoud van Boerderij en Erf in Gelderland, als respectievelijk bedenker en uitvoerder van het project en initiatiefnemer. Maar het geldt ook voor de verhalen-schrijvers. Zij zijn een avontuur aangegaan; het heeft hen uiteindelijk veel opgeleverd, maar ook veel bloed, zweet en tranen gekost. Maar dat geeft niet, dat hoort erbij als je in het verhaal van je boerderij duikt.

Het afgelopen jaar was het Jaar van de Boerderij. Door het hele land zijn activiteiten opgestart om de aandacht te vestigen op de boerderijen in ons landschap. Wij wilden van het begin af aan iets doen met mensen die wonen en werken op historische boerderijen. Niet een afstandelijk onderzoeksproject of een van bovenaf opgelegd advies hoe mensen om moeten gaan met hun historische boerderij. We wilden betrokkenheid en bevlogenheid in dit project. En boerderijen die gaan leven omdat de bewoners het verhaal erachter ontdekken.

Het project is gefinancierd door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, het Stimuleringsfonds voor Architectuur, Alterra, de provincie Gelderland, KNHM en het VSB-fonds. Door de fantastische inzet van de boerderij-eigenaren, de bijzonder goede samenwerking met John Mulder en zijn kennis van en contacten in de streek en de efficiënte en deskundige hulp van Luuk Keunen is het project tot een succes geworden. Bedankt iedereen!

Irini Salverda

Samenvatting

In het kader van het Jaar van de boerderij heeft Alterra in opdracht van de Stichting tot behoud van Boerderij en Erf in Gelderland het project 'Het verhaal achter de boerderij' in de Over-Betuwe uitgevoerd. De Over-Betuwe ligt in het KAN-gebied, waar de veranderingen in het landschap snel gaan. Steeds vaker krijgen boerderijen een niet-agrarische functie. Twintig eigenaren van historische boerderijen zijn op zoek gegaan naar het verhaal van hun boerderij. De boerderijen hebben bijna allemaal te maken (gehad) met functieverandering.

Het doel van het project was:

- Een proces in gang zetten waarbij boerderijeigenaren in samenspraak met elkaar en met hulp van deskundigen het cultuurhistorische verhaal achter hun boerderij opsporen en uitdragen.
- Het historische bewustzijn en omgevingsbewustzijn van boerderijeigenaren vergroten, zodat de inrichting van boerderij, erf en omgeving meer geïnspireerd wordt op het verleden.
- Particulier initiatief stimuleren door niet van bovenaf op te leggen wat waardevol is, maar door ruimte te geven aan de boerderijeigenaren om dat zelf te ontdekken.

Het project heeft een experimenteel karakter. Het was namelijk de vraag of:

- de boerderijeigenaren elkaar zouden inspireren en van elkaar zouden leren. Of ze een netwerk zouden vormen;
- het netwerk zich zou uitbreiden als een sneeuwbal door het meenemen van introducés;
- het proces na twee verhalenrondes zelfstandig zou blijven voortgaan. Of de boerderijeigenaren uiteindelijk een zelfstandig draaiend netwerk zouden vormen;
- de boerderijeigenaren initiatieven en acties zouden koppelen aan hun verhalen.

Alterra heeft de boerderijeigenaren ondersteund bij hun zoektocht. We zijn samen met hen archieven ingedoken en hebben hulpmiddelen aangereikt zoals een kenniswegwijzer, bibliotheek en website. Verder hebben we bijeenkomsten georganiseerd, waar de boerderijeigenaren hun verhalen hebben gepresenteerd aan de hand van posters. Voor veel deelnemers was de drempel om op onderzoek uit te gaan hoog. De ondersteuning van Alterra was daarom welkom.

De deelnemers hebben gesproken met oude (buurt)bewoners. Sommigen hebben ook experts geraadpleegd zoals leden van historische verenigingen.

Het project bestond uit twee verhalenrondes. Voor de eerste ronde hebben we tien deelnemers geselecteerd. Aan de tweede ronde namen boerderijeigenaren deel die als introducé op een verhalenavond zijn meegenomen. De verhalen van de eerste ronde waren een belangrijke inspiratiebron voor de introducés.

Twintig unieke verhalen met veel oud fotomateriaal zijn het resultaat van de speurtochten. De verhalen gaan over het verleden, heden en de toekomst van de

boerderij. Het zijn verhalen over veranderingen in de tijd. In deel twee van dit rapport zijn de verhalen gebundeld. Ze zijn ook te lezen op de website van het project: www.verhaalachterdeboerderij.nl.

Naast de verhalen heeft het project effecten opgeleverd die allen te maken hebben met verbinding. Allereerst is er een band ontstaan tussen de deelnemers van het project. Ze hebben informatie en verhalen uitgewisseld, elkaar geïnspireerd en elkaar soms zelfs geholpen bij hun zoektocht. Ten tweede is het historische bewustzijn en omgevingsbewustzijn van de boerderijeigenaren vergroot. Hun kennis van en betrokkenheid bij het verleden van hun boerderij en zijn plek in het landschap is gegroeid. Het derde effect is dat het verleden een inspiratiebron is voor toekomstplannen. Als vierde zien we dat de verhalen een sociale functie hebben gehad. De boerderijeigenaren hebben gesproken met oud-bewoners en mensen uit de omgeving. Daarbij zijn veel anekdotes, persoonlijke ervaringen en soms zelfs emoties met elkaar gedeeld. Het project heeft het contact tussen de autochtone en allochtone bevolking gestimuleerd. Maar ook het contact tussen jong en oud, en agrariërs en buitenlui is versterkt. Verder hebben de verhalen en de ideeën van het project een groot publiek bereikt door de website (eind 2003 waren er 16,000 hits), de uitzending van de Geschiedenisbus op TV-Gelderland en andere publiciteit. De verhalen hebben hierdoor bijgedragen aan het collectieve bewustzijn ten aanzien van historische boerderijen en het belang daarvan voor het Nederlandse landschap. Tenslotte zijn verbindingen tot stand gekomen tussen de wetenschap en kennis en ervaringen van mensen uit de streek. Door het spreken met oude (buurt)bewoners en het raadplegen van experts (onderzoekers en deskundigen van historische verenigingen) is een match ontstaan tussen 'formele' en 'informele' kennis.

Uit het project blijkt dat de verhalen een bindende kracht hebben gehad. Door de verhalen zijn de eigenaren meer verbonden met (het verleden van) hun boerderij en laten ze zich hierdoor inspireren bij nieuwe ontwikkelingen. Ze zijn meer verbonden met de streek, de mensen uit de omgeving en elkaar.

Het proces in de Over-Betuwe heeft leerpunten opgeleverd die kunnen worden gebruikt in andere verhalenprocessen met boerderijeigenaren. Naast dingen die wel werkten en die niet werkten, benoemen we de 'vonken' in het proces:

- de persoonlijke ontmoetingen tussen mensen, zoals de verhalenbijeenkomsten en de gesprekken met oude bewoners;
- de persoonlijke begeleiding, zoals de hulp van Luuk Keunen bij het archiefonderzoek;
- de inspiratie door collega-boerderijeigenaren;
- de verspreiding van de verhalen (pers, tv, website etc.).

In de slotbeschouwing bezien we het verhaal achter de boerderij als inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen. Tevens pleiten we hier voor het betrekken van mensen en hun verhalen bij het ruimtelijke beleid, hetgeen wij opvatten als culturele planologie.

Als we willen dat historische boerderijen een goede plek krijgen in toekomstige ontwikkelingen, zal de overheid veel meer aandacht moeten hebben voor de verhalen

van mensen over historische boerderijen. De overheid zal eigenaren die het verhaal van hun boerderij willen opsporen moeten ondersteunen, hun verhalen moeten koesteren en het uitwisselen ervan moeten stimuleren. Concreet betekent dit dat de overheid hiervoor stimulerend beleid moet formuleren, met geld en faciliteiten. Op die manier is er ruimte voor een nieuwe traditie; het vertellen van verhalen van historische boerderijen. Zodat kennis over vroeger wordt doorgegeven van eigenaar op eigenaar en veranderingen worden geïnspireerd op het verleden.

Het betrekken van mensen en hun verhalen in het ruimtelijke beleid leidt tot 'verankerde ontwikkeling'. Dat betekent dat ontwikkelingen in een gebied aansluiten bij de historie, de beleving en identiteit van een streek en dat er draagvlak voor is. Verhalen kunnen een brug zijn tussen het beleid (de 'systeemwereld') en mensen die leven in een gebied (de 'leefwereld'). Tot nu toe levert het opleggen van beleid door de overheid te weinig op voor het behoud van historische boerderijen. Het is daarom van belang dat het beleid aansluit bij de taal van de leefwereld en de daar aanwezige kennis en ervaring in de vorm van verhalen benut. Deze kennis en ervaring is een goede aanvulling op de abstracte informatie en kennis die het beleid normaal gesproken gebruikt.

Deel 1   Project ‘Het verhaal achter de boerderij’

Aanleiding

Directe aanleiding van dit project is het Jaar van de Boerderij in 2003. Het project is een van de zes projecten die in dit kader door de werkgroep Gelderland is opgestart. In het project zijn eigenaren van historische boerderijen in de Over-Betuwe op zoek gegaan naar het verhaal van hun boerderij.

Nederland bezit nog vele historische boerderijen. Uit een inventarisatie van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek blijkt echter dat meer dan de helft van de vooroorlogse boerderijen uit het Nederlandse landschap is verdwenen. Een andere ontwikkeling is dat boerderijen steeds vaker een niet-agrarische functie krijgen. Functieverandering is vaak de redding voor de sloophamer. Het is echter wenselijk dat dergelijke veranderingen 'verankerd' zijn in het verleden, zodat de eigenheid van een streek een plek krijgt in hedendaagse ontwikkelingen. Dit sluit aan bij het motto van het Belvedere-beleid: 'Behoud door ontwikkeling' en is ook een belangrijk onderwerp gebleken tijdens de verschillende activiteiten in het Jaar van de Boerderij.

De Over-Betuwe ligt in het Knooppunt Arnhem-Nijmegen, waar de verstedelijkingsdruk hoog is en het gebruik en het uiterlijk van het landschap en boerderijen in hoog tempo verandert.

Hoe kunnen historische boerderijen gezien deze ontwikkelingen een goede plek krijgen in het hedendaagse en toekomstige landschap? Wij hebben in dit project het antwoord niet zozeer gezocht bij de wetenschap of overheid, maar bij de boerderijeigenaren zelf. De maatschappelijke betrokkenheid en gevoel van verantwoordelijkheid van burgers wordt steeds groter. Dit project speelt in op deze ontwikkeling door ruimte te bieden aan boerderijeigenaren om hun verhaal te ontdekken en te vertellen. Verhalen hebben een inspirerende werking en zetten meer tot leren aan dan overreding. Zeker als het verhaal verteld wordt door een collega-boerderijeigenaar. Sleutelwoorden bij het antwoord op bovenstaande vraag zijn volgens ons 'mensen', 'verhalen' en 'verbinding'.

Doel

De boerderijeigenaren die hebben meegedaan aan het project zijn grotendeels zogenaamde 'nieuwe eigenaren'; hun boerderij heeft geen agrarische functie meer, maar is een woonboerderij of huisvest een niet-agrarische onderneming. De verhalen gaan over het verleden, heden en de toekomst van de boerderij. Het zijn verhalen over veranderingen in de tijd.

Het doel van het project was:

- Een proces in gang zetten waarbij boerderijeigenaren in samenspraak met elkaar en met hulp van deskundigen het cultuurhistorische verhaal achter hun boerderij opsporen en uitdragen.
- Het historische bewustzijn en omgevingsbewustzijn van boerderijeigenaren vergroten, zodat de inrichting van boerderij, erf en omgeving meer geïnspireerd wordt op het verleden.
- Particulier initiatief stimuleren door niet van bovenaf op te leggen wat waardevol is, maar door de ruimte te geven aan de boerderijeigenaren om dat zelf te ontdekken.

Het project heeft een experimenteel karakter. Het was namelijk de vraag of:

- de boerderijeigenaren elkaar zouden inspireren en van elkaar zouden leren. Of ze een netwerk zouden vormen;
- het netwerk zich zou uitbreiden als een sneeuwbal door het meenemen van introducés
- het proces na twee verhalenrondes zelfstandig zou blijven voortgaan. Of de boerderijeigenaren uiteindelijk een zelfstandig draaiend netwerk zouden vormen;
- de boerderijeigenaren initiatieven en acties zouden koppelen aan hun verhalen.

Procesaanpak

We zijn begonnen met benaderen van 12 boerderijeigenaren. Hun adressen hadden we van de historische verenigingen van Gendt en Oosterhout gekregen (zie bijlage 1). Om mee te doen hebben we de volgende criteria geformuleerd:

- de deelnemers zijn enthousiast en nieuwsgierig naar het verhaal van hun boerderij;
- ze zijn eigenaar van een historische boerderij (liefst van vóór 1940);
- de boerderij heeft geen agrarische functie meer (kans op veranderingen zijn daar het grootst);
- de deelnemers hebben voldoende tijd om op onderzoek uit te gaan en het verhaal te schrijven.

Alle twaalf boerderijen hebben we eind 2002 bezocht, gefotografeerd en hun eigenaren (indien aanwezig) in het kort verteld over ons project. Later hebben we ze in een brief uitgebreid geïnformeerd (zie bijlage 2). Begin 2003 voerden we met alle eigenaren 'keukentafelgesprekken' met de vraag wat ze al wisten en vooral wat ze te weten wilden komen (zie bijlage 3) over het verhaal van hun boerderij. Die kennis was voor ons van belang om hen eventueel te kunnen helpen met hun onderzoek. Alterra had de rol van aanjager, ondersteuner, kennisbron, kennismakelaar, aanspreekpunt, organisator; kortom de deelnemers het op hun zoektocht zo gemakkelijk mogelijk maken.

De voorbereiding van de startbijeenkomst hield in (zie bijlage 4, 5 en 6):

- het aanleggen van een bibliotheek;
- het samenstellen van een maatpakketje met gegevens over de boerderij;
- het maken van een kenniswegwijzer;
- het opstellen van een lijst met experts ter ondersteuning van de deelnemers;
- het bouwen van een website bedoeld als uitwisselpunt van alle informatie over het project;
- het zoeken naar een gelegenheid om de startbijeenkomst te houden.

De familie Kuijer van de 'Loohof' te Gendt bood aan om de startbijeenkomst op hun boerderij te houden. Van dit aanbod hebben we dankbaar gebruik gemaakt en in februari 2003 kwamen we op hun boerderij bij elkaar. Via een PowerPoint presentatie van Alterra kregen de deelnemers een indruk over het ontstaan en de bewoning van de Betuwe, de veranderingen die in de loop der eeuwen hebben plaatsgevonden zoals het verdwijnen van boerderijen, functieveranderingen, verbouwingen enzovoort. Maar ook hun eigen boerderijen kwamen bij de presentatie in beeld met een korte toelichting van de betreffende eigenaar. Verder hebben we op deze avond het doel van het project nogmaals toegelicht, de website laten zien, de bibliotheek overgedragen aan twee deelnemers, de individuele informatiepakketjes uitgereikt. Daarnaast hebben we de aanwezigen bestookt met vragen, wat leidde tot een levendige discussie tussen boerderijeigenaren, de aanwezige opdrachtgevers en het Alterra-team. De persoonlijke en 'veilige' omgeving stond borg voor een gezellige

avond met koffie/thee, drankjes en hapjes, verzorgd door een cateringbedrijf.

Nadien is iedere deelnemer zelfstandig aan de slag gegaan om in drie maanden tijd hun verhaal achter hun boerderij op te sporen en op te schrijven, waarin drie onderdelen centraal stonden: verleden, heden en toekomst. We hebben ze richtlijnen meegegeven over omvang, indeling, lay-out enzovoort van het verhaal en daarna een tijdje met rust gelaten. Daarna zijn we via e-mail en telefoon voorzichtig gaan polsen hoe het ging en of we konden helpen. We verstuurden wekelijks nieuwsbrieven met de stand van zaken, de nodige info, tips en weetjes enz.

Per boerderijeigenaar hebben we 500 euro gereserveerd om een expert te kunnen raadplegen. Dat is ongeveer 4 uur begeleiding. Alle deelnemers kozen om het archief in te gaan. Onze collega Luuk Keunen maakte hen wegwijs in het doolhof der duistere gangen van het archief en dankzij zijn hulp kregen de meeste deelnemers aanvullende informatie over hun boerderij en voormalige bewoners. Verder hebben we hen gestimuleerd om oude bewoners, burens enz. te raadplegen. Ook deze 'oral history' methode leverde bij vele deelnemers belangrijke informatie op. De aanwezige historische verenigingen vormden welkome bronnen voor hun onderzoek zoals literatuur over streekgeschiedenis, oude kaarten en foto's.

Van elk verhaal hebben we een of meerdere concepten gelezen, en van commentaar voorzien. Daarna heeft iedere deelnemer een poster gemaakt. Het benodigde materiaal (uniforme vellen papier, fotohoekjes enz.) is door Alterra aangereikt. Op die manier zijn de verhalen verbeeld aan de hand van oude en recente foto's, afdrukken van oude kaarten enzovoort. Eén van onze wensen aan de deelnemers was om voor een introducé (vriend, bekende) te zorgen, die mee wilde doen aan een tweede verhalenronde. Omdat de bedrijfsvoering bij de huidige agrariërs in het KAN-gebied aan grote wijzigingen onderhevig is, hebben we op verzoek van de opdrachtgever/financiers ook hen expliciet gevraagd om aan ons project mee te doen. Dit verzoek werd ten volle ondersteund door de boerderijeigenaren uit de eerste ronde.

In juni 2003 hebben we een verhalenavond georganiseerd op de 'Nijburg' te Randwijk van de familie Roos-Klein Lankhorst. Naast de 12 deelnemers waren er uiteindelijk 8 introducés naar de Nijburg getogen om de presentatie van hun voorgangers bij te wonen, 4 agrariërs en 4 niet-agrariërs. De nieuwkomers werden voorgesteld door de 'oude rotten'. Via een PowerPoint presentatie konden we ook hun boerderijen laten zien. Nadien staken de verhalenvertellers ieder op hun beurt van wal om met behulp van de posters in ongeveer tien minuten tijd de essentie van hun boerderij-onderzoek aan te geven. Onder de aanwezigen bevonden zich een aantal opdrachtgevers, andere bewoners van de Nijburg en geïnteresseerden uit de streek. Er ontspon zich tijdens en na de presentatie een levendige discussie in een ongedwongen, gezellige, persoonlijke en veilige sfeer. Ook hier zorgde dezelfde cateraar als bij de startbijeenkomst voor het natje en droogje.

Vervolgens hebben we de twaalf verhalen op de website geplaatst, de posters gescand, geprint en deels als beeldmateriaal voor de website gebruikt. De originele

posters hebben we in juli/augustus terugbezorgd bij de deelnemers, een goede gelegenheid om nog eens met hen na te praten over het project.

De introducés hebben we allen bij hen thuis ontmoet, foto's van hun boerderij gemaakt en nadien informatie over het project naar hun opgestuurd en verwezen naar de website. Ze kregen in principe dezelfde begeleiding als hun voorgangers, maar dat was minder nodig. De voorgaande verhalenronde had hun duidelijk wegwijs gemaakt in de aanpak van het project. Ze namen meer initiatieven, ze reageerden alerter op vragen, op deadlines en hielden contact met ons via de e-mail. Door de grote aandacht die de pers en TV-Gelderland aan het project heeft besteed, waren vele mensen in het onderzoeksgebied en daarbuiten op de hoogte van de aard van het project. Dat heeft er zeker toe bijgedragen, dat de deelnemers niet alleen mee konden drijven op de ervaringen van hun voorgangers, maar ook gebruik konden maken van de kennis van streek- en dorpsgenoten. Zij boden veelal zelf aan om de betreffende deelnemer te helpen bij hun onderzoek. We hebben de introducés begin september de nodige materialen voor het maken van een poster bezorgd en de stand van zaken met hun doorgenomen.

Eind september 2003 vormde de grote schuur achter de boerderij 't Hoeveslag van de familie Mijnhout te Herveld het decor van de boerderijverhalen. Aanwezig waren de meeste voorgangers, de introducés, enkele opdrachtgevers, het Alterra-team en andere belangstellenden. Vermeldenswaard is dat ook vertegenwoordigers van de Stichting tot behoud van Hooibergen en Vloedschuren in de West-Betuwe naar Herveld waren gekomen. Zij hadden al eerder met ons in Wageningen over de opzet van een soortgelijk project in de West-Betuwe gesproken. We hadden ze uitgenodigd om deze verhalenavond mee te maken en de sfeer te proeven.

Aan de sfeer mankeerde ook deze avond niets. De cateraar deed weer zijn best. De mensen waren vertrouwd met elkaar; er was een band tussen hen gegroeid; sommigen noemden elkaar collega. De presentaties verliepen zonder horten en stoten. Zoals op de voorgaande avonden (startbijeenkomst en verhalenavond) liepen de presentaties ook nu weer uit. Dit werd niet als hinderlijk ervaren. De interesse van de luisteraars was groot. De avond in de schuur van 't Hoeveslag vloog ook nu weer om. De meeste deelnemers gaven te kennen dat ze het jammer vonden dat hiermee het project was afgesloten. Zij hadden al gegadigden om een volgende ronde te doen. Sommigen opperden het idee om een stichting van boerderijeigenaren op te richten om het project een vervolg te geven.

De acht verhalen hebben we op de website geplaatst, de posters gescand en geprint, de originele posters teruggebracht en met de deelnemers gesproken over het verloop van hun project. Zij waren allen enthousiast en hoopten op een vervolg van het project. Bij de meeste deelnemers bleek de 'oral history' methode (het interviewen van oude bewoners, enz.) een schot in de roos. Eén van de deelnemers neemt nu het initiatief om een aantal enthousiastelingen bij elkaar te roepen. Hoofddoel is om te praten over mogelijke vervolgacties zoals het oprichten van een vereniging of stichting van boerderijeigenaren, die het project voorzet. Met de wens dat Alterra hen zou begeleiden. We zijn natuurlijk benieuwd of het hen gaat lukken.

Zoals al vermeld hebben we met dit project veel publiciteit gezocht en gekregen: persberichten, TV-Gelderland met De Geschiedenisbus, artikelen in kranten en tijdschriften, presentaties voor verenigingen en instellingen zoals de rotaryclub, de historische verenigingen, postertentoonstellingen in diverse bibliotheken, deelname aan de Landelijke fietsdag en Open Monumentendag etc.

Resultaten

Naast de twintig unieke verhalen heeft het project verschillende effecten opgeleverd. In de slotbeschouwing gaan we uitgebreider in op de betekenis van het project.

De effecten hebben alle te maken met verbinding. Allereerst is er een band ontstaan tussen de deelnemers van het project. Ze hebben informatie en verhalen uitgewisseld, elkaar geïnspireerd en elkaar soms zelfs geholpen bij hun zoektocht. Wat zij delen is hun betrokkenheid bij historische boerderijen in de Over-Betuwe.

Ten tweede is het historische bewustzijn en omgevingsbewustzijn van de boerderij-eigenaren vergroot. Hun kennis van en betrokkenheid bij het verleden van hun boerderij en zijn plek in het landschap is gegroeid. Het verhaal van hun boerderij is als een spiegel. Ze zien in dat ze tijdelijke 'gasten' zijn en voelen zich verantwoordelijk voor de toekomst. Hieronder twee voorbeelden. De familie Hollinger uit Herveld ontdekte dat hun boerderij nooit een boerderij is geweest, maar generaties lang in handen is geweest van een bakkersfamilie. Omdat de boerderij nog geen naam had, hebben ze hun geliefde woonplek officieel gedoopt tot de Bakkershoeve. En de familie Kuijer uit Gendt kwam uit verhalen van omwonenden te weten dat op hun boerderij jarenlang koeien uit de omgeving werden gedekt door een fameuze stier. De boerderij was daardoor een belangrijke ontmoetingsplek. De huidige bewoners hebben daarom een grote bronzen beeld van een stier laten ontwerpen om in de voortuin te plaatsen.

Het derde effect is dat het verleden een inspiratiebron is voor toekomstplannen. Voor de familie Mijnhout uit Herveld is het verhaal bijvoorbeeld aanleiding om op zoek te gaan naar een nieuwe passende bestemming voor hun boerderij. Met liefde en respect voor het verleden willen ze er iets moois en duurzaam van maken.

Als vierde effect zien we dat de verhalen een sociale functie hebben gehad. De boerderij-eigenaren hebben gesproken met mensen uit de omgeving. Daarbij zijn veel anekdotes, persoonlijke ervaringen en soms zelfs emoties met elkaar gedeeld. Het project heeft het contact tussen de autochtone en allochtone bevolking gestimuleerd. Maar ook het contact tussen jong en oud, en agrariërs en buitenlui is versterkt.

Verder hebben de verhalen en de ideeën van het project een groot publiek bereikt door de website (eind 2003 waren er 16,000 hits), de uitzending van de Geschiedenisbus op TV-Gelderland, krantenberichten, presentaties van de boerderij-eigenaren op lezingen van historische kringen, tentoonstellingen van de posters in openbare bibliotheken en de openstelling van een aantal boerderijen tijdens de Open Monumentendag. Er zijn veel reacties op de website gekomen van geïnteresseerden en boerderij-eigenaren door het hele land. Je zou kunnen zeggen dat de verhalen hebben bijgedragen aan het collectieve bewustzijn ten aanzien van historische boerderijen en het belang daarvan voor het Nederlandse landschap.

Tenslotte zijn verbindingen tot stand gekomen tussen de wetenschap en kennis en ervaringen van mensen uit de streek. Door het spreken met oude (buurt)bewoners en het raadplegen van experts (onderzoekers en deskundigen van historische verenigingen) is een match ontstaan tussen 'formele' en 'informele' kennis.

Conclusie

Uit het project blijkt dat de verhalen een bindende kracht hebben gehad. Door de verhalen zijn de eigenaren meer verbonden met (het verleden van) hun boerderij en laten ze zich hierdoor inspireren bij nieuwe ontwikkelingen. Ze zijn meer verbonden met de streek, de mensen uit de omgeving en elkaar. Doordat de verhalen ook een groter publiek hebben bereikt, hebben ze (naast allerlei andere activiteiten in het Jaar van de boerderij) ertoe bijgedragen dat de samenleving meer binding heeft met historische boerderijen.

Is het doel van het project bereikt? Op deze vraag kunnen we met ja antwoorden, aangezien:

- er een proces is opgestart met twintig boerderijeigenaren, die geïnspireerd door elkaar en met hulp van oude (buurt)bewoners en deskundigen het verhaal van hun boerderij hebben opgespoord en opgeschreven;
- het historische bewustzijn en omgevingsbewustzijn van de boerderijeigenaren vergroot is;
- de boerderijeigenaren actief hun verhaal hebben uitgedragen (zgn. particulier initiatief), door het vertellen van hun verhaal op lezingen, het openstellen van hun boerderij tijdens de Open Monumentendag en het zoeken naar een vervolg van het verhalenproces in de Over-Betuwe.

In hoeverre is het experiment geslaagd? Het is eigenlijk nog te vroeg om deze vraag te beantwoorden. Bij de meeste boerderijeigenaren is er wel een groepsgevoel ontstaan en door het meenemen van introducés is het netwerk uitgebreid en het groepsgevoel versterkt. Maar of er een zelfstandig draaiend netwerk zal ontstaan nu het project is geëindigd en of andere boerderijeigenaren worden aangestoken om ook aan de slag te gaan met hun verhaal, is nog onduidelijk. Maar er zijn wel hoopvolle signalen. Want zoals eerder gezegd steekt een aantal boerderijeigenaren de koppen bij elkaar om te kijken of ze een vervolg kunnen geven aan het opgestarte verhalenproces in de Over-Betuwe. Verder is de Stichting tot behoud van Hooibergen en Vloedschuren in de West-Betuwe samen met Alterra bezig om een soortgelijk project op te starten. De vonk is dus overgeslagen naar een ander gebied.

Aanbevelingen

We willen graag aanbevelingen doen voor de procesarchitectuur van een verhalenproces met boerderijeigenaren. Dat doen we door te kijken naar leerpunten van het verhalenproces in de Over-Betuwe. Wat heeft wel en wat heeft niet gewerkt in dit proces?

Dingen die wel werkten:

- Het gebruik maken van bestaande contacten in de streek wakte vertrouwen bij de deelnemers.
- De keukentafelgesprekken zijn de basis geweest voor het nauwe contact met de deelnemers.
- De omvang van de groep (10 deelnemers; dat zijn 20 mensen!) werkte goed. Het zorgde voor een persoonlijke sfeer op de bijeenkomsten en de begeleiding was goed te overzien.
- De persoonlijke ontmoetingen op de verhalenbijeenkomsten waren inspirerend en leidden tot betrokkenheid.
- De locatie van de bijeenkomsten op de boerderijen van drie deelnemers zorgde voor een persoonlijke sfeer en betrokkenheid.
- De globale richtlijnen voor het verhaal lieten ruimte voor eigen ideeën en initiatieven.
- De persoonlijke begeleiding bij het archiefonderzoek was zeer welkom bij de deelnemers. Archiefonderzoek is nog best lastig en er is een hoge drempel om zoiets daadwerkelijk te doen. Door de begeleiding van Luuk Keunen is die drempel overwonnen.
- De gesprekken met oude (buurt)bewoners waren voor de meeste deelnemers zeer inspirerend, verrijkend en bijzonder.
- Het meenemen van introducés op de verhalenavond werkte goed. De nieuwe deelnemers waren gemotiveerd en hadden vertrouwen in het project omdat ze door bekenden waren meegenomen.
- De posterpresentaties waren een inspiratiebron en een voorbeeld voor de introducés. En foto's en tekeningen maken de verhalen levendiger.
- De website was een centraal informatiepunt voor de deelnemers. De verhalen waren bovendien direct toegankelijk voor een breed publiek.
- De communicatie via e-mail was praktisch. De nieuwsbrief per e-mail zorgde voor snelle kennisoverdracht en een regelmatige aansporing van de deelnemers.
- De bezoeken tussendoor bij mensen thuis waren gezellig en aanleiding om meer persoonlijke dingen te bespreken.
- De nagesprekken waren voor een aantal deelnemers aanleiding om te kijken naar een mogelijk vervolg van het proces.
- Het krijgen van publiciteit werkte stimulerend voor de deelnemers. En via de media heeft het project ook andere boerderijeigenaren en geïnteresseerden geraakt.

Dingen die niet werkten:

- De bibliotheek is nauwelijks geraadpleegd.
- De individuele informatiepakketjes waren wel een positief en stimulerend gebaar, maar weinig mensen hebben daadwerkelijk informatie eruit gebruikt bij het schrijven van hun verhaal. Hooguit heeft een enkeling een oude kaart gebruikt.
- Vragen via de website, bijvoorbeeld om te reflecteren op het proces, werden bijna niet beantwoord door de deelnemers.
- Het communiceren per e-mail werkte in principe heel goed, maar drie deelnemers hadden geen internetverbinding. Dus dat was een moeilijkheid.

Naast bovenstaande leerpunten noemen we hier dingen die volgens ons voor de nodige 'vonken' hebben gezorgd in het proces:

- de persoonlijke ontmoetingen tussen mensen, zoals de verhalenbijeenkomsten en de gesprekken met oude bewoners;
- de persoonlijke begeleiding, zoals de hulp van Luuk Keunen bij het archiefonderzoek;
- de inspiratie door collega-boerderijeigenaren;
- de verspreiding van de verhalen (pers, tv, website etc.).

Deel 2 Twintig verhalen van boerderijeigenaren uit de Over-Betuwe

De Loohof, heeft het verleden een toekomst?

Jos en Corry Kuijer uit Gendt

Verhalen moeten blijven bestaan

Dit is het verhaal achter boerderij de Loohof te Gendt. Het is maar gedeeltelijk een waar verhaal en gedeeltelijk een verhaal van mythen en sagen. Want deze historische plek is mede vormgegeven door de vele verhalen die hierover de ronde doen. Waar je hier in de omgeving ook komt, veel mensen kennen de Loohof; ze zijn er ooit geweest, hebben er gewerkt of zijn er met de koe langs geweest, want hier huisde een legendarische stier!

Het is helemaal niet leuk om alle verhalen te toetsen om er vervolgens achter te komen dat de feiten anders zijn. Zo zou er onder de hardstenen voordeurstoep, die er al een paar eeuwen ligt in de tweede wereld oorlog een Duitser begraven zijn! De teleurstelling was groot toen met de renovatie de bouwvallers het niet konden laten de stoep te lichten en aan waarheidsvinding te doen. Helaas de Duitser is niet aangetroffen. Ik heb deze teleurstelling nu nog niet verwerkt. Hij zal wel een stukje verder in de tuin liggen was steevast het antwoord van een buurtbewoner, want de verhalen moeten blijven bestaan.

Ver terug in de tijd

De Loohof, zoals vroeger de naam was, is gelegen op een oeverwal van vruchtbare kleigrond, geen zware klei maar zavelgrond. Op deze oeverwal hebben al vanaf het begin van de jaartelling mensen gewoond en gewerkt. Waren het de Bataven die zich hier op dit droge stuk land vestigden? Dijken kende men nog niet dus de hoger gelegen delen aan de bovenloop van de rivier liepen het laatste onder water. Een natuurlijke terp van waaruit het land verder ontgonnen kon worden.

Sporen van bewoning in de Romeinse tijd zijn hier aangetroffen, munten, contragewichten van weefgetouwen en potscherven. De ondergrond van de Loohof is een archeologisch monument, die zijn geheimen heeft geconserveerd en bewaard voor het nageslacht. Waarschijnlijk werd er handel gedreven met de Romeinen in Noviomagus en werden de Romeinen voorzien van voedsel in ruil voor goederen. Doordat het archeologische monument niet in kaart is gebracht zijn er na de Romeinse tijd weinig gegevens bekend, hoe oud de boerderij is valt dan ook moeilijk te bepalen. Zij is in ieder geval oud, een oude dame die haar geheimen niet heeft prijs gegeven.

Bouwsporen uit het verleden

Tijdens de renovatie in 1998 zijn er door onder meer de historische kring Genthe wel onderzoeken gedaan. Ook ik heb met mijn bouwkundige kennis getracht op onderdelen de ouderdom te bepalen maar een echt wetenschappelijk bouwhistorisch onderzoek heeft nimmer plaats gevonden, er was geen overheidsgeld voor, jammer een gemiste kans.

Waarschijnlijk is de boerderij gebouwd als een Betuwse hallenboerderij waar later rond 1850 een T-boerderij van gemaakt is. De hoofdvorm die hij thans nog heeft. In de boerderij bevinden zich nog de oude muurplaten waaraan afgeleid kan worden dat de boerderij veel lager in de muren is geweest dan dat hij nu is. Dit was bij een hallenboerderij gebruikelijk. Ook de spantverdeling correspondeert met een hallenboerderij.

De gemetselde binnenmuren zijn opgetrokken in baksteen gemetseld in leem die mogelijk ter plaatse werd gevonden. Ook de bakstenen zijn hoogst waarschijnlijk in de buurt gebakken, in

de uiterwaarden zijn diverse veldovens aangetroffen. Het merendeel van de oude muren zijn gerestaureerd en zijn ware mozaïeken van baksteen formaten en kleuren, vaak op z'n 'jan boeren fluitjes' gemetseld, maar daardoor indrukwekkend mooi. In de gemetselde muren zijn diverse steenformaten aangetroffen van het kleine gele ijsselsteentje, meestal gebruikt ter plaatse van een schouw, wat ook te zien is aan de zwarte koppen. Maar ook kloostermopachtige steen van diverse afmetingen. De resten tegels dateren van ca 1750-1800, aangebracht ter plaatse van de schouw. Achter de schouw werd nog een oudere vuurplaats aangetroffen, een zwartgeblakerde uitholling in een muur van ca 50 cm dik.

In de oude en huidige keuken werd een plafond aangetroffen van gevlochten wilgentenen die met klei waren dicht gepleisterd, als een soort gewelven, die dan weer gekalkt werden met witkalk. Hoe oud? We weten het niet zeker, 300 jaar oud en mogelijk 400 jaar. Misschien nog wel ouder. Overal in de grond vind je pijpen koppen en pijpsteeltjes, verder is er onder de vloer ter plaatse van de schouw nog een oude doofpot gevonden waarin een in scherven maar wel compleet kopje en diverse pijpenkoppen zijn aangetroffen. Ook is er een oude beerput onder een poepdoos gevonden, hierin bevonden zich diverse knopen en kammetjes, allen daterend uit ca 1800-1850. Het bijzondere van deze vondst is dat de poepdoos aangetroffen werd in het huidige voorhuis, dit terwijl het gebruikelijk was deze achter in de boerderij te situeren.

Sinds de grote verbouwing van ca 1850 is er weinig veranderd aan de boerderij. Toen wij de boerderij kochten in 1997 was het een bouwval waarvan het dak deels was ingestort, de schoorstenen op vallen stonden, geen water of gas geen riool, er waren nog enkele vertrekken bewoonbaar en daar woonde Lies! Want de historie van boerderij de Loohof is sterk verbonden met de familie Lenderink, die hier waarschijnlijk vanaf 1880-1890 heeft gewoond, gewerkt en geleefd. Lies dan inmiddels ruim 80 jaar, was de laatste bewoonster van de eens zo roemruchte boerderij de Loohof.

De vroegere bewoners van de Loohof

Wie hebben er nu gewoond op de Loohof? Om die vraag te beantwoorden zijn we naar het archief van de gemeente Lingewaard geweest, waar wij uiterst vriendelijk en deskundig zijn begeleid in onze zoektocht. Helaas werden we beperkt doordat in de oorlog veel verloren is gegaan, maar toch weten we veel meer!

In 1719 wordt de Lohof al vermeld in de richtelijke archieven verpondingscohier, waarschijnlijk de oudste vermelding van de Lohof in een officieel archief. Wie de bewoners waren is vooralsnog niet duidelijk. Cornelis van Eimeren heeft medio 1768 de Lohof in pacht van Freule Baronesse van Balveren en haar drie broers. De Lohof bestaat dan uit "Eerstelijk Eenen Bouwhof, bestaande in Huis, Hof schuur, duijfhuys, backoven, cum anexen boomgaard, bouw en weylant tesamen ongeveer dartig mergen" (ruim 26 ha).

Uit de kadastrale atlas van 1832 blijkt op de Loohof de weduwe Kraaijkamp te wonen die hier haar boerenbedrijf runt, groot ca 26 ha, een gemengd bedrijf met wat vee in een potstal en trekpaarden voor het zware werk op het bouwland. Het is opmerkelijk dat de omvang nagenoeg gelijk is gebleven sinds 1768.

Als in 1912 Johannes Hermanus Hendrikus Lenderink, dan 52 jaar oud, de Loohof koopt van Terwindt uit Brussel heeft hij eerst 26 jaar de boerderij gepacht. Waarschijnlijk is rond 1880/1890 J. Lenderink, komende uit de Achterhoek, hier gaan boeren. Eerst gepacht (sinds 1886) en later als eigenaar (1912). Voor 1880/1890 was de Loohof waarschijnlijk in eigendom van de familie Thijssen. Deze familie Thijssen is rond 1880/1890 geëmigreerd naar Amerika. Twee nazaten van de familie Thijssen, alletwee non, brengen bijna een eeuw later samen met bisschop Niënhaus een bezoek aan de Loohof. De zussen zijn op zoek naar hun 'roots'.

J.H. Lenderink (geboren 22-9-1860) trouwt op 23-2-1886 met Elizabeth G.M.A. van Gendt (geboren 9-2-1864). Uit dit huwelijk worden 4 kinderen geboren waarvan er een overlijdt.

Elizabeth van Gendt overlijdt op 16-5-1893. Ze is dan 29 jaar oud. J.H. Lenderink trouwt op 25-1-1896 een tweede maal met Theodora M. Sterk (geboren 3-10-1874) woonachtig te Gendt. Uit dit huwelijk worden 12 kinderen geboren waarvan er 4 jong overlijden. Totaal zijn er dus 16 kinderen uit twee huwelijken geboren, waarvan 5 als kind zijn overleden.

J.H. Lenderink overlijdt in 1932. Theodora Sterk blijft achter met een groot gezin en een omvangrijk boerenbedrijf. Ruim twintig jaar zal zij leiding geven aan de boerderij. Tot haar dood in 1953, dan bijna 80 jaar oud, bleef zij de scepter zwaaien ook al waren de inwonende kinderen inmiddels op middelbare leeftijd.

De kinderen verlaten op relatief oud leeftijd het huis. Drie kinderen blijven als vrijgezel op de Loohof wonen Bernard, Hendrikus en Liesbeth (Lies). Zij zetten het boerenbedrijf voort inmiddels een gemend bedrijf met koeien (en de stier) en paarden. De fruitteelt wordt steeds belangrijker, eerst kersen en later appels en peren.

In 1997 als wij de Loohof kopen, zijn Bernard (1991, 87 jaar oud) en Hendrikus (1967, 61 jaar oud) inmiddels overleden. Lies woont nog op de Loohof ze is dan 85 jaar oud en mede dankzij de hulp van de familie kan zij zich handhaven in de haar zo vertrouwende omgeving. De Loohof is echter ernstig in verval geraakt. De kosten voor het onderhoud zijn niet op te brengen. Lies komt te vallen en breekt haar heup. Opname in een verzorgingstehuis is noodzakelijk. De Loohof komt leeg te staan en wordt verkocht.

Lies Lenderink met op de achtergrond de fameuze stier

De toekomst

De familie Kuijer was niet unaniem enthousiast toen ik met de mededeling thuis kwam dat ik de Loohof had gekocht. Nadat Corry, Ester en Martine een bezoek aan de Loohof hadden afgelegd, werden deze gevoelens alleen maar sterker. Zij zagen het in eerste instantie niet zitten om te verhuizen van een comfortabel half vrijstaand huis naar een op instorten staande boerderij ergens in het buitengebied. Maar ik ben bouwer en aannemer en juist de slechte staat van de boerderij vormde voor mij een uitdaging om deze historische met veel verhalen omgeven boerderij een nieuw leven te gunnen. Te redden van de ondergang wat voor Lies niet gold, gold wel voor de boerderij. Ondanks de hoge ouderdom moest een reïncarnatie mogelijk zijn.

Helaas ontbraken de deskundige inbreng van monumentenzorg evenals de financiële middelen die zij konden inbrengen om een verantwoorde restauratie mogelijk te maken. De toenmalige burgemeester van Gendt H. Lichtenberg heeft zich bijzonder ingespannen om ondanks het ontbreken van een monumentenverordening deze historische boerderij toch te behouden. Verruiming en aanpassing van de bestemming moest het voor een nieuwe eigenaar mogelijk maken er toch iets van te maken. Uitgangspunten bij de restauratie waren:

- Het moest een comfortabele, van alle gemakken voorziene woonbestemming krijgen.
- De buitenzijde diende zo veel mogelijk te worden gehandhaafd.
- De hoofdindeling moest worden gehandhaafd door gebruik te maken van de aanwezige historische onderdelen.

Wij zijn van mening hierin geslaagd te zijn. Uiteindelijk hebben ook Corry, Ester en Martine hun draai hier gevonden.

Ook de tuinaanleg is zoveel mogelijk afgestemd op de historische omgeving. Zo zijn er ruim 50 hoogstambomen geplant, diverse oude appelsoorten, kersen en peren. Aan de voorzijde een klassieke tuin symmetrisch opgebouwd. Dit alles omzoomd met een beukenhaag.

En de toekomst, voorlopig kunnen we hier goed vooruit. Deels wordt het bedrijfsmatig gebruikt: bijeenkomsten van personeel en representatieve ontvangsten van ons bouwbedrijf vinden hier plaats. Verder worden er door Corry workshops georganiseerd, waar in groepjes van ca 10 personen op ontspannen wijze aan creatieve opdrachten wordt gewerkt.

En als we ouder worden, we zien wel, de tuin vergt niet zo heel veel onderhoud wat echt zwaar is. Als straks de hoogstammen hoog zijn kunnen onze kleinkinderen er heerlijk onder ravotten. Kamperen bij huis, voetballen etc.

De verdere toekomst? De ruime bestemming, de huidige indeling en de afmeting (2100 m3) zijn erop ingericht dat er mogelijk een splitsing kan plaats vinden. Twee woonhuizen of een aan huis gebonden beroep? De tijd zal het leren. Voorlopig blijven we hier fijn wonen, met alle verhalen, hier heeft het verleden een toekomst, onze toekomst.

De Bakkershoeve

Ferry en Frieda Hollinger uit Herveld

De boerderij heeft nooit een naam gehad. Wij, Ferry en Frieda Hollinger, sinds 1988 eigenaren van de boerderij Lechstraat 2 te Herveld, hebben op Koninginnedag 30 april 2003, de boerderij, gezien haar geschiedenis, officieel gedoopt tot de Bakkershoeve.

Wie opent het geschiedenisboek?

"En daar stond de wc, daar kon je van binnenuit in, daar het paard voor het rondbrengen van het brood met de sjees om het brood rond te brengen, daar het kleinvee en hier de koeien. Hier stond de oven toen er nog in de boerderij gebakken werd. Later stond hij in de schuur, je kunt het nog zien aan de lijnen in het plafond van de schuur. Daar achter de varkens en die konden via dat deurtje naar buiten, de bongerd in. Die varkens kregen het brood dat niet verkocht was door hun eten. Boven de varkens was een laag zoldertje waar de kippen op zaten. Dat kun je nog zien aan de gaten in de achtermuur. Daar links zaten nog wat konijnen. De stal daarachter moet er later aangebouwd zijn". Aan het woord is de familie Frentz, op bezoek in hun geboortehuis, kinderen van Cornelis Willen (Cees). Zij brachten een stuk over de familiegeschiedenis mee van hun neef Herman Frentz, die de familie had nageplozen en een kopie van een akte van verkoop van huis en gronden uit 1867.

We hadden zelf wel het idee om eens na te pluizen hoe 'de boerderij bewoond en beleefd' was, maar het kwam er niet van. Het jaar van de boerderij (2003) gaf de aanzet. John Mulder en Irini Salverda van Alterra kwamen met het verzoek mee te doen aan het project 'Het verhaal achter de boerderij'. Aldus geschiedde.

De familie Frentz op bezoek

De boerderij

De boerderij is in eerste instantie gebouwd als boerenwoning (hallenhuis) met weinig grond (4.00 are). Arien Frentz, de eerste bewoner, was namelijk bakker. De grond waarop Arien Frentz bouwde was van zijn schoonvader Sander van Wely, wonende aan de Lechstraat (nu nr.8). Uit de familiegeschiedenis halen we de volgende tekst: "Hij trouwt 5 oktober 1843 met zijn achternicht Jenneke van Wely en ook zij trekt bij Judith in. Schoonvader (en neef) Sander van Wely heeft klaarblijkelijk gezegd toen Arien met zijn dochter trouwde: ga maar bouwen op dat stuk tussen de Lage Hof en de Hoge Noord. Twee jaar later, mei 1845, hebben ze hun eigen huis gebouwd in de Lechstraat en verhuizen ze daarheen" (H. Frentz, 2003).

Wanneer het perceel zijn/hun eigendom werd weten we niet, dat deel van de kadastrale legger Herveld was niet aanwezig in het gemeentearchief. Het verhaal dat rondgaat over eventueel bij de bouw gebruikte moppen steen van het Huis te Andelst, lijkt erg onwaarschijnlijk, daar dat pas in 1846 door de toenmalige eigenaar burgemeester C. Taats uit Dodewaard, werd afgebroken.

De nazaten Arien Frentz hebben het hallenhuis uitgebreid tot T-boerderij met schuur. Het perceel groeide tot 15.16 are (en later tot 16.10 are). Het voorhuis is a-symmetrisch en de ramen hebben geen van allen dezelfde maat. Ook de bovenramen zijn niet gelijk en zitten ongelijk verdeeld in de gevel. Niet zoals je zou verwachten netjes boven een beneden raam. Ook heeft het huis geen kelder gehad. Wel een iets verdiepte ruimte (-40 cm) en die is er nog.

De bewoners van de boerderij

De bakkers

Rond 1800 kwam Carl Frentz (1778-1837) uit Duitsland, Nassau Diez, naar Nederland. Zijn nageslacht heeft er (van 1845 tot 1960) vier generaties lang het beroep van bakker uitgeoefend. Te weten, eerder genoemde Arien (vanaf 1845), zijn zoon Carel (vanaf 1897), daarna diens neef (oomzegger) Cees (vanaf 1913) en zijn zonen Arie en Henk. Allen hadden naast de bakkerij het gebruikelijke vee en achterin een bongerd.

De oven stond in wat nu de hal is en het gebakken brood werd opgeslagen in wat nu keuken is (de verdiepte ruimte). Carel had tevens een tapperij. Hij stond omschreven in de kadastrale legger als bakker en herbergier. Dit was niet ongebruikelijk vertelde men ons. Men vroeg zich wel eens af welke boerderij in Herveld dat niet had. Carel had geen kinderen en deed de boerderij over aan zijn neef Cees Frentz in 1913. Cees was ook bakker en geboren in het huis er schuin tegenover met de smederij. In de Eerste Wereldoorlog is Cees er even tussenuit geweest (militaire dienst). Hij verhuisde de bakkerij in de twintiger jaren naar de schuur. Het brood werd voor het grootste gedeelte uitgevent, waarbij meerdere bakkers in dezelfde straat hun brood sleten.

De kinderen Willem (1921) Arie (1922) Hendrik (1925) en Riet (1928) werden in dit huis geboren in wat nu een hobbykamertje is. Zij sliepen boven op zolder in afgetimmerde kamers. Zij hielpen in de bakkerij toen ze jong waren en kwam er dan 's-nachts arbeidsinspectie, dan glipten zij via een zijuitgang snel naar binnen. Die deur is inmiddels dichtgemetseld, maar riep weer tedere herinneringen op tijdens hun bezoek. Appeltjes van klanten werden gedroogd boven op de oven. Deze werd gestookt met (snoei)hout uit de omgeving. De houtbergen stonden voor aan de weg. Men stond midden in de nacht op om de oven met hout te vullen om een paar uur later te beginnen met brood te bakken. De as ging over de moestuin die voor het huis lag. Fijn tuinieren nu, niks harde klei!!

1940-1945

In de Tweede Wereldoorlog heeft het huis onderduikers en evacués gehad. Er liepen in de kamer kasten door in de bovenverdieping. In het bovenste deel kon men dus iets of iemand

verstoppert, baal meel erop of iets anders en niemand is te zien. In het laatste jaar evacueerde het gezin Frentz naar Tilburg, want het gebied lag continue in de frontlinie. Dus ook in deze oorlog lag de zaak een poosje stil.

De eerste boer

Cors D. de Lange (vanaf 1960) is een veehouder, zonder nevenfunctie. De eerste echte boer in de boerderij en de enige! Hij ontmantelde de gemetselde oven en zette de schuur vol met koeien en kleinvee. Ook binnen op de deel had hij vee staan. 's Zomers ging het vee naar buiten, naar gepachte grond. De brede zijdeur (westzijde) werd vervangen door een normale deur en aan de andere zijde (NO zijde) werd een pad gemaakt om achter het huis te komen en om vee en hooi te laden en te lossen.

Het huis in de eerste helft van de 20^e eeuw

Van boerderij tot woning

Onze voorgangers familie L. van Oursouw (vanaf 1974) heeft van de boerderij een woning gemaakt. Zij hebben daar vele jaren aan besteed. Rondom is een binnenmuur gebouwd met spouw. Twee voorkamers zijn samengevoegd met de gang. De ingang is verplaatst naar de westzijde en een schuifraam aan de westzijde is vervangen door een modern breedbeeld raam. Nu we oude foto's gezien hebben vinden we het jammer dat dit is veranderd. De deuren in het voorhuis zijn nog origineel. Boven zijn diverse kamers getimmerd. De deel werd in drieën gedeeld. Het deel tegen het voorhuis aan werd de hal. Het achterste deel ging in tweeën: bijkeuken en bijlartkamer (nu studeer- werkkamer). De gebinten zijn deels weggewerkt in muren en deels in het interieur als antiques behouden. Op de zolders van de deel zijn 2 kamers gemaakt. CV werd aangelegd met olietel aangestuurd door centrale handbediende mengklep, zoals bij tuinders met hun kasverwarming om de buistemperatuur in te stellen. In de voorzijde van de schuur is een grote dubbele boogdeur gemaakt.

Vanaf 1988 .....

Wij kwamen uit Drenthe en zochten een huis met ruimte en wel tussen de rivieren (vanwege het werk). Frieda werd ingepalmd door de royale hal, bongerd (eigen fruit) en het varkenshok (ideaal als werkplaats voor de tuin). Ferry was blij dat er in eerste instantie niet verbouwd hoefde te worden, kan zich uitleven in de tuin en met schilderwerk en deze winter met de restauratie van de luiken. Bovendien zit hij dicht bij zijn werk (Bemmel). In 1989 hebben we de keuken en badkamer vernieuwd en in de keuken een deur naar buiten gemaakt.

Het mooie oude hek voor het huis heeft bij een school in Heteren gestaan dat werd afgebroken. Het heeft de littekens van de Tweede Wereldoorlog, kogel- en granaatslagen. Intussen zijn we van olie overgegaan op gas.

Twee jaar geleden hebben we na wikken en wegen een serre aangebouwd en een siertuin achter het huis aangelegd. Wij zitten hier primair voor ons woonplezier. We vinden het leuk om een dergelijk oud huis te onderhouden en proberen het aan te passen aan deze tijd zonder het zijn oude karakter te ontnemen, maar aan terugrestaureren beginnen we niet. Dan zouden we fors moeten verbouwen. Het huis heeft een mooie uitstraling, staat op een aardige plek en we zijn er trots op. We hopen dat we in de toekomst vrij blijven wonen. Dat zit er wel in gezien de historische enk waar de boerderij aan ligt.

Net zoals Carel Frentz zijn we soms ook herbergier en tappen we het één en ander. Weliswaar met gesloten beurs. Het vee dat we hebben bevindt zich binnen en buiten: naast

vele insecten en vogels (deze nestelen vaak in de schuur) ook egels, veldmuisjes, mollen, konijnen, fazanten en 's nachts een steenuiltje. Prachtig!

De Lech, de Laagt en haar omgeving

Het gebiedje waar wij wonen werd de Laagt genoemd. Uit praktijkervaring van de familie Frentz weten we dat de Bakkershoeve hoog ligt. Tijdens de inundatie in de oorlog hadden zij op de boerderij droge voeten maar de schuur stond wel onder water. De Lech was een dode rivierarm van een stelsel oude rivierlopen – voorloper van de Waal. De oeverwallen van deze rivierarm zijn vanaf de ijzertijd bewoond geweest, sommige al eerder. We moeten dus diep gaan graven om wat leuks te vinden, want ons huis staat op zo'n oeverwal. Werden vroeger deze waterlopen bevaren, nu worden ze bereden. Veel wegen lopen namelijk over de dichtgeslibde waterwegen. De restanten zijn als tochtsloten nog aanwezig langs de Moordakker, de Brandenhof en de Lechstraat.

De ontwikkeling van de omgeving

De omgeving is van oudsher agrarisch. Fruit is een Betuws product. De fruitveiling in Zetten heeft het lange tijd verkocht. In 1998 moest zij sluiten. De tabaksteelt was ook een gangbare teelt, deze is echter na de Tweede Wereldoorlog verdwenen. Verder kwam je weinig akkerbouw tegen. Wel vee, koeien, varkens, schapen, paarden, kippen. Daarnaast de ambachten of andere werkzaamheden. In ons buurhuis De Hoge Noord zat vanaf 1930 een postagentschap tot 1972 en deze staat nog steeds als zodanig in het telefoonboek genoemd. De laatste 50 jaar zijn er enige indringende veranderingen geweest. De fruitteelt krimpt enigszins in, er komt meer boomkwekerij, het dorp komt dichterbij. De A-15 en de A-50 (snelwegen) hebben de Laagt afgesloten richting Noord- en Oost-Betuwe. Café Midden-Betuwe is afgebrand in 1992 waarna er een bedrijfsterrein van gemaakt is. Verder is de boerderij in de loop der jaren aangesloten op de meeste faciliteiten die het leven comfortabel maken zoals riool, gas, stroom, water, telefoon. De kabel heeft ons niet bereikt: dat stukje werd te duur vanaf de Tielsestraat. Dat zal er ook wel niet meer gelegd worden gezien de opkomst van de draadloze verbindingen. We hebben de porseleinen klossen die dateren uit 1921, nog aan de muur van de voorgevel als herinnering aan de tijd dat de stroom nog door de lucht ging.

In de loop der tijd veranderden de diverse gronden van eigenaar. Er kwam hier en daar een huis bij en er viel wat weg. Nog steeds zijn er veel kleinschalige gemengde bedrijfjes; soms met een baan erbij als extra inkomen en soms heeft men een baan met als hobby (of extra inkomen) het bedrijf.

Geraadpleegde bronnen

- Familie Frentz in levende lijve.
- Frentz, H., FRENTZ, een geschiedenis van 1000 jaar, Kadetten en Hoefijzers, Enkele Herveldse boerderijen, Rhoden, 2003.
- Historische Kring Kesteren e.o., Kruiend door de Betuwe.
- Brunt, J. e.a., Zwerftocht door een spannende eeuw, Herveld-Andelst.
- Schans, R.P.H.P. van der en B.H. Steeghs, De bodemgesteldheid van een gedeelte van de Over-Betuwe (ten zuiden van de Linge en ten westen van de Rijksweg Arnhem-Nijmegen). Wageningen. Stichting voor Bodemkartering. Rapport 462, 1957.
- Stiboka, bodemkaart nr.40W Arnhem.
- Kadastrale Legger van Herveld 2e serie.
- Olst, E.L. van, Boerderijen in het rivierengebied, overeenkomsten en verschillen.
- Mulder J.R., F. Spaan en J.G.C. de Wolf, In de ban van de Betuwse dijken, deel 2 Oosterhout, 2002.
- Luuk Keunen, die leerde hoe te zoeken.

"Mam, de kerkuiljonkies maken zo'n lawaai!"

Jeroen en Pien Verhoeven uit Slijk-Ewijk

Tja, wat een verschil. Willen kinderen in de stad nog wel eens klagen over lawaaierige buurmensen of ronkende auto's, bij ons in Loenen is dat wel anders. En zeg nou zelf, is het niet fantastisch om 's avonds tegen een uur of half elf, drie pluizige kerkuiljongen in de oude moerbeite te keer te horen gaan? Het is een luxe en een voorrecht waarvan wij, Pien, Jeroen, Floris, Wouter en Pieter ons nog steeds terdege bewust van zijn. Het leven op het platteland in een oude boerderij was altijd onze droomwens en is wonderbaarlijk in vervulling gegaan.

In 1998 werden we getipt dat er in Loenen, Slijk-Ewijk, een boerderij te koop stond. Meteen gaan kijken en binnen een uur de rentmeester, die de verkoop regelde, gebeld. Toen we de volgende dag, op een miezerige vrijdagmorgen in november, voor het pand stonden wisten we nog niet wat ons te wachten stond. Van buiten was de boerderij al perfect gerestaureerd door de verkoper, Wim Broekhuijse. Deze had het plan er zelf te gaan wonen, maar door familieomstandigheden moest hij hier van afzien. Rentmeester Frans van Lynden opende de voordeur en toen we binnenkwamen waren we verkocht. Dat mag vreemd genoemd worden want er was 'niets'. En dit 'niets' was van een schoonheid die niet in woorden valt te weerleggen, maar ik zal toch een poging doen.

Ons boerderijtype is een groot 'hallenhuis' van 18 meter lang en 12 meter breed met een totale nokhoogte van 10 meter. Het voorhuis (dat vreemd genoeg aan de achterkant van de straat ligt) is bijna geheel origineel: Centrale voordeur gaat naar betegelde gang met rechts de woonkamer en links de opkamer met de bedsteden. Daarachter zien wij een totaal opengebroken 'deel' met prachtige oude eiken gebinten.

En zo begon ons 'boerderijverhaal': Hoe maak je weer een mooie woon- leef en werkplek in een oude boerderij?

Waarom een boerderij?

Aangezien Jeroen een bedrijf heeft in houten vloeren, zochten wij een plek waarbij het wonen en werken goed in elkaar overgingen. Verhoeven Parket b.v. is de naam van ons bedrijf en we proberen zoveel mogelijk mooie, ambachtelijk houten vloeren te maken. Kijk maar op: www.parketvloeren.nl. En wat is nu mooier om deze sfeervolle vloeren in een passende locatie te presenteren?

Toen we echter gingen zoeken naar een geschikte boerderij bleken wij toch wat hindernissen tegen te komen. Vooral op gemeentelijk niveau blijkt het niet altijd eenvoudig te zijn om bovenstaande ideeën te realiseren. Dat komt omdat er op veel boerderijen een agrarische bestemming rust. En sommige gemeenten zijn er niet happig op om deze bestemming te veranderen. Dit is vreemd, aangezien de meeste boerderijen te koop staan omdat de boeren zijn verdwenen. En dit is weer het gevolg van, laat ik het voorzichtig zeggen, het 'ontmoedigingsbeleid' wat door de Nederlandse overheid de laatste jaren uitgevoerd wordt met betrekking tot het boerenbedrijf.

Laten we realistisch zijn: Niet veel mensen zijn in staat om puur uit privé-middelen een oude boerderij met een flinke lap grond te restaureren en te onderhouden. Bovendien heeft de overheid andere prioriteiten dan geld uit te geven aan landschapsbeheer en natuurbehoud. Helaas is dit nu een feit.

Wat is er dan mooier dan een bedrijfje dat in staat is de boerderij te restaureren en het omliggende land terug te brengen in zijn oorspronkelijke staat? Op deze manier kunnen adviesbureau's, architecten, reclamebureau's en ja, plankenboeren op een rustige en verantwoorde manier het steeds schaarser wordende Nederlandse cultuurgood helpen behouden. Niets op tegen toch?

Ons verhaal bestaat dus uit drie delen:

- De wens op een boerderij te wonen.
- De wens op een boerderij te werken zonder de omgeving geweld aan te doen.
- De wens de boerderij te onderhouden in harmonie met de omliggende natuur.

De historie

Wij zijn al lang bezig met het achterhalen van de historie van onze boerderij. Wij hebben een kopie van een verpondingskaart van 1809 waarop het pand al aangetekend staat op de huidige locatie. Aan de oude eiken gebinten met de pen- en gatverbindingen zijn merktekens waar te nemen, die duiden op dezelfde leeftijd.

We kunnen aan de hoofdmuur tussen het voor- en achterhuis zien dat de daklijn een paar keer verhoogd is. In de loop der jaren zijn de zijmuren verhoogd tot een goothoogte van ca. 2.20 meter en de dakhelling is daardoor minder stijl geworden.

De moerbeï die aan de zuidoostkant van de boerderij staat heeft een geschatte leeftijd van minstens 150 jaar. Dit is een geregistreerde, monumentale boom die zeker geplaatst is na de bouw. Ook dit duidt op een oorspronkelijke bouw van begin 19e eeuw.

De functie van de boerderij is o.a. tabaksteelt geweest. De oude foto's uit de vijftiger jaren laten dan ook nog een grote, aangebouwde tabaksschuur zien die aangebouwd was aan de zuidwestkant van het pand.

Helaas is in 1970 de boerderij totaal 'gerenoveerd' naar de stijl van die tijd met alle desastreuze gevolgen van dien: Er kwamen grote aquariumruiten in, de tabaksschuur werd gesloopt, de gebinten ingemetseld en het interieur 'gemoderniseerd'. Gelukkig zijn er nog veel elementen bewaard gebleven: De monumentale schouw, de opkamer met de bedsteden en natuurlijk de gebinten

Met behulp van de deskundige Luuk Keunen van Alterra te Wageningen zijn wij in het gemeentearchief Over-Betuwe gedoken en hebben de historie van het pand kunnen achterhalen tot 1876.

1876-1892

De eerste geregistreerde eigenaar was Bart Eijkhout, bouwmeester te Andelst. Deze is vanaf 1876 eigenaar van het pand. In 1892 kwam het pand op naam van Lambertus Eijkhout, de erfgenaam van Bart. In deze periode was het totale perceel 2,4760 ha groot. Te zien is dat in 1892 164 are kersenboomgaard aangekocht is van een tegenoverliggend perceel. De boerderij bestond uit percelen fruitbomen en tabaksteelt.

1892-1930

Het pand blijft in handen van de familie Eijkhout en in 1892 worden Gradus en Karel Eijkhout gezamenlijk eigenaar. Zij stonden ingeschreven als tabaksplanters in Loenen. Waarschijnlijk is Karel Eijkhout in 1902 overleden. Toen werd Gradus eigenaar samen met de weduwe van Karel, Johanna Maria Gerritsen. Zij werd in 1924 alleen eigenaresse en we concluderen daaruit dat Gradus in 1924 overleden is.

1930-1964

Sander Jansen, landbouwer uit Slijk-Ewijk/Loenen, verkrijgt het pand uit een veiling in 1930. Deze verkoopt in 1959 het tegenoverliggende perceel van 164 are. Het perceel is nu weer een

geheel van 1,1918 ha. Uit deze periode hebben wij een aantal mooie foto's weten te bemachtigen van de boerderij in de originele staat.

1964-heden

Hendrik Leonard Doeleman, landarbeider, geboren 14 maart 1928, koopt het pand in 1964 van Sander Jansen. We zien in het kadaster dat het huis grondig gerenoveerd wordt in 1970. Het totale grondgebied bestaat uit tabakslaan, boomgaarden en moestuin/weiland. De familie Doeleman oefende het boerenbedrijf nog uit. Zoon Henk Doeleman werd later beheerder van het naastliggende landgoed De Heerlijkheid Loenen. Dit is inmiddels door de Barones van Boetzelaer verkocht aan Staatsbosbeheer. Zoals al gezegd kochten wij deze boerderij in 1998 van Wim Broekhuijse, die het pand in 1996 kocht van de familie Doeleman. De buitenkant onderging een grondige metamorfose in de periode 1996-1998. Vanaf eind 1998, toen wij het pand overnamen, is er nog heel wat gebeurd om het in zijn huidige staat te krijgen. Inmiddels is op de plek van de oude tabaksschuur een nieuwe schuur herrezen in ongeveer dezelfde stijl: oudstenen muurtje, ruwhouten potdekselwanden en een oud Hollands pannendak

De tabaksschuur in de jaren 50

De Engel

Pieter en Colinda van den Broek uit Slijk-Ewijk

Historie van het huis

Er bestaat een kaart uit 1640 (mondelijke bron) waarop te zien is dat er een huis staat op de plaats waar ons huis nu staat. Op de kaart van De Man uit 1806-1811 staat ons huis met een schuur. Het huis is een T-boerderij, die in 1832 in het kadaster is opgenomen als huis en schuur. Bij het huis hoorde weiland, boomgaard en bouwland. De eigenaar was Willem van Wijk, die tabakspanter was. Het archief van de gemeente Over-Betuwe gaat helaas niet verder dan 1875. De voorliggende boeken zijn waar-

schijnlijk in de oorlog verloren gegaan. In 1875 had Johannes Hartinus uit Ewijk het huis in eigendom. Het gaat in 1911 over in de handen van Gerrit-Jan Gramser uit Ressen. In die periode werd het huis al gepacht door de ouders (Jansen-Elings) van mijn opa Herman Jansen. In 1923 is het huis eigendom van Cornelia Hendrika Gramser en haar dochter Everdina Alida Bloem uit Nijmegen. Mevrouw Gramser is de weduwe van Gerrit Willem Bloem. In 1939 verhuist mevrouw Gramser naar 's-Gravenhage. Uiteindelijk verkoopt Gidion Hendrik Christoph van Dijk (kapitein magazijnmeester der artillerie te 's Gravenhage) het huis in 1953 aan mijn opa Herman Jansen. Tijdens de verdeling van de erfenis in 2000 hadden mijn zusje en ik ons al afgevraagd waarom er een hypotheek op het huis zat van een meneer van Dijk uit 's Gravenhage. Het blijkt nu dus dat hij de vorige eigenaar geweest is (waarschijnlijk getrouwd met weduwe Gramser).

De Engel?

Het huis staat bekend als de Engel. Mijn tante denkt dat dat komt omdat de familie Jansen van opa's zijde van de Engel komt. Waar dat precies heeft gelegen weet ze ook niet. Het huis werd in de overdrachtspapieren de Eikenboom genoemd, waarschijnlijk vanwege de grote eikenboom die voor het huis heeft gestaan. De boom is na de oorlog voor honderd daalder verkocht. Maar in de volksmond zal het huis wel altijd de Engel blijven.

Het huis

Voor zover wij weten heeft het huis altijd al pannen op het voorhuis en half riet/half pannen op het achterhuis gehad. Vroeger was het gebruikelijk om te beginnen met een stal met compleet rietendak. Als het financieel beter ging dan kwam er een voorhuis, pannendak op het voorhuis en uiteindelijk half pannen op het achterhuis.

De boerderij ziet er nu heel anders uit dan vroeger. Het had hoge smalle ramen aan de voorkant. Die heeft mijn oma laten vervangen voor grotere lage ramen. Op het dak van het achterhuis zitten nu golf platen, de verzekering wilde ons dak met riet niet meer in het pakket hebben.

Het huis met de eikenboom op de voorgrond

Gebruik

Tijdens de periode dat de grootouders en ouders van mijn vader het huis pachtten, was het een gecombineerde fruitteelt en veehouderij. De veehouderij hield in dat er zowel een werkpaard, een paar pony's, koeien (4), een paar slachtvarkens en kippen waren. Het fruit bestond uit: bessen, pruimen, appels, peren en bramen. Het fruit is er langzaam uitgegaan en vervangen, eerst voor varkens en later voor koeien en schapen.

Er hoorde ongeveer twee hectare bij de boerderij. Tijdens de oorlog hebben boeren uit de buurt hun wagens bij ons op de boerderij verstoppt. Schijnbaar was er een greppel die tussen het huidige weiland en de bongerd liep. Die greppel is nu bijna helemaal verdwenen. Alleen bij de sloot kan je nog zien dat daar een deel van de bongerd lager heeft gelegen. Onze pony's maken daar nu gebruik van om uit de sloot te drinken. We hadden ons al afgevraagd of die greppel zoveel dieper was geweest, maar wat nu weiland is was in de oorlog nog boomgaard en daardoor werden de wagens helemaal aan het oog onttrokken.

De bongerd is in 1953 door Evert Hendrik van den Bosch gekocht en is nu de eigendom van zijn erfgenamen. Gelukkig voor ons mogen onze pony's en schapen daar lopen.

De boerderij heeft in de oorlogsjaren ook gediend als onderduikadres. Mijn oma noemde hen evacués. David en zijn familie hebben het langst bij ons op de boerderij gezeten. Zij zijn later naar Engeland gevlucht. In 1949 zijn ze nog eens op bezoek geweest.

De bewoners

Toen mijn opa nog leefde waren er pleegkinderen op de boerderij. Mijn tante vertelde dat die kinderen altijd kleding mee kregen als ze weggingen. Ze moest dan ook iedere dag uit school 15 pennen breien om mee te helpen aan de sokken die de kinderen meekregen. Mijn vader wilde geen pleegkinderen. Vandaar dat mijn zusje en ik nu in Nederland wonen en van huis uit Jansen heten. Mijn zusje en ik zijn geadopteerd

Bezoek van de evacués in 1949

uit Korea. Hoewel we eruit zien als twee Aziaten zijn we eigenlijk twee boerentrienen in hart en nieren.

Toen mijn vader in 1998 overleed, zijn mijn man en ik bij mijn oma op de boerderij gaan wonen. Mijn oma is ongeveer in 2000 naar de Hoge Hof gegaan, omdat ze niet meer alleen kon wonen. Wij waren allebei lange dagen van huis. En dan ligt het huis wel erg achteraf. Oma is in 2002 overleden. Ze was toen 91.

Zo is het nu

Het is altijd mijn droom geweest om op de boerderij te wonen. Ondanks het feit dat het huis vreselijk lekte als het regende. De planten werden dan onder de drup gezet en kregen dus automatisch water. Verder zijn er twee kachels in het hele huis. Dat betekent in de winter dat je kleren dus na twee weken in de kast weer helemaal nat zijn. De waterleiding knapt als je niet op tijd het water afsluit en als je het wel op tijd afsluit moet je het hele huis door om water te kunnen tappen. Maar verder is het huis vooral in de zomer heerlijk om in te wonen.

In de zomer van 2001 zijn we begonnen met het renoveren van het pannendak. Nu in 2003 is het bijna af. Er moeten alleen nog pannen op de linkerkant van het dak gelegd worden. Piet (mijn man) heeft het merendeel van het dak alleen gedaan. Zelf vind ik het heel mooi geworden. Inmiddels hebben we ook een dochter (Jazlyn) en de tweede wordt in november verwacht.

De boerderij is nu alleen nog maar een hobbyboerderij. Er zijn nu alleen nog wat pony's, schapen, honden, katten, kippen en een konijn. Het fruit is grotendeels verdwenen op wat stoofperen- en pruimenbomen na.

Toekomstdromen

Mijn grootste wens is om in de toekomst van de boerderij een vakantiecamp voor gehandicapte mensen te maken. Met name een vakantie plek waar ouders met hun gehandicapte en niet gehandicapte kinderen op vakantie kunnen komen. In samenwerking met organisaties zoals de Wielewaal, wil ik proberen om een vakantie aan te kunnen bieden waar het hele gezin van kan genieten. Meestal gaan de gehandicapte kinderen alleen op vakantie, omdat de ouders anders nog geen vakantie hebben. Bij ons zou er een soort ponykamp zijn waaraan de gehandicapte en niet gehandicapte kinderen meekunnen doen.

Maar de ouders kunnen er ook voor kiezen om met de niet gehandicapte kinderen iets in de omgeving te gaan doen. We zitten dichtbij twee dierentuinen, kinderspeelparken, natuurlijk naast het recreatiepark Slijk-Ewijk en diverse musea. 's Avonds kunnen ze dan weer met het avond programma meedraaien met hun gehandicapte kind erbij. Op die manier hebben de ouders toch tijd voor zichzelf en de andere kinderen en kan het gehandicapte kind mee op vakantie met het hele gezin.

Dit is uiteraard een heel veel jarenplan. Eerst zullen we het huis meer bewoonbaar moeten maken en de deel geschikt voor gehandicapte mensen en logees. Verder zullen de pony's getraind moeten worden zodat de gehandicapte kinderen erop kunnen rijden.

Daarnaast willen we onze weilanden geschikter maken voor de dieren om het huis. Zo leven er kwikstaarten, vinken, koolmezen, huismussen, roodborstjes, boerderijwaluwen en uilen om ons huis. Natuurlijk ook mollen, ratten en muizen maar die worden gelukkig door de katten aardig in toom gehouden. Verder konijnen, hazen en wezels. We willen proberen om hagen te planten die de afscheiding gaan vormen in de weilanden. Daarmee bieden we de dieren extra leefgebied aan.

Het verhaal van onze boerderij

Albert en José Winnemuller uit Andelst

Ons verhaal over de boerderij begint in februari 1999 als Albert een brief stuurt naar dhr. en mevr. Burgers. Hij vertelt in die brief wie hij is, dat hij getrouwd is en twee dochters heeft. Verder geeft hij aan dat hij wat gespaard heeft en daarvoor een belegging zoekt in eventueel een oude boerderij met daarom heen een stukje grond. Na een week of drie belt Albert naar dhr. Burgers en vraagt of hij langs mag komen om eens te praten. Het antwoord is dat ze al op hem zitten te wachten en hem al lang verwacht hadden. Na deze

eerste afspraak volgen er vele op donderdagavond na de bijeenkomst van de Rotary. Er wordt veel gepraat en koffie gedronken. Januari 2000 is het plaatje aardig compleet wat beide partijen willen. Voor Albert was het duidelijk dat hij de boerderij graag wilde kopen en eventueel konden dhr. en mevr. Burgers er nog een jaar of 5-6 in blijven wonen. Dhr. Burgers had toen nog geen onderkomen maar gaf aan binnen 1 ½ jaar eruit te zijn. Mevr. Burgers vond dat beangstigend omdat ze nog niets hadden. Achteraf was hij met zijn gedachten al verder dan zij en wist hij al waar hij naar toe wilde. Dat werd een appartement in het dorp met service verlening.

Toen het handje klap gebeuren achter de rug was en beide heren het over de prijs eens waren werd het toch wel tijd om José ook het stulpje te laten zien want die had alles op de achtergrond aanschouwt maar nog niets kunnen bewonderen. Letterlijk zei dhr. Burgers dan ook: "Wordt het niet eens tijd dat je je vrouw José laat zien wat je nu gekocht hebt?". Dat vond Albert toch ook wel en een jaar nadat de brief de deur uit was gegaan mocht ik zien waar Albert op donderdagavond koffie ging drinken!! Dit was onze droom, een boerderijtje in het dorp maar wel met de vrijheid van een stukje grond eromheen. Op Albert zijn verjaardag werd de koop getekend en was het van ons.

Tijdens de verbouwing kwamen we erachter dat opknappen een hele klus zou worden en niet echt haalbaar was. Het was niet echt leefbaar voor een gezin met twee jonge kinderen. Er werd een andere oplossing gezocht en dat was afbreken en in dezelfde stijl weer opbouwen. Dat is ook gebeurd. De boerderij is met nieuwe materialen in dezelfde stijl weer herbouwd. De kelder en de opkamer zijn erin teruggebracht, de voorkamer en de deel met de gebinten, om het geheel staande te houden, is woonkamer geworden. De hooizolder is aangepast voor slaapkamers en een badkamer. De keuken en de garage zijn in een nieuw aangebouwd gedeelte gekomen. Al met al is het een hele klus geweest maar al zeg ik het zelf het is erg mooi geworden en we wonen hier met heel veel plezier met onze twee dochters Ilse en Mayke.

Hoe is onze zoektocht naar het verleden verder gegaan? Met hulp van Luuk Keunen van Alterra zijn er nog enige gegevens uit de gemeente archief gekomen.

Waarschijnlijk is de eerste eigenaar Willem Pallada geweest. Dit moet omstreeks 1830-1832 zijn geweest. Hij was arbeider in Andelst en had een totaal bezit van 2 hectare, 48 are en 50 centiare waarvan het huis en het erf 7 are en 70 centiare groot was. Wanneer Pallada alles

De boerderij afgebroken om later weer in oude stijl te worden opgebouwd

verkocht heeft, is niet precies bekend maar dat moet omstreeks 1844 zijn geweest. Toen werd Jacobus Janssen de nieuwe eigenaar. Deze meneer Janssen is schoenmaker in Herveld en verkoopt in 1855 het totale bezit van 43 are aan Johannes Bernardus Roes, een leerlooier uit Wageningen. De grond is dan nog steeds 43 are groot, waarvan het huis en erf 7 are en 70 centiare. Als Johannes Roes het in 1875 verkoopt aan Coenradus Gerardus Burgers is de grond onderverdeeld in een stuk bouwland van 12 are en 60 centiare en een stuk boomgaard van 22 are en 70 centiare. Coenradus Burgers is tabaksplanter in Herveld.

In 1917 zijn er twee eigenaren: Petrus Johannes Burgers en Coenradus Gerardus Burgers, beiden planter in Herveld. Of deze beide heren allebei zoons zijn van de eerder genoemde Coenradus Burgers, of dat Petrus Burgers een broer is en de genoemde Coenradus dezelfde zijn, is niet duidelijk. Op het moment dat beide heren eigenaar zijn, verandert de samenstelling van de grond: het huis en het erf blijft 7.60 are, het bouwland 12.60 are, de boomgaard wordt tabaksland van 22.70 are groot en het bouwland wordt boomgaard van 12.70 are.

In 1922 is het duidelijk dat het een verdeling is tussen 2 kinderen Petrus en Coenradus Burgers. Rond die periode geeft het archief aan dat Petrus Johannes Burgers volledige eigenaar wordt. Hij is werkman in Herveld.

In 1932 wordt de woonplaats Andelst genoemd. In 1948 overlijdt Petrus Burgers, deze man is gehuwd met Hendrika Ponten. Na zijn overlijden wordt Hendrika Ponten de nieuwe eigenaar. Zij bezit op dat moment tabaksland van 22.70 are, 12.70 are boomgaard en 7.60 are huis en erf. Petrus Johannes Burgers en Hendrika Ponten zijn de ouders van Antonius Hendrikus Burgers, de eigenaar waarvan wij het gekocht hebben. Door vererving van zijn moeder wordt Antonius (Toon) Burgers eigenaar van het geheel in 1960. Hij is dan landbouwer in Andelst.

Wat wij ervan weten is dat Toon Burgers geen tabaksplanter is geweest of misschien heel kort. Hij had in ieder geval wel de boomgaard, een moestuin, koeien en konijnen. De koeien liepen in de uiterwaarden of stonden in de winter thuis op stal. De konijnen (Vlaamse reuzen) waren ook voor de handel en hadden regelmatig jongen. Het fruit wat uit de boomgaard kwam werd verkocht aan de veiling waar Burgers ook lid van was. Het is erg jammer dat we niet meer te weten zijn gekomen, maar dit is in ieder geval ons verhaal.

Nieskensland

Fred en Con Koffeman uit Slijk-Ewijk

Een bijzondere naam, waarvan wij de betekenis niet zeker hebben kunnen achterhalen. Het vermoeden bestaat dat Niesken een meisjesnaam is en dat er vroeger iemand met die naam op de boerderij zou hebben gewoond. Wij houden deze naam maar aan omdat iedereen in deze omgeving spreekt over het Nieskensland.

Het 'geboortjaar' van onze boerderij is door ons (nog) niet nauwkeurig te bepalen. De bouwtekeningen, vergunningen e.d. zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Onderzoek in de gemeentelijke archieven heeft

echter opgeleverd dat de eerste bewoner, Dirk van Altena zijn 5^e kind geboren zag worden in Dodewaard (1844) en zijn 6e kind in onze boerderij in 1848. Conclusie: de boerderij dateert uit de middenjaren '40 van de 19e eeuw.

Drie geslachten Van Altena hebben vanaf medio 1840 tot 1922 in onze boerderij gewoond. Zonder uitzondering zeer kinderrijke gezinnen van resp. 6, 9 en 11 kinderen. Van één van de nazaten van de Van Altena's hebben we gehoord dat zijn overgrootvader, Gerrit van Altena (1839), zijn initialen in één van de varkensluiken zou hebben gekerfd. Na veel zoeken zijn inderdaad zijn initialen 'G v A teruggevonden. Dat betekent dat deze luiken al ongeveer 140 jaar oud zijn. Deze zijn weliswaar aan vervanging toe maar met deze wetenschap zijn we van plan ze te restaureren i.p.v. ze te vervangen. In de loop der jaren moet aan onze T-boerderij het nodige zijn verbouwd c.q. gerestaureerd. De verschillende soorten steen aan de deelszijde laten de geschiedenis spreken.

Hoe ouders en kinderen ooit geslapen hebben (twee bedsteden in de opkamer en één op zolder) is ons een raadsel. Wel weten we van de nog levende ex-bewoners (70+ers) dat er bedsteden op de deel geweest zijn. Toen we de boerderij in de laatste week van de vorige eeuw kochten was deze nog in vrijwel originele staat. D.w.z. met bedsteden in het voorhuis en estriken (plavuizen) verstopt onder houten vloeren. Om zoveel mogelijk authentieke elementen te behouden hebben we ervoor gekozen de bedsteden intact te laten (weliswaar als boekenkast en werkhoek) en de plavuizen te restaureren en (voorzien van vloerverwarming) terug te plaatsen.

De initialen van Gerrit van Altena in een van de luiken

De boerderij ademt daarmee (naar ons idee) de sfeer van de 19^e eeuw. Zelfs de koeienringen van de deel doen nu dienst als handdoekring in badkamer en toilet. Het is een geluk dat we (wellicht door geldgebrek van de vorige eigenaren) de boerderij in deze staat konden kopen. Het gaf ons de mogelijkheid veel intact te laten c.q. in originele staat terug te brengen. Dat dit energie gekost heeft mag duidelijk zijn. Een dergelijk monument in originele staat, met overigens de luxe van deze eeuw, terug te brengen geeft veel voldoening. Een voorbeeld: In de jaren '60 of '70 van de vorige eeuw zijn de luiken van het huis gehaald vanwege geldgebrek voor o.a. verf. De restanten (inclusief het beslag) zijn op de deel teruggevonden, want alles werd bewaard! Dit beslag (scharnieren e.d.) was gedeeltelijk nog bruikbaar en is gebruikt als voorbeeld bij het maken van nieuwe luiken.

Ook de tuin (incl. boomgaard) was zodanig verwaarloosd dat er veel energie en liefde voor nodig was om deze (met behoud van de oude structuur) te herstellen. Een houtwal van ongeveer 40 meter (het snoeihout) was het gevolg. Zonder de hulp van een paar enthousiaste (en deskundige) kinderen zou dit ons nooit gelukt zijn.

Eigendom door de eeuwen heen

Voorzover na te gaan heeft Gerrit Willem Ederveen, een tabaksplanter uit Oosterhout, onze boerderij laten bouwen en verpacht aan de hiervoor genoemde Van Altena's. In 1889 is de boerderij, in verpachte staat, verkocht aan freule Clara Fabricius, eigenaresse van het landgoed de Heerlijkheid Loenen. De boerderij is toen onderdeel van dit landgoed geworden. Na haar overlijden in 1929 is de Heerlijkheid Loenen, met daarbij als onderdeel onze boerderij, gelegateerd aan haar neef, baron van Boetselaer. Van zijn kleindochters kochten wij de boerderij op 28 december 1999. Met recht kan gezegd worden dat we de boerderij in de vorige eeuw gekocht hebben en al in 2 eeuwen eigenaar zijn.

Deze aankoop is niet ondoordacht (integendeel!), maar wel zeer snel tot stand gekomen. Verkoop geschiedde bij inschrijving met kijkdagen op 8 en 11 december, bieding voor 16 december, gunning op 17 december en transport op 28 december 1999. Binnen drie weken werd de gehele procedure afgehandeld!

Het waarom hiervan komt door een zodanige wijziging van de Natuurschoonwet per 1 januari 2000, dat rangschikking als landgoed na die datum niet meer mogelijk zou zijn. Door te transporteren voor 1 januari werd de status van landgoed voor ons behouden. De fiscale voordelen hiervan zullen wij u hierbij besparen, maar ze zijn er wel degelijk. Naast landgoed in de zin van de Natuurschoonwet is de boerderij in 1989 geplaatst op de gemeentelijke monumentenlijst. Omdat we toch al van plan waren de boerderij intact te laten en alleen 'in stijl' te restaureren, heeft dit gegeven ons op geen enkele manier belemmerd bij onze verbouwplannen. Deze plannen zijn inmiddels werkelijkheid geworden. De verbouwing is afgerond.

Erf en tuin

De perceelsgrootte is ruim 1,7 ha. De kadastrale kaart van 1832 vertelt ons dat het perceel, aan drie zijden omgeven werd door een sloot, in twee delen opgesplitst was. Vanaf de straat gezien was het rechter deel altijd boomgaard met een grote verscheidenheid aan pruimensoorten en het linker deel tuin. Deze tuin was in de 19^e eeuw voornamelijk bestemd voor tabaksteelt. De delen werden gescheiden door het huidige rijpad. Bij de inrichting van onze landschapstuin hebben wij dit pad onbewust als zichtlijn gebruikt, waardoor wij de oude situatie in stand hebben gehouden!

De oudste, nog bestaande, bomen zijn volgens deskundigen geplant rond de tweede wereldoorlog en dragen nog volop. Het is echter begrijpelijk dat er nu jaarlijks enkele bomen omgaan en er jonge bomen geplant moeten worden. Dit 'moeten' heeft weer te maken met de zgn. instandhoudingsverplichting uit de Natuurschoonwet. Alleen vervangen we nu de pruimen gedeeltelijk voor oude appel- en perenrassen. Alles onbespoten, dat wel! De vorige bewoners leefden o.a. van de verkoop van fruit. De oude varkensluiken dienden daarbij als uitgiftepunt. Vandaar wellicht dat er vele honderden meters rode, zwarte, kruisbessen en bramen stonden. Het was voor ons onmogelijk dit bij te houden. Voor eigen gebruik hebben we enkele tientallen meters laten staan.

De bewoners

Sinds het bestaan van deze boerderij hebben voor ons de families Van Altena en Elings hier gewoond. Bij onderzoek naar deze vorige bewoners stuiten wij op verhalen, die de ronde doen en iets zeggen over de moraal van freule Clara Fabricius. De familie Van Altena zou van de boerderij af moeten vanwege stroperij, die niet geduld werd. Het andere verhaal is nog heftiger. Een van de dochters Van Altena raakte zwanger van de ongetrouwde koetsier van het landgoed. Zowel de familie Van Altena als de koetsier moesten van de freule van het landgoed in 1922 verdwijnen! Waarom de familie Elings hier mocht gaan wonen, heeft men ons niet kunnen vertellen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de familie Elings vanwege de hevige oorlogshandelingen in het rivierengebied geëvacueerd naar België. Ondanks deze gevaarlijke situatie werden de Duitse soldaten toch op 't Nieskensland ingekwartierd. Na hun vertrek lieten zij hun sporen achter! Alle ruiten waren gesneuveld. Anno 2003 worden wij daar nog aan herinnerd door het oorlogsglas, dat nu in veel vensters terug te vinden is. Niet alleen voorraden uit de kelder waren verdwenen, ook zilver en antiek zag de familie Elings bij hun terugkeer niet meer terug.

Voor 1940 werd water direct uit de waterput gebruikt. De bezetters echter dumpten van alles in de put, waardoor deze zodanig vervuild was, dat het water niet langer gedronken mocht worden. Direct na de oorlog werd door de familie Elings buiten in de buurt van de put een waterpomp aangebracht. Begin jaren vijftig moderniseerden zij de bijkeuken en toen kwam er zelfs een waterpomp binnen! Wat een soorten luxe zijn er door de loop der tijd in de boerderij aangebracht. Helaas zijn er geen foto's van de pompen!

Toen na de oorlog het herstel van het normale leven op gang kwam en bewoners van de Betuwe weer landbouw en veeteelt konden bedrijven, kwamen mensen uit het westen van het land op 't Nieskensland kamperen om aan te sterken. De schitterende natuur, de gemoedelijke sfeer en de rust die deze mensen hier vonden, maakten dat zij baron van Boetselaer om toestemming vroegen in de boomgaard een klein huisje te mogen bouwen. Dit huisje is niet alleen door de familie uit het westen jaren lang gebruikt, maar ook door mensen die hier tot rust wilden komen. Voor de verkoop van de boerderij in december 1999 moesten alle beestenhokken en het 'tuinhuisje' afgebroken worden. Slechts een waterleiding herinnert ons aan het bestaan.

We realiseren ons dat er beslist meer over de boerderij te achterhalen is. Onze zoektocht is daarom nog niet geëindigd. Toch willen wij Alterra en in het bijzonder Irini Salverda en John Mulder hartelijk bedanken voor hun initiatief om eigenaren te helpen bij het doen van onderzoek naar de geschiedenis van hun boerderij

Het verhaal van onze boerderij

Dik en Marjan van Ingen uit Angeren

Onze boerderij is nog niet eeuwenoud, maar de grond waarop het huis staat werd al vele eeuwen geleden bewoond. Dit valt op te maken uit de scherven van oud aardewerk die we heel vaak vinden als we ergens op onze grond aan het spitten of graven zijn. De oudste scherven die we tot nu toe gevonden hebben gaan terug tot de 10de en 11de eeuw.

De Duimeling was zoveel eeuwen geleden waarschijnlijk nog geen weg, maar waar zich de huidige weg bevindt, stroomde waarschijnlijk een zijtak(je) van de Rijn. De Duimeling ligt duidelijk zichtbaar lager dan de gronden aan weerszijden van de weg. Bewoning vond in ons gebied vaak plaats op de hoger gelegen oeverwallen langs de rivierarmen. Ons perceel ligt als het ware op zo'n oeverwal. Vandaar dat we veel scherven op onze grond terugvinden. Ook zijn we bij graafwerkzaamheden een paar stookplaatsen tegengekomen. Als later zo'n rivierarm droog viel, kon deze vanwege de stevige zandige bodem goed gebruikt worden als weg.

De Duimeling sluit aan op de Paddepoel. Door oud-Angerenaren wordt de Duimeling ook vaak Paddepoel genoemd. De naam Paddepoel (peddepoel) geeft ook aan dat hier in het verleden water te vinden was. Toen ik voor een waterleiding tussen het huis en de weg aan het graven was, vond ik op circa 1 meter diepte veel schalen van zoetwatermosselen. Ook weer een aanwijzing dat langs de Duimeling zich een poel heeft bevonden. Deze poel zou dan een restant zijn van een tak van de Rijn.

Duimeling

De herkomst van de naam Duimeling is nog steeds onzeker. Mogelijk is het een verwijzing naar de achternaam Duym of Duymb. Zo is bekend dat een zekere Evert Duymb in 1649 in Angeren een akker gehad moet hebben. De achternaam Duym kom je in deze streek in het verleden vaker tegen. Zo was er een Derck Duym uit Elst die in 1711 door het polderschap als rotmeester bij de Eldense sluis was aangesteld. Ook is het mogelijk dat Duimeling een verbastering is van het Oudnederlandse 'Duyl' dat gebruikt wordt voor een oude, droge rivierarm.

Grond en boerderij

Het huidige perceel Duimeling 6 is een afsplitsing van een grotere kavel die ooit bij boerderij de Paddepoel heeft gehoord. Het betreft hier het totaal van de percelen die tegenwoordig horen bij het huis van de familie Bremer (Duimeling 8), het huis van Dhr. Gerritsen (Paddepoel 13, hier stond de voormalige boerderij de Paddepoel) en ons eigen perceel (Duimeling 6). In 1677 hoorde ook de grond waar nu de familie Sluyter woont (Duimeling 2), nog bij dit perceel.

Steeds is boerderij de Paddepoel de kern van het grondbezit. Boerderij de Paddepoel is in 1976 door de toenmalige eigenaar Dhr. Gerritsen gesloopt en vervangen door het huidige huis Paddepoel 13, waar nu nog J. Gerritsen woont. Rond 1800 is de Paddepoel met de bijbehorende grond in bezit van de familie Cock. Deze familie had veel bezittingen in Angeren (onder meer het herengoed het Roodewald).

Omstreeks 1842 liet Johannes Cock op de plaats van ons huidige huis een boerderijtje bouwen (ca. 9 meter x 11 meter). Tijdens onze verbouwing zijn we fundamenteën van deze eerdere bouw tegengekomen. Deze woning werd verhuurd aan Jan Lucas Egbers die geboren was in Herwen. Egbers was getrouwd met Johanna Willemsen, een dienstmeid uit Valburg. Jan Lucas Egbers begon zijn bestaan in Angeren als stoelenmaker of stoelendraayer. Later haalt hij het grootste deel van zijn inkomen blijkbaar uit de tabaksteelt.

In 1859 besluit Johannes Cock om zijn bezittingen te gelde te maken. Alles wordt verkocht, en Jan Lucas Egbers koopt het huisje met de omliggende grond (ca. 1,4 ha) die afgesplitst wordt van boerderij de Paddepoel. Cock heeft ook nog 0,72 ha grond in de uiterwaarden en blijkbaar is Egbers van mening dat hij hierop ook eigendomsrecht heeft. Egbers gaat hierover in de loop der tijd procederen. Waarschijnlijk in 1869 wordt het bestaande huis/boerderij uitgebreid met een aanbouw en komt Hendrik Lucas Egbers, de broer van Jan Lucas erbij wonen.

De Egbersen krijgen twee dochters (geboren in 1844 en 1853). Hoewel we in de gevel van het huis een steen hebben gevonden met de inscriptie "1889; DE GEZUSTERS" is niet duidelijk of daadwerkelijk in dat jaar de huidige boerderij is gebouwd.

In 1893 wordt Hendrik Lucas mede-eigenaar. De tabaksteelt brengt blijkbaar niet zoveel meer op, want een groot deel van de grond bij het huis is dan veranderd in boomgaard. In 1903 komt de boerderij met de grond onder de hamer, omdat - volgens overlevering - Egbers veel schulden had gemaakt met een rechtszaak waarin hij de grond in de uiterwaarden opeiste. Deze eis werd niet toegekend.

De boerderij wordt gekocht door Jan Willem Heijting, een voerman die getrouwd was met Maria Den Hartog. Bij de beschrijving van deze overdracht komt de boerderij in zijn huidige vorm naar voren. Jammer genoeg wordt niet duidelijk of de boerderij ook daadwerkelijk in 1902/1903 is gebouwd, of dat hij in 1889 werd gebouwd, doch pas in 1903 door het kadaster werd vastgelegd. Naast het boerenbedrijf blijft Heijting ook als voerman werkzaam.

De dochter van Jan Willem Heijting trouwt in 1914 met Geurt Aaldering uit Gendt. Zij gaan in Angeren op het Grintgat wonen. Jan Willem komt te overlijden, en het bedrijf wordt door zijn weduwe en haar zoon Jan Peter voortgezet. In 1919 komt Jan Peter in bezit van de boerderij en in 1921 trouwt hij met Dirkje Doeleman. Ze zijn dan beiden 39 jaar oud.

In 1929 wordt op het perceel van Heijting het huidige pand Duimeling 8 gebouwd. Dit huis wordt met 0,5 ha grond verkocht aan Van Bon, die het verhuurt aan Scholten. Wat dan resteert is het perceel zoals dat nu nog steeds bij onze boerderij hoort. In 1929 staat ook het originele bakhuis nog voor de boerderij. Later zal dit afgebroken worden. Dit bakhuis wordt in 1980 door ons herbouwd.

Jan Peter Heijting, bijgenaamd Jan Hoed, was in meerdere opzichten een schilderachtige, onconventionele man.

's Winters werden de luiken aan de noord- en de oostkant van het huis gesloten. Ook de deuren aan die kant werden op slot gedaan. De spleten werden dichtgesmeerd met koemest om de kou buiten te houden. Voor veel mensen maakte het huis daardoor een enge, donkere indruk. Als er geschilderd werd, hulde Jan Hoed zich in een nachtpon van zijn vrouw, zodat hijzelf niet onder de spatten zou komen. De kamer naast de geut werd 's winters gebruikt om onder andere aardappelen en fruit op te slaan. Hadden de kippen kuikens en was het koud, dan werd er een rennetje van kippengaas gemaakt en stonden ze in de kamer naast de kachel. De biggen werden warm gehouden met een deken die Jan Hoed van zijn eigen bed haalde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft het huis wat schade opgelopen door granaatvuur. Enkele daksporen moesten worden vervangen en her en der zaten er gaten en gaatjes in het houtwerk van het huis. Zo zat er ook een gaatje in de deur van het woonhuis naar de deel. Dit gaatje hoefde niet gemaakt te worden, want Jan Hoed vond het wel makkelijk dat hij zo naar zijn vee kon kijken zonder de deur open te doen.

Jan Hoed met zijn erfgenaam Jan Willem Aaldering

Na het overlijden van Dirkje en toen de gezondheid van Jan Heijting minder werd, kwam zijn neef Jan Willem Aaldering, de zoon van Geurt Aaldering bij hem in huis. Wim heeft zijn oom 'aan het eind gebracht' en erfde het huis in 1962.

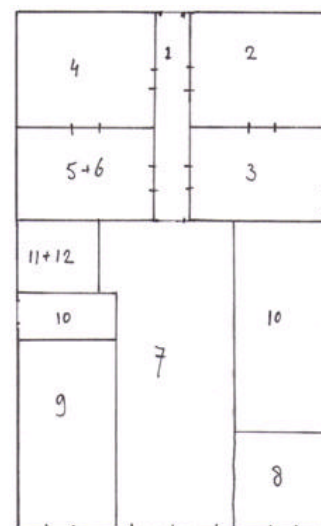
Wim was niet getrouwd en woonde met zijn broers in het ouderlijk huis op het Grintgat. Besloten werd om het woongedeelte van het huis te verhuren. De stallen en de schuur werden gebruikt om varkens te mesten. De grond werd gebruikt om aardappelen, groenten en fruit te verbouwen. Het was met name Antoon Aaldering, de broer van Wim, die op Duimeling 6 de scepter zwaaide.

Het woongedeelte werd achtereenvolgens verhuurd aan de familie Bakker, Wierbos, Heijting en aan ons, de huidige bewoners, die het huis in 1983 kochten, na vanaf 1979 huurder te zijn geweest.

De boerderij

De boerderij is van het type hallehuis. Afmeting: 11,5 m breed en 18,25 m lang. De boerderij heeft een wolfsdak en is rietgedekt. Het achterhuis heeft een gebinten constructie. De originele indeling is als volgt (zie tekening):

Voordeur met (1) middengang die uitkomt op de deel. Links van de gang een kamer (2) met daarachter (3) de geut ('keuken'). Rechts van de gang een kamer (4) met daarachter een opkamer (5). De kelder (6) is via de gang te bereiken. Op de deel (7) was een paardenstal (8), een koestal (9) en een paar varkenshokken (10). Verder was er een klein bietenkeldertje (11) met daarboven een knechtenkamertje (12). Naast het huis een schuurtje en voor het huis een waterput en een bakhuis. In het verleden heeft er achter het huis een karloods gestaan. Zoals bij zoveel boerderijen staat het huis met de achterkant naar de weg om het in- en uitrijden met een kar of het komen en gaan met vee makkelijk te maken.

Duimeling 6 De Hagenhof.

De boerderij is gepleisterd en wit gesausd. In het verleden zijn de muren ook wel grijs geweest. Het houtwerk binnen was van origine allemaal donker bruin.

Wij en de boerderij

Via vrienden kregen we te horen dat er een boerderij te huur was. We zagen het huis in de winter van 78/79. We wandelden de Duimeling in, er lag een dik pak sneeuw. Er stonden toen nog maar 4 huizen in de straat. Het was rustig, het was idyllisch, wij waren verkocht.

Jan Hoed zat in de kerkenraad van de hervormde kerk in Angeren. Blijkbaar was hij nogal antikatholiek, want in zijn testament wilde hij geregeld zien dat er geen katholieken in het huis zouden mogen wonen. Een dergelijke discriminerende bepaling mocht blijkbaar niet worden opgenomen, dus was bepaald dat bij verkoop de boerderij eerst aan de hervormde kerk zou moeten worden aangeboden. Gelukkig voor ons had de kerk in 1983, toen Wim Aaldering het huis aan ons te koop aanbood, geen interesse.

Toen wij hier kwamen wonen was het bakhuis niet meer aanwezig. In de periode dat we het huis huurden zijn we begonnen met een onderzoek naar bakhuizen in deze streek en hebben daarna het huidige bakhuis gebouwd. In/aan het bakhuis is een oven gebouwd die nog op de ouderwetse wijze met hout gestookt moet worden. De vuurvaste stenen van deze oven komen van de Angerense steenfabriek de Scherpenkamp die inmiddels gesloopt is. Omdat het lang duurt om zo'n houtoven op temperatuur te krijgen, bakken we slechts af en toe brood in ons bakhuis.

Bij werkzaamheden in de tuin voor het huis, stuitten we op de resten van de waterput. Het bovengrondse deel van de put was in de put gesmeten en met ander puin en grond was de put verder gedempt. Met een emmer aan een touw hebben we de put weer leeg gemaakt. Mijn vrouw op de bodem en ik boven om te hijsen. De stenen waarmee de put en het bakhuis zijn gebouwd haalden we in Ressen waar een boerderij werd gesloopt.

Nadat we de boerderij kochten zijn we met een groot verbouwingsplan begonnen, want zo'n oud huis heeft natuurlijk veel gebreken die aangepakt moeten worden. Tevens wilden we het huis aan de moderne eisen aanpassen, zonder het exterieur al te veel te wijzigen.

Een aantal problemen die we tegen kwamen:

- De kelder liep bij hoog water vol. Er moest dus een nieuwe waterdichte kelder komen.
- Alle kozijnen waren rot en ook de ruitverdeling was in de loop der tijd verdwenen.
- Spouwmuren waren er niet, laat staan isolatie. Binnen in het oude huis werden spouwmuren en spouwisolatie aangebracht.
- De zoldervloeren bleken allemaal ernstig aangetast door houtworm (ik ben er zelf doorheen gezakt). Deze moesten dus vervangen worden.
- De rookkanalen waren zo slecht dat ze tot de grond moesten worden afgebroken. We hebben weer nieuwe kanalen gemetseld, want het stoken van een houtkachel is toch wel heel prettig in de winter.
- Een groot probleem bij oude huizen kan het optrekkend vocht zijn. Natuurlijk hadden wij daar ook last van. Bijna alle binnen- en buitenmuren zijn stukje bij beetje boven de fundering losgehakt en van een waterkerende laag voorzien. Het huis werd verder aan de huidige eisen aangepast.

Wij en de tuin

Terwijl we bezig waren met het huis hadden we natuurlijk ook nog een tuin om ons mee bezig te houden. Op een klein stukje oude boomgaard na, was het leeg akkerland waarop het huis stond. De verbouwing zou vele jaren duren en we wilden niet dat na een jaar of tien het huis klaar zou zijn terwijl de tuin een kale vlakte was.

Toen we eenmaal met de tuin begonnen, kreeg het tuinvirus ons te pakken. Vaak kreeg de tuin zelfs voorrang op de verbouwing. De tuin moest natuurlijk wel in het landschap en bij de boerderij passen. Daarom hebben we in eerste instantie veel meidoornhagen geplant. Het eerste tuingedeelte dat we onder handen namen kreeg buxusperkjes zoals dat hier bij oude boerderijen de gewoonte was.

In het begin hadden we niet zoveel grond gereserveerd om tuin van te maken. Het grootste deel hadden we ingepoot met hoogstam fruitbomen met daaronder gras voor onze schapen en geiten. Van lieverlee echter kregen de beesten steeds minder grasland en werd de tuin steeds groter. De tuin werd bekend, en steeds vaker wilden mensen komen kijken. In het begin van de negentiger jaren - een groot deel van de verbouwing was inmiddels achter de rug - besloten we om de tuin voor publiek open te gaan stellen. De tuin was in de zomer een aantal dagen per week open en bezoekers konden in de tuinschuur een kopje koffie of thee drinken en ook het huis -aan de buitenkant- bekijken.

Door omstandigheden zijn we met die tuinopenstelling een aantal jaren geleden gestopt. In de afgelopen jaren hebben we de tuin op een aantal punten veranderd. Komend jaar (2004) gaan we de tuin opnieuw openstellen. Zo heeft de boerderij door zijn tuin een nieuw leven gekregen

Bij ons onderzoek was het leuk om te zien dat namen door de geschiedenis heen terug komen in dit huis. Jan Peter Heijting trouwde met Dirkje Doeleman. De eerste naam van onze oudste dochter is ook Dirkje. Onze tweede dochter heeft als tweede naam Elisabeth. De zus van Jan Peter Heijting heette ook Elisabeth.

Hendrina Egbers, dochter van Jan Lucas Egbers, trouwde in 1900 met Barus van Ingen uit Valburg. Ik heb nog niet kunnen nagaan of er enige verwantschap is tussen mij en deze Barus van Ingen.

De Kroon

Felix en Marja Loeters uit Angeren

Dit is het verhaal van Felix en Marja Loeters. Wij zijn gevraagd een verhaal te schrijven over onze boerderij. Ons huis is in 1930 gebouwd en heeft niet echt een historie, omdat wij pas de derde bewoners van het huis zijn.

In 1987 kregen wij de gelegenheid om deze boerderij te kopen van familie. Wij woonden toen in Zevenaar maar besloten toch om te gaan verhuizen, omdat de kans om in het bezit

te komen van zo'n boerderij niet zo vaak voorkomt. Dus verkochten wij ons nieuwbouwhuisje in Zevenaar en stortten ons vol overgave in het nieuwe avontuur. Allereerst besloten wij om het dak te vernieuwen. Dit was een gigantische klus.

Vervolgens hebben we de beneden verdieping verbouwd. Omdat de wc en het washok voor op de deel waren hebben we de gang verlengd zodat de wc en badkamer in het voorhuis kwamen. Van twee kleine kamers hebben we een grote kamer gemaakt. De beide schoorstenen die dwars door het huis liepen zijn geheel verwijderd. De bovenverdieping hebben we helemaal gesloopt en weer opnieuw opgebouwd. 3 jaar geleden hebben we van een kamer en de keuken een grote nieuwe keuken gemaakt.

Ook om het huis heen blijven we altijd bezig. De totale grondoppervlakte is ongeveer 9000 m². Vorig jaar hebben we een kikkerpoel aangelegd. Momenteel zijn we met stichting Landschapsbeheer bezig met een nieuwe erfbeplanting. De bedoeling is dat het weiland weer een boomgaard wordt en waarschijnlijk wordt er weer een vuurdoornheg langs de sloot gepoot. Dit om het geheel weer een 'ouderwetse' uitstraling te geven.

Familiëgeschiedenis

De familie Mattijssen bezat een timmerfabriek en een café in Gendt tegenover het gemeentehuis. In 1927 overleed mevrouw Mattijssen. Zij is slechts 58 jaar geworden. In 1929

werd het café door brand verwoest en ze hebben een tijdje voor nood in een oude dokterswoning gewoond. De dokter had al een nieuw huis gebouwd. In de timmerfabriek werden mallen gemaakt voor steentassen. Dit was hun belangrijkste bron van inkomsten. De tijd was zeer slecht, als bijverdienste hadden ze het café dat de Kroon heette. Er werd een nieuwe lokatie voor het café gezocht en gevonden in Angeren. Hier bezat de familie al grond. In 1930 werd de eerste steen gelegd door A. Mattijssen.

Met 6 kinderen werd het nieuwe pand betrokken. Vijf kinderen waren al gehuwd. In 1940 overleed vader Mattijssen door een verkeersongeval. In de oorlog is het huis in tweeën gedeeld, om onderdak te bieden aan een gehuwd kind. In 1944 werd de oorlogstrijd zo hevig dat iedereen geëvacueerd werd naar Doetinchem. Na de oorlog huwde Frits Mattijssen met Anna (?). Twee zussen Cor en Dien betrokken een noodwoning in de bongerd. Frits Mattijssen had een fruitbedrijf. Cor werd lerares in Bemmelen en Dien huwde een weduwnaar in Didam. Het huwelijk van Frits en Cor bleef kinderloos. In de jaren die volgden werd er steeds meer grond verkocht aan de veiling van Bemmelen. Dit hele terrein behoorde vroeger bij de boerderij. Toen Frits Mattijssen al op leeftijd kwam en alleen overbleef begon hij zich zorgen te maken over de Kroon. Zijn grote wens was dat het in de familie zou blijven. Zijn petekind, mevrouw Reijmer-Bosman, dochter van Johanna Bosman-Mattijssen werd gevraagd het huis te kopen. De heer Mattijssen mocht tot zijn dood blijven wonen. In 1987 overleed hij en kwamen wij in de gelegenheid het huis te kopen omdat ik een dochter ben van mevrouw Reijmer-Bosman. Dat het een familiehuis is maakt het toch wel speciaal om hier te wonen.

Dhr. en mevr. A. Mattijssen

Hemels genieten in de 'Boomgaard'

Gerrit en Carla Jansen uit Angeren

Den Hemelschen Boomgaard en Paddepoel

Of Petrus Heijendaal (verkoper) en Hendrik de Logt en Grada Teunissen (koper) in 1782 het 'Stuck Lands' net zo hemels vonden als Carla en Gerrit in 1994 wagen laatstgenoemden te betwijfelen. Zij en ook de verschillende generaties Leijser die er later woonden, hebben er heel wat meer lichamelijke arbeid verricht dan de huidige bewoners.

Het boeren was in die tijd immers keihard werken. Eén of twee varkens, wat kippen, groenten en fruit waarmee men, als het niet voor eigen behoefte diende, te voet naar de markt in Arnhem trok. In het begin werd de kar met de hand getrokken, later kwam er paard en wagen. Men was de hele dag onderweg. Bij thuiskomst hield het werken niet op. Zeker niet toen er koeien op stal kwamen. Dat betekende met de hand melken en niet alleen 's avonds, maar ook 's morgens vroeg. Als de kersen begonnen te kleuren, moesten er 'sprauwe' gejaagd worden. 'Mar da'viel ok nie'mee, want van 'mèers vroeg bin-de ien de mode wis's oaves as 't begin te duistere. Dan bi'j ok zo muuj as 'n moal'.

Wij rijden in onze Renault Kangoo in een kwartier naar zowel Nijmegen als Arnhem (als er geen files staan). Wij koesteren de sprauwe, konijnen en roeken die door de vorige bewoners te vuur en te zwaard werden bestreden, omdat ze aan hun boterham zaten. Ook wij zijn, wat ons inkomen betreft, afhankelijk van Moeder Natuur. Wij geven in den Hemelschen Boomgaard natuurcursussen met als thema 'leren kijken naar de natuur'. Wij hebben met subsidie weer een stukje hoogstamboomgaard aangeplant met voornamelijk oude fruitrassen. En op ons terrein bevinden zich meerdere paddenpoelen. Niet dat we er niet voor moeten werken, maar als de deelnemers aan een workshop naar huis zijn, nemen wij een goed glas wijn en puffen wij uit onder de meer dan 50 jaar oude notenbomen. Het is een luxe als je eigenaar bent van een historisch stuk grond en hemels kunt genieten van je eigen 'Boomgaard' en 'Paddepoel'.

Van oud naar nieuw

Omdat in de oorlog de oude boerderij die aan de dijk stond 'per ongeluk' door de Engelsen was gebombardeerd, werd er voor de familie Leijser (op de grafsteen is te zien dat de schrijfwijze van de familienaam afwijkt) na de oorlog een nieuwe woning gebouwd.

Een paar maanden geleden zijn we tijdens graafwerkzaamheden -er moesten nog twee paddenpoelen bijkomen- op de fundering van het oude huis gestuit. De man van de graafmachine, Henk Heyting, wist te vertellen dat zijn vader vlak na de oorlog het puin van de boerderij van Hendrik Leijser voor een wegverharding naar Stroe op de Veluwe had gereden. De stenen moesten met de handen en met de bats op de vrachtwagen gebracht worden en omdat deze wagens toen nog niet konden kiepen, moest het puin op dezelfde wijze gelost worden. Eén vrachtje van Angeren naar Stroe, toch altijd zo'n 45 km heen en ook weer 45 km terug, leverde het transportbedrijf één gulden en een kwartje op. Volgens zoon Henk ging het om ongeveer twintig vrachtwagens.

In de boerderij woonde tot op de fatale vijfde oktober Hendrik Leijser. Hij heeft de ramp van het bombardement overleefd en is op twee weken na 92 jaar oud geworden. Toen wij hoorden dat het huis te koop stond, hebben wij contact opgenomen met de erfgenaam, Ton Leijser, een zoon van de broer van Hendrik. In zijn ouderlijk huis is de koop mondeling gesloten. Ton moest echter nog wel even op de belastingdienst wachten in verband met de successierechten. Wij waren zo enthousiast, dat wij onmiddellijk ons huis te koop hebben gezet. Binnen twee maanden waren we het kwijt, maar van een Hemelschen Boomgaard was voorlopig nog geen sprake. Wij hebben via een neef van de familie Leijser in Doornenburg een andere boerderij kunnen huren, waar we gelukkig met onze levende have, schapen, paarden, kippen en pauwen naar toe konden.

Familie Leijser

Een pot met goud

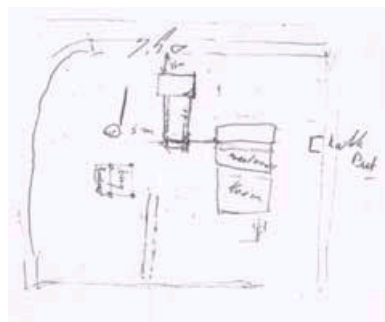
Iemand wist ons, onder zeer geheimzinnig gefluister, te melden dat er op het land van Leijser enkele melkbussen met gouden tientjes begraven waren! Die zouden voor de Duitsers verstopt zijn en na het tragische bombardement waarschijnlijk zijn vergeten! De informant meldde zich met een in de haast getekende plattegrond. De geloofwaardigheid was niet gering, want de tekenaar had de informatie uit de mond van een vroegere bewoner van de Hemelschen Boomgaard opgetekend. Wij rekenden ons al rijk -wat we toch al waren met ons nieuwe huis- en gingen, vooral 's avonds als niemand het zag, voorzichtig graven. De kinderen voorop. Maar natuurlijk vonden we niets. De overgebleven leden van de familie

zullen het wel tijds opgegraven hebben. Helaas, maar wat hebben we er een plezier aan beleefd. Overigens..., toen men met de dijkverzwaring begon, heeft onze zoon Dirk, wel een oogje in het zeil gehouden. Je weet immers maar nooit!

IJzersterk water

Het huis van Hendrik had dan wel geen echte historische waarde, maar in onze ogen stamde het toch uit vervlogen tijden. Er was geen water, geen gas en ook geen riolering. Riolering hebben we nog steeds niet. In de bijkeuken was een waterpomp waar bruin water uitkwam, maar waarmee Hendrik toch maar mooi 92 jaar oud is geworden. Carla zou een grote keuken krijgen, maar dan moest de oude pomp eruit. Dat konden we niet over ons hart verkrijgen. De keuken is aanmerkelijk kleiner geworden, maar we eten er niet minder lekker om. Er moesten wel allerlei andere aanpassingen in de boerderij plaatsvinden. Hendrik sliep beneden en wij wilden boven slapen. Beneden werd er van drie kamertjes, een grote woonkamer gemaakt. Er kwam water en gas en boven op de hooizolder werd de droogkamer in een heerlijke badkamer veranderd. De koeienstal- Hendrik had zo'n veertien melkbeesten- moest plaats maken voor een logeerkamer, een studeerkamer, een hal en een toilet. De oude deel werd maar even zo gelaten, want er was voorlopig genoeg gedaan en de centjes waren even op.

'Snelle' plattegrond van het oude huis in verband met de mogelijke locatie van de pot met goud.

Huisje aan de plassen

In het eerste jaar dat we aan de Paddepoel woonden, kregen we twee keer met hoog water te maken. Het kwelwater stond in 1995 niet alleen tot aan de oprit, maar ook tien cm onder de prachtige door ons aangebrachte eiken vloer. De kelder was en bleef droog. Bang zijn we geen moment geweest; we genoten extra van ons 'huisje aan de plassen'.

De historische plek daar achter de dijk, bestond buiten het woonhuis van 1945 enkel uit weiland en acht gigantische notenbomen. We keken vreemd op toen er eind september van ons eerste jaar iemand aan de deur kwam, die noten wilde kopen. "Hoezo, noten kopen?", was onze oprechte vraag. "Dat doen we hier al dertig jaar", was het antwoord. Tegenwoordig staat er een bordje aan de weg 'noten te koop'. We verkopen elk jaar wel een paar honderd kilo. De rest is voor de roeken. Die komen vaak wel met honderd tegelijk noten stelen. Leukere dieven kunnen wij ons niet voorstellen!

Het heden

Volgens de kadastrale legger in 1832 bezat Gijsbert de Logt, zoon van Hendrik de Logt en Grada Teunissen de volgende perceelsnummers onder Sectie A: nr. 62 boomgaard, nr. 63 huis en erf, nr. 64 weiland, nr. 65 rijsgaard en nr. 66 bouwland. Vooral de rijsgaard boeide ons. Dat was een stuk nat land waar rijshout op groeide. Wilgentenen, die gebruikt werden voor rijshout om de dijken te versterken.

Wij hebben weliswaar geen vriendcultuur, maar wel veel wilgenbomen. Elk jaar bouwen we meer natuur op ons terrein. Met de aanplant van een paar duizend meidoorns, sleedoorns en andere in het landschap passende heggenplanten hebben we het aan de dijk gelegen gebied weer kleinschalig gemaakt. In 2001 zijn er nog zes ruim dertig jaar oude knotwilgen, die voor de dijkverbetering moesten wijken, op ons terrein aangeplant. Door de aanleg van een achttal vijvers in grootte variërend van een paar tot een paar honderd vierkante meter, nam de diversiteit aan planten- en diersoorten enorm toe. Langzaam maar zeker veranderde de Hemelschen Boomgaard echt in een hemels plekje. Het hele dorp hield ons in de gaten, want

je hoorde regelmatig, wat is dat voor boom, of wat ben je daar weer aan het doen. Maar allemaal positieve reacties.

Het tweede jaar dat wij er woonden, kwam meteen de dijkverzwaring. De 'poldermensen' wilden best met onze natuurideeën rekening houden. Wij hoefden voor het ongemak tijdens de werkzaamheden geen vergoeding, als zij dan een paddenpoeltje zouden aanleggen. Dat kon; we moesten maar zeggen hoe we het wilden. De zomer die erop volgde kwamen regelmatig de polder- en dijkmenen langs om aan de oever van de poel een pilsje te drinken. Zij waren net zo trots op 'hun vijver', als wij dat op de 'onze' waren.

De variatie aan leven is niet alleen in de vijvers groot. Op ons terrein broeden al jaren putters, steenuilen en torenvalken. Dit jaar had een ooievaar een aantal dagen een oogje op ons nieuwe paalnest in de wei. Voor de aanleg van de 'wilde tuin' hebben we een stuk weiland afgegraven. Dit is noodzakelijk om de bodem armer aan voedingsstoffen te krijgen. Ook hebben we reliëf aangebracht en de bodem hier en daar met rivierzand verschaald.

De toekomst

De natuur rond ons huis wordt hoe langer hoe rijker. Gerrit schrijft inmiddels al 13 jaar wekelijks voor de Gelderlander en put uit erf en tuin talrijke ideeën voor zijn natuurverhalen. We kregen regelmatig te horen, of het allemaal wel waar is wat die Jansen schrijft over zijn Hemelschen Boomgaard. Dat bracht ons op het idee om cursussen aan huis te gaan geven. Na een overweldigend aantal aanmeldingen voor een introductie-bijeenkomst is dat idee werkelijkheid geworden. Inmiddels hebben we de oude deel in een gezellige cursusruimte omgetoverd. Hier hebben al heel wat mensen 'leren kijken naar de natuur', want zo heten de cursussen die wij hier geven.

Ons huis wordt ons steeds meer dierbaarder. We bouwden een veranda om bij regen en zon lekker droog en koel te zitten. En het huis kreeg een rieten dak, want bij een beetje storm vlogen de pannen in het rond. De gevel is gereinigd en opnieuw gevoegd.

Wij waren wel verbaasd toen Alterra ons vroeg mee te willen doen aan het jaar van de boerderij. Wij wonen namelijk niet in een erg oude boerderij en van de boerderij die hier heeft gestaan, hebben we maar één wazige foto kunnen achterhalen. Ook de verhalen van vroeger zijn moeilijk op te sporen, omdat bijna de hele familie Leijser is omgekomen en van diegenen die het hebben overleefd zijn er ook niet veel meer over.

Inmiddels lopen we tegen de zestig. We vragen ons dan ook regelmatig af hoe de toekomst er voor den Hemelsche Boomgaard uit zal zien. Gezien de tegenwoordige huizenprijzen kan geen van onze kinderen het zich op dit moment veroorloven zich later op ons plekje te vestigen. En dat baart zorgen. Stel je toch eens voor dat er straks een pannenkoekenhuis of een tuincentrum komt. Maar ja, alleen wonen in boerderijen is in feite ook een verlies van het natuurgood. En bieden de nieuwe bewoners van de oude boerderijen niet juist de gelegenheid om de historische gebouwen te laten bestaan? Kijk maar eens wat wij van den Hemelschen Boomgaard hebben gemaakt. Misschien zouden de vorige bewoners, als zij het nog konden zien, ook trots zijn op dat stukje land daar achter de dijk in Angeren zoals het er nu uitziet.

Geraadpleegde bronnen

- Melchers, R., Van Angrina tot Angeren, 1992.
- Bredie, T., Toegang tot het verleden, Bemmelen, 1970.
- Leijser, H.J., 350 jaar familie Leijser, Huissen, 1996.
- Woerkom, T. van, Groebele ien de ben, B.O.S., Zetten.
- Kaartmateriaal en foto's van Alterra.

"Een groeiende berg verleden, die een steeds smallere toekomst verdringt"

(Barbara Kingsolver in De Gifhouten Bijbel)

Fokke en Marion Brouwer uit Randwijk

Ik ben veranderd. En niet alleen ik, ook mijn naaste en verdere burenen. Wat waarschijnlijk de meeste veranderingen heeft veroorzaakt is de Tweede Wereldoorlog, waarvan ikzelf nog de littekenen draag.

Ik werd gebouwd in 1878 door J. van Heteren en mijn geboortedatum is gegraveerd in een houten stalbalk: 31 december 1878. Wat rond 1830 nog de heerlijkheid Randwijk werd genoemd, is geworden tot gemeente Heteren ten tijde van mijn oprichting. Ik was eigenlijk nog maar een schuur, een 'gemengd bedrijf' waarbij akkerbouw en veeteelt hand in hand gaan, met heel veel groen om me heen. Ik groeide op in een dorpje waar je nog boodschappen kon halen bij één van de 3 kruidenierswinkels, je post nog naar een piep klein postkantoorje kon brengen. Tenminste als het niet te hard geregend had, want dan werd de weg een grote modderpoel. 't Was niet zoals nu, met een gladgestreken asfaltweg en een voorspelbare bocht; nee met de bakfiets was het maar wat vaak ploegen.

Rond mijn geboortjaar werd er volop tabak geteeld, 70 aren vol. Rond 1900 werd besloten om mijn uitzicht gedeeltelijk te wijzigen, 30 are tabaksland werd veranderd in 30 are boomgaard, kersen. Kersen met geiten wel te verstaan. Jacob van de Wal kon niet anders, want de tabaksindustrie in Amerika was enorm op gang gekomen; die tabak was van betere kwaliteit, dus bracht de tabak voor Jacob niks meer op. Mijn grond was zeer geschikt voor fruitteelt, want ik sta op de kalkrijke stroomrug van de Rijn. De nog jonge boomgaard was voortdurend gevuld met kinderen, 11 van de familie Boorsma. Onderwijzer meester Boorsma was rond 1900 bij mij komen wonen, hij gaf aan de Christelijke School van Randwijk les aan 20 jonge kindertjes, waarvan zeker 2 van hemzelf. Dat was best wel duur dat schoolgeld, eerste kindje 50 cent en volgende kinderen 25 cent per maand en als je dan een salaris hebt van f 800,- per jaar, dan hakt dat er stevig in. Meester Boorsma werkte voor en na de schooltijden ook op de boerderij. Maar of hij Jacob van de Wal alleen maar hielp met het agrarische werk of dat hij de boerderij zelf in pacht heeft gehad, is mij helaas ontschoten.

Randwijk was een christelijk dorp en oh, oh, het nodige heeft zich hier afgespeeld. Zelfs zo veel dat ik ten tijde van de Doleantie in 1887 een half jaar dienst heb gedaan als kerkgebouw. Een groot deel van de Randwijkse geloofsgemeenschap splitste zich toen af van de Nederlandsch Hervormde Kerk. De familie Boorsma huurde mij na die tijd van familie Van de Wal, die elders in het dorp een onderkomen hadden. Familie Van de Wal heeft mij eigenlijk altijd in eigendom gehad, maar er niet altijd gewoond. Wel Fijt van de Wal, die mij feitelijk heeft doen groeien door rond ca. 1922 een bakkerij te bouwen. Ik kwam daardoor wel dicht aan de weg te staan, maar verwierf ook wat meer aanzien erdoor. Mooie tijden waren dat, die echter overschaduwd werden door wat er is gebeurd in de Tweede Wereldoorlog. Ik ben zwaargewond geraakt door een treffer op het rieten dak. De inslag van de granaatscherf is nog steeds te zien. Erger was het nog gesteld met mijn burenen, er is bijna geen buur overeind gebleven en de authenticiteit van het dorp heeft daarmee behoorlijk ingeboet. Ook de kerk is gesneuveld. Mijn rieten dak was volledig verwoest aan de voorzijde en restauratie heeft lang op zich moeten laten wachten. Toen het eenmaal zo ver was in 1947

is er besloten om mij niet langer met riet te bedekken; de herstelwerkzaamheden kostten f 4507,- en dat geld was er gewoon niet. Vandaar mijn blauwe Hollandse pannen van nu. In 1960 ben ik gestopt met boeren, de familie Van de Wal vond het niet meer rendabel. Mijn grond was door diverse boedelscheidingen verdeeld en herverdeeld en eigenlijk was er niemand meer met interesse voor het vak van landarbeider/boer. Ik werd woonboerderij. Alsof ik voor die tijd niet bewoond werd. En terwijl mijn omvang in drie fases gestadig groeide –wat je veelal ziet bij toenemende ouderdom- nam mijn bewoning af. En de familie die mij ongeveer 100 jaar in eigendom had, verkocht mij voor de laatste maal. Aan stadse mensen. De grond werd van mij afgenomen, al kijk ik er nog steeds op uit. Waar eens de tabak voor mij stond en later tot aan de Tweede Wereldoorlog een kersenboomgaard, staan nu huizen. Alle 'buren' zijn gesneuveld en de nieuwe generatie heeft een totaal andere 'look'. Twee jaar geleden ben ik opnieuw verkocht – ze houden van mij, maar toch ben ik niet meer de oude. Ik ben veranderd en wat de toekomst brengt kan ik alleen maar raden. Maar om mij heen bloeien nog steeds fruitbomen en lopen geitjes te mekkeren. Kom maar eens kijken.

Geraadpleegde bronnen:

- Gemeentearchief Andelst. Leggers van Randwijk.
- Hendriks, J., In oude ansichten, Zaltbommel, Europese Bibliotheek, Randwijk, MCMLXXX.
- Jansma, P., Verslag betreffende aanleiding en totstandkoming van de Gereformeerde kerk te Randwijk op 22 februari 1887; gelezen tijdens de Herdenkingsdienst in de Gereformeerde Kerk te Randwijk op 22-02-1987, Randwijk.

De Nijburg

Janneke en Victor Roos uit Randwijk

Van een boerderijtje naar een herenboerderij

In de zomer van 1974 hoorden wij van onze huisbaas dat wij ons gehuurde boerderijtje met 3 hectare grond in Ingen moesten verlaten. Hij had het nodig omdat zijn zoon ging trouwen. Wij woonden daar al 2 jaar en het plattelandsleven in de Betuwe beviel ons best. Dat soort woningen zijn niet vaak te huur. Na overleg met onze ouders bleek dat zij ons wel financieel konden steunen bij de aanschaf van een huisje. Veel hadden wij niet te besteden daar wij beiden nog student waren. Op zoek.

's Zaterdags werden een regionale krant en de Telegraaf (dat was toen heel erg fout voor studenten) gekocht voor de advertenties. Wij zijn op heel wat leuke adressen in de Betuwe wezen kijken. Dat was op zich al een avontuur. In Lienden vonden we een prachtig huis maar dat was en te duur en het stond tegenover een cafetaria met hangjongeren met brommers ervoor. In Dodewaard, vlak bij de kerncentrale, een prachtig woninkje gevonden. Dat werd voor onze neus verkocht. In de buurt van Valburg weer een aardig iets wat interessant leek. Helaas bleek bij een bezoek door de week dat het naast een, te ruiken en horen, varkensslachterij stond. Weer niks dus.

Toen kwam er een advertentie in de Telegraaf.

Te Koop:

Landgoed met 13 hectare grond

Eventueel nog 17 hectare in pacht

Op 8 km. van Wageningen

Leuk als mededeling, maar vast niets voor ons. Maar het was mooi weer en toch maar de makelaar gebeld voor het adres. Het was ons alleen maar te doen om het uitje. Je ergens aan te verlekken wat je je toch niet kan veroorloven. We kregen het adres en gingen kijken naar de Nijburg in Heteren. Het bleek een enorme leegstaande naoorlogse boerderij met binnenplaats, open kapschuur en boomgaarden te zijn omgeven door weilanden. Veel te groot en vast ook veel te duur. Prachtig om eens gezien te hebben.

Dat was het dan. Dachten wij. De makelaar begon ons te bellen. We konden het ook wel kopen met minder grond. Uit nieuwsgierigheid vroegen wij wat de boerderij zou moeten kosten: f 330.000 kosten koper inclusief een hectare grond. Zelfs aan een droom daarover waren wij nog niet toegekomen. Wij hadden maximaal f 70.000 te besteden.

Het bovenstaande verhaal werd natuurlijk wel in geuren en kleuren met vrienden en bekenden besproken. Het bleek dat nog twee bevriende echtparen op zoek waren naar een huis. De Nijburg was groot genoeg om er 3 woningen van te maken. Het was nog steeds mooi weer. Dus weet je wat we gaan met zijn zessen eens kijken. Iedereen was er weg van. Maar ja, de prijs. Dat konden we nooit opbrengen. Ieder echtpaar kon wel maximaal zo'n f 70.000 ophoesten. Dat was in 1974 de gangbare prijs voor een kleine rijtjeswoning in de Betuwe. De makelaar bleef echter bellen en wij antwoordden steeds dat wij het niet konden betalen. Om een lang verhaal kort te maken, de eigenaar moest er blijkbaar dringend vanaf en wij hebben de Nijburg in september 1974 voor f 222.000 met drie echtparen kunnen kopen. Een hypotheekverstrekker vinden bleek niet zo eenvoudig. De banken in Wageningen wilden er niet aan, één object met drie eigenaren. Gelukkig vond de plaatselijke Rabobank dat geen probleem.

Met twee echtparen zijn wij in het woonhuis 'op kamers' gaan wonen. Het derde echtpaar bleef in Wageningen wonen zolang er voor hen geen woonruimte op de Nijburg was. Vier kamers werden verhuurd aan studenten. De deel met de hooizolder werd verhuurd aan een groothandel in biologische producten en de open kapschuur als stalling voor landbouwwerktuigen. Dat moest omdat wij vrijwel geen inkomen hadden en de hypotheek en de huur van het derde echtpaar wel betaald moest kunnen worden. In 1978 heeft de enigszins bekoelde relatie met het derde echtpaar er toe geleid dat de andere eigenaren hen uitgekocht hebben. Inmiddels waren wij afgestudeerd en konden we dit betalen.

In de loop der jaren dat wij op de Nijburg wonen is er veel gebeurd. Wij hebben het zodanig verbouwd dat er nu vijf wooneenheden zijn, waarvan drie verhuurd. Bij de verbouwingen hebben wij veel plezier gehad van de oorspronkelijke bouwtekeningen. Het toeval wilde namelijk dat twee van de eigenaren het vak landbouwbedrijfsgebouwen gevolgd hadden bij ir. Pothoven, de architect die de Nijburg ontworpen heeft.

Verder was er in de tachtiger jaren een ruilverkaveling aan de gang. Als resultaat daarvan werd een kleine vijf hectare om onze boerderij aangewezen voor landschapsverfraaiing. Wij waren er intussen al achter gekomen dat op en om ons terrein in de middeleeuwen een kasteel of versterkte boerderij gestaan heeft. Daarover bestaan een paar aardige sprookjes. Inmiddels weten we dat het kasteel omstreeks 1520 is afgebroken. De stenen zijn verkocht voor de bouw van het kasteel en de stadsmuren van Wageningen.

Wij hebben aan de ruilverkavelingscommissie voorgesteld om als landschapsverfraaiing de grachten en de wal van de middeleeuwse burcht op en om ons bezit weer in de oorspronkelijke staat te herstellen. Aanvankelijk was de commissie terughoudend vanwege de kosten. Maar aan het einde van de ruilverkaveling bleek er nog geld over te zijn. De leden (de boeren uit de omgeving) hebben er mee ingestemd om dat te gebruiken voor de realisatie

van ons voorstel. Op de wal zijn lindebomen geplant. Ook zijn er wandelpaden en een parkeerplaats aangelegd. Dit openbare parkje wordt door ons en vele anderen veel gebruikt om te wandelen en de hond uit te laten. In de winter kan er bij voldoende vorst op de grachten geschaatst worden.

In het kader van het Jaar van de Boerderij zullen er op 3 mei 2003 weerstandsmetingen gedaan worden. Hierdoor hopen wij er achter te komen waar de fundamenten van de middeleeuwse burcht liggen.

De vroegere bewoners van de Nijburg

Toen wij de Nijburg kochten was het een groot leegstaand gebouw in 'the middle of nowhere'. Er was geen bewoner te bekennen en van de makelaar kregen wij in het begin van de onderhandelingen niet te horen wie de eigenaar was. Het bleek ene Dirk van der Louw te zijn uit Ingen. Nota bene uit het dorp van waaruit wij waren vertrokken. Hij heeft echter nooit op de Nijburg gewoond.

Uit de naam van de bushalte voor de deur konden wij opmaken dat een familie 'Jansen van Doorn' op de Nijburg gewoond had. Na enig navragen in de buurt bleek dat deze familie, de voormalige eigenaren van de Nijburg, geëmigreerd waren naar Canada. Die familie woonde meer dan een eeuw op deze plek, voordat ze in 1974 naar Canada zijn verhuisd. In de afgelopen jaren zijn ze regelmatig bij ons, op hun vroegere boerderij, komen kijken als ze op vakantie waren in Nederland, ook weer dit jaar. En we mailen met ze. Van hen hebben we o.a. foto's gekregen van de oude boerderij, die tijdens de oorlog kapot is gebombardeerd. Het was een typische Betuwse boerderij, met halve rieten kap.

Van de vorige eigenaars hoorden we dat de muren wel een halve meter dik waren en gemaakt van oude kloostermoppen. Die zijn vast afkomstig geweest van het oude kasteel dat hier vroeger stond. Ook waren er prachtige gewelfde kelders onder het huis, die het bombardement tijdens de oorlog hebben overleefd. De Jansen van Doorns hebben het overigens ook overleefd, want zij waren, evenals alle andere Betuwenaren, in de winter van 1944/45, geëvacueerd. Het puin van de boerderij is na de oorlog gebruikt voor het ophogen en verharderen van het terrein van de eveneens verwoeste en weer opgebouwde boerderij de Hoeven van de familie van Maanen in Randwijk.

De Nijburg voor de Tweede Wereldoorlog

Na de oorlog hebben ze een paar jaar in noodgebouwen gewoond, totdat het woonhuis gereed was. Daarna zijn de huidige stallen en de open kapschuur gebouwd. De bouw is betaald met Marshall hulp (Dienst Wederopbouw Landbouwbedrijfsgebouwen). Het geheel was in 1949 klaar. Van de architect hebben we gehoord dat de eerste aannemer failliet is gegaan doordat het pand veel duurder uitpakte dan hij had berekend. Het is dan ook een fraai pand geworden, met grote halfronde deuren en Vlaams verband in het metselwerk. En zelfs de stallen zijn met spouwmuur gebouwd. Nu we daarin wonen hebben we daar veel profijt van. Bovendien zijn alle plafonds gemaakt van holle baksteen, omdat het hout zo schaars was vlak na de oorlog. Het pand is daardoor weinig gehorig en behoorlijk brandveilig (nu we het meeste stro dat onder de pannen zat voor isolatie hebben vervangen door steenwol).

In de jaren vóór, in en vlak na de oorlog waren de wallen van het voormalige kasteel vol geplant met boomgaarden. In de zestiger jaren hebben de vorige bewoners de wallen in de grachten geschoven, zodat er meer landbouwgrond (weiland) ontstond. Er bleef wel een vijver over die nog herinnerde aan de vroegere binnengracht en het terrein waar de

hoofdgebouwen van het kasteel moeten hebben gestaan is ongemoeid gebleven. De grond ter plekke van de voormalige grachten klonk echter behoorlijk in, en in de winter stonden die delen vaak onder een laagje water.

Zo troffen wij de boerderij aan toen we hem kochten. Inmiddels zijn de grachten en de wal weer hersteld in het kader van de ruilverkaveling. De vroegere bewoners kunnen zich herinneren dat de binnengracht nog breder was dan zoals die nu is.

Het is leuk om de Jansen van Doorns hier steeds weer te ontmoeten. Deze plek trekt hen duidelijk nog steeds. Logisch, na meer dan een eeuw familiebezit te zijn geweest! Wij zijn ze echter bijzonder dankbaar dat ze deze plek hebben verlaten. Wij wonen hier nu al inmiddels meer dan 25 jaar, en genieten er elke dag van.

De Nijburg met de in ere herstelde grachten

Geraadpleegde bronnen:

- Nijhoff, I.A., Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, 1830.
- Sloet, J.J.S. e.a., Register op de Leenaktenboeken. Kwartier van Nijmegen, 1924.
- Schilfgaarde, A.P. van, Het archief van het huis Bergh, eerste stuk (828 - 1490), 1932.
- Heldring, O.G., Wandelingen, 1838.
- Hol, A.R., De Betuwe, 1957.
- Smals, L.J. e.a., Het kasteel van Wageningen, Castelloogica 1998-1.

Het verhaal van Groot Stadsbouwing

Monique Welling en Ad Erken uit Oosterhout

Waar zijn wij aan begonnen? Het virus van de zoektocht naar de oorsprong van de boerderij en vooral de geschiedenis van mensen heeft ons te pakken. Het nu volgende verhaal zal ongetwijfeld meerdere versies gaan kennen. Er is nog veel te onderzoeken en te bevragen. Voor de presentatie op 23 september was dit onze eerste aanzet.

Het verhaal van onze boerderij zou volgens velen in de zeventiende eeuw zijn begonnen. Historisch onderzoek zorgde voor een ander beeld. Neergezet als een traditionele hallenboerderij groeide zij in de negentiende eeuw uit tot de grote T-boerderij die zij nu nog is. De imponerende constructie van de kap met zijn machtige staanders had 'eeuwenlang' de elementen getrotseerd. Eigenlijk gebouwd om het lichte riet te dragen, blijkt zij zelfs in staat nu al ruim dertig jaar een loodzware vracht van betonnen sneldekkpannen omhoog te houden. De grote gewelvenkelder onder het voorhuis verraadt het optimisme en daadkracht van een verdwenen generatie boeren. Dat zij spoedig na de bouw wel even vochtig bleek te zijn als de Waal, doet aan de prestatie niets af.

Groot Stadsbouwing draagt duidelijk de sporen van de geschiedenis met zich mee.

Historisch onderzoek

De boerderij werd ondanks andere verhalen pas gebouwd rond 1835 op een groot stuk weiland nabij de Altena en was in bezit van de stad Nijmegen. Deze 'bebouwing' van een stuk land dat de stad toebehoort is verantwoordelijk voor de naam 'Stadsbouwing'. De toevoeging 'Groot' doet veronderstellen dat er ook een kleinere Stadsbouwing zou hebben bestaan en zie daar, op de militaire kaart van 1810 staat op het stuk land een boerderij met schuur en twee hooibergen. Het perceel is ook eigendom van Nijmegen Stad. Al in een akte van 1712 wordt over deze oude stadsboerderij gesproken. Om een onderscheid te maken tussen de al bestaande kleinere boerderij Stadsbouwhoff en de nieuwe boerderij is vermoedelijk in de volksmond Groot Stadsbouwing ontstaan. Opvallend is dat in geen van de akten over huwelijk, overlijden en erfenis de naam Stadsbouwing wordt gebruikt. Er wordt alleen gesproken over een boerderij beneven Den Altena.

De keuze voor de bouw van een boerderij op de plaats waar hij nu staat is logisch. De boerderij ligt kort bij de vroegere verbindingsdam tussen dijk (Den Altena) en de dijkstraat. Goederen die via de Waal bij Den Altena werden aangevoerd vonden via de dam hun weg naar het achterland en v.v.

Het geslacht Saaijer/Wanders

De verhalen over vroegere generaties in het bezit van grote stukken land en boerderijen getuigen van een tijd waarin het geslacht Saaijer/Wanders een belangrijke rol speelde in dit gebied. Deze families zijn sterk verbonden met de vroegste geschiedenis van de boerderij die wij gedurende de tijd van leven de onze mogen noemen.

Het was Willem Frederik Saaijer senior, die al eigenaar was van enkele percelen grond met bebouwing in de buurt, die rond 1850 Groot Stadsbouwing met het land van Nijmegen heeft gekocht. Onder zijn leiding groeit het familiebezit snel en grote stukken land in Slijk-Ewijk, Oosterhout en wijde omgeving komen in zijn bezit.

Dat de boeren uit de negentiende eeuw rekening probeerden te houden met het wassende water van de Waal is zichtbaar aan de plaats waar de grote stal stond.

Op een terp (ook wel de Bult genoemd), op zo'n veertig meter ten oosten van de boerderij, lag een steendroogoven. Hij moet ook zo ongeveer rond 1850 zijn opgetrokken. De steendroogoven lag hoog en had een dubbele zolder.

Het bleek een ideale plaats te zijn voor de stal. Het gebouw was duidelijk hoger dan de boerderij zelf. Bij hoge kwel of erger, een mogelijke dijkdoorbraak, was een droge stal van levensbelang. Liever een droge stal dan een droog huis. De stal was het onderkomen voor de koeien, daar stonden de machines en werd de voorraad opgeslagen. De kap torende hoog uit boven de dijk.

Leden van het geslacht Wanders dat tussen 1869 en 1944 het huis bewoonden: Willemien en Theo, vertellen hoe zij als kind op de zolder van de stal uit het raam keken over de jamfabriek en de rivier met haar achterlanden. Gezeten aan de keukentafel in onze moderne keuken komt de geschiedenis tot leven. Het boerenleven rond 1930 gaat als een film aan ons voorbij. De oude keuken met de hondenkarn, het bakhuis, het achterhuis, de moestuin en de grote stal: alles gezien door de ogen van kinderen.

Willem Frederik senior krijgt in totaal 9 kinderen. In 1877 overlijdt vader Willem Frederik Saaijer senior. De erfenis van vele landerijen en boerderijen wordt verdeeld onder zijn negen kinderen. Dochter Johanna trouwt in 1870 met de uit het Duitse Zyflisch afkomstige Bartholomeus Wanders. Zij gaan inwonen bij de familie Saaijer op Stadsbouwing. Rond 1870 wordt het voorhuis aan de boerderij gebouwd en verandert het van hallenboerderij in een T-boerderij.

Bart Wanders en zijn vrouw Johanna

Bart Wanders en Johanna Saaijer krijgen 6 kinderen. Johanna sterft in 1886 op 41 jarige leeftijd. Zoon Herman trouwt en krijgt kinderen waaronder Wilhelmen (geboren in december 1923) en Theo (geboren in 1925?). In 1932 verhuist hij met zijn gezin naar boerderij Zandhoek (tegenwoordig in bezit van familie Tergouw) aan de Groenenstraat.

De laatste Wanders op Groot Stadsbouwing, die samen met haar zuster Stadsbouwing bewoonde en het familiebezit bestierde, was de ongetrouwde Drieka (Henderika) Wanders. Geld betekende macht en Drieka genoot door haar wijze optreden veel aanzien in de dorpen Oosterhout en Slijk-Ewijk en wijde omgeving. Haar naam wordt veelvuldig genoemd in relatie tot de kerk en het maatschappelijk leven waaronder muziekvereniging Con Amore (wiens vaandel nog door Anna is gemaakt) en OSC. Wilhelmen zegt hierover:

“Drieka was onze suikertante. Ze zorgde voor werk voor dorpsgenoten en ze was gul met giften. Voor alle kleinkinderen werd het door Drieka financieel mogelijk gemaakt om naar kostschool te gaan.

Drieka gaf zoveel geld uit dat binnen de familie al voor haar dood werd gemompeld dat de suiker bij haar overlijden wel op zou zijn”

De versnippering van het familiebezit en de veranderde omstandigheden voor het boerenbedrijf zorgen ervoor dat de centrale rol die het geslacht Wanders/Saaijer decennia lang in dit gebied heeft gespeeld, verdwijnt.

Nog voor de oorlog brandt de voormalige steendroogoven af die gebruikt werd als stal.

Rond 1940 wordt boerderij Groot Stadsbouwing overgedaan aan knecht Bernard Groten, die al jaren op de boerderij werkzaam is. In de oorlog staat Groot Stadsbouwing er grotendeels verlaten bij. Veel spullen gaan verloren. Van de landerijen die zich eens uitstreckte van de dijk tot nabij Elst, is nog maar weinig over.

Na de oorlog

Na de oorlog wordt de beschadigde stal afgebroken en de boerderij met 5 hectaren grond komt in 1953 in bezit van de familie Hendriksen, die er een gemengd bedrijf (veeteelt en fruit) op na houden. In het achterhuis staan de koeien en in het vroegere koetshuis de varkens. De rijkdom van vroeger is verdwenen en het boerenleven is een hard bestaan. Er is weinig geld en de boerderij gaat zichtbaar achteruit.

In 1963 wordt de boerderij doorverkocht aan de familie Nab. Naast het houden van varkens legt men zich toe op het verhandelen van veevoer. De boerderij verliest definitief haar functie als middelpunt van een agrarisch bedrijf. Opslag van goederen doet een ander beroep op de aanwezige bebouwing. Door een storm wordt de rieten kap verwoest en er komt een betonnen dak voor in de plaats. Het achterhuis wordt verhuurd aan een vrouwencollectief Stichting ter bevordering van de houtnijverheid onder vrouwen. Hier ligt echter weer een deel van het toekomstig gebruik van de boerderij, namelijk houtbewerking. De familie Nab verlegt haar activiteiten richting de verhandeling van antiek. Ook gaat men de horeca in dmv het uitbaten van café-restaurant De HalfWeg.

Groot Stadsbouwing komt te koop

Het leven bestaat uit toevalligheden. Wij, Monique en Ad, zochten al langer naar een leuk klein boerderijtje in het buitengebied. Wel regio gebonden (Over-Betuwe) maar niet plaatselijk belast. Via een vriend hoorden wij van een "wat grotere boerderij met achterstallig onderhoud" tegenover de Altena in Oosterhout. Heel geschikt voor dubbele bewoning vermeldde de brochure van de makelaar. Toch even kijken. Hij had niets teveel gezegd. Een kast van een boerderij dat de nodige aandacht zou vragen. Zonder dralen een bod gedaan en tot onze verbazing konden wij Groot Stadsbouwing kopen en op 1 april 1986 trokken wij met ons zoontje Jop in de boerderij.

Het einde van een relatie of het begin van een nieuwe toekomst?

Achteraf verklaren wij iedereen voor gek om met bescheiden middelen in een grootschalige verbouwing van een karakteristiek pand te stappen. In die tijd waren wij gelukkig optimistisch genoeg om zonder veel na te denken in dit avontuur te stappen. De dilemma's:

- Hoe vinden we een vorm tussen het behoud van het 'karakter' van het gebouw en een moderne vorm van wonen?
  - Welke functie kunnen we het pand geven: dubbele bewoning - bedrijfsmatige activiteiten?
- Herstel van de traditionele bouw van de boerderij was voor ons enerzijds onbetaalbaar en zou anderzijds grote beperkingen opleveren aan de woonbaarheid (licht en warmte). Wij hadden geen beeld van de gebruiksmogelijkheden van de boerderij en zijn ligging anders dan als agrarisch bedrijf.

In 1989 begon de verbouwing met de sloop van een deel van de kap – gelukkig was het een prima zomer. De totale verbouwing exclusief het achterhuis heeft zo'n 9 jaar in beslag genomen.

Het leven als jong gezin op een boerderij dat constant in staat van verbouwing en chaos is valt moeilijk te beschrijven. Onze drie kinderen - Jop (1982), Pip (1986) en Robin (1990) - kennen een vroege jeugd van bouwen en intern verhuizen. Er gebeurt van alles – alles kan en iedereen werkt mee. Stapels foto's en videofilms getuigen van een aparte tijd.

Met behulp van veel sloopmaterialen o.a. deuren met glas in lood en een houten vloer uit een oude school is het woongedeelte van de vervallen boerderij veranderd in een geriefelijk woonhuis dat toch voor de oppervlakkige observant een authentieke uitstraling heeft. De buitengevels van de boerderij hebben we zoveel mogelijk intact gelaten.

In de loop van de bouw heb ik allerlei bouwtechnieken geleerd en ik kon mijn voorliefde voor houtbewerking ruimschoots uitleven. Monique heeft zich verdiept in interieurontwerpen in samenstellingen van kleur en vorm. Juist deze interesses vormden de opstap naar een volgende fase in ons leven en de toekomstige functie van de boerderij.

Een nieuwe functie voor een karaktervolle boerderij

Werkplaats Groot Stadsbouwing

Het achterhuis bleef lange tijd verhuurd aan het vrouwencollectief. Toen de huur in de negentiger jaren werd opgezegd door een tekort aan deelnemers, hebben wij de complete inventaris van de werkplaats overgenomen. Werkplaats Groot Stadsbouwing was geboren.

De op het terrein staande loods werd gesloopt en daarvoor in de plaats kwam een nieuwe schuur, geheel ingericht op houtbewerking. Naast restauratie van antieke meubelen en het ambachtelijk maken van tafels op bestelling, richten wij ons op het ontwerpen en maken van kastenwanden, studiehoeken en kleine kantoor- en winkelinrichtingen.

Woon- kunstgalerie Het debuut

Het achterhuis met zijn typische eiken draagconstructie is ingericht als galerie waarin wij laten zien hoe antieke meubelen en modern design zich uitermate goed laten combineren. De sfeervolle ruimte is verdeeld in 'kamers' waarin tal van woonideeën worden getoond. Door de combinatie van interieuradvies (kleur en vorm), verkoop en de eigen productie kunnen wij antwoord geven op de meest uitzonderlijke woonvragen.

Het aanzicht van de boerderij is door het plaatsen van kozijnen in de bestaande gebogen deuropeningen behouden gebleven. Het klassieke beeld wordt nog eens versterkt door de bestrating van klinkers en de geplante lei-lindes.

Kamervoor, al vier generaties lang een familiebedrijf

Henk en Maria Emmerzaal uit Angeren

De naam van onze boerderij

De naam van onze boerderij is Kamervoor. Achter deze naam zit een verhaal. 'Voor' is een pad, een weg om te ontkomen, denk aan voortgaan of een ondiepte, een doorwaadbare plaats in drassig gebied. Het woord 'kamer' werd vroeger gebruikt voor gevangenis, gewelf, stenen kelderen vertrek met stookplaats. Kamervoor kan dus niks anders betekenen dan de weg bij de onderkelderde woning. Dit is niet zo vreemd als je weet dat er onder ons voorhuis zich kelders bevinden. In een van deze kelders bevindt zich een cel... Het verhaal gaat dat hier ooit krankzinnigen werden opgesloten.

Domweg opgesloten

In de 17e en 18e eeuw werden geestesziekten uit onwetendheid en bij gebrek aan behandelingsmethoden eenvoudigweg levenslang achter slot en grendel gezet. Het gasthuis dat zich over hen ontfermde, bracht 'lastige gevallen' wel eens tegen vergoeding onder in afgelegen boerderijen. Daar werden ze dan, net als in het gasthuis zelf, in een afgesloten kamertje of cel opgesloten. Zo dus ook op onze boerderij. In de 'wijnkelder', zoals wij deze kelder altijd noemen, is nog duidelijk de cel te zien. In de smalle toegang tot de cel bevinden zich nog steeds de ijzeren duimen waaraan de getraliede deur was bevestigd. Een deur met een zware grendel en een getralied kijkgat met een schuifje. Een gat van 30 bij 20 cm met tralies was het enige indirecte licht wat naar binnen kon. Deze deur hangt nu voor een kast onder de trap. Wij veronderstellen dat die 'lastige gevallen' geen lang leven beschoren waren wanneer ze daar moesten verblijven.

Typisch Betuwse boerderij

Onze boerderij ziet er van de buitenkant zeer fraai uit. Het voorhuis heeft nog de oude stenen die in een soort kalk gevoegd zijn, verder naar achteren zijn het naoorlogse stenen geworden. Het is een groot en typisch Betuws boerderijcomplex gebouwd op een terp met veel bijgebouwen: voor akkerbouw, wat nu nog steeds dienst doet, en verder voor de veeteelt paarden en fruit. Het woonhuis heeft een zeer groot dwars voorhuis en vormt dus het T-model. Het woonhuis met daar aan vast de varkensgang en haaks op de varkensgang de 'vloedschuur' zijn opvallend hoog gebouwd. Onder het woonhuis bevindt zich een benedenkelder en een gewelven kelder met daarin de 'cel'. In de vloedschuur brachten de bewoners in geval van overstroming vee en oogst in veiligheid. Ooit bevond zich hier ook een kleine graanmolen, aangedreven door paardenkracht. De merkwaardige volgorde op de gebinten - in Romeinse cijfers 3, 4, 8 en 6 - laat zien dat deze schuur van gebruikt materiaal is opgetrokken.

Recht achter het woonhuis is de koeienstal met aan twee kanten stands waar de koeien in de winter stonden, daarachter zijn de paardenstallen. Tussen de vloedschuur en de koeienstal is de mestvaalt en de gierkelder.

Er is in 1928, ter vervanging van de grote zesroeden kapberg, een hoge graanschuur gebouwd. In de wei stond vroeger een 'schapenschuur', deze deed tot zijn afbraak in verband met oorlogsschade voornamelijk dienst als wagenberging. Zo is er ook nog een kippenschuur geweest die in de jaren zestig afgebroken is.

Uit het archief

Net als de andere deelnemers zijn ook wij de boeken ingedoken om wat geschiedenis over vroeger op te zoeken. De kadastrale archieven gaan terug tot 1832. Zij worden momenteel bewaard in Arnhem en Bemmelen. Hierin staat vooral de eigenaren vermeld en de grootte van het bedrijf. Met behulp van dijkcedullen konden we nog verder in de tijd terug, daarin staat kadastraal aan gegeven wie eigendom was van welk perceel en in welke periode. Wij vonden het volgende:

De boerderij rond 1923

- In 1708 was Henr. Brouwer eigenaar en Sander Ansums pachter.
- In 1713 was een zekere heer Otters eigenaar en Sander Ansums nog steeds pachter.
- In 1762 en 1774 was de heer Koopmans Brouwer eigenaar in Camerfoort, met een 'C' beschreven.
- In 1801 was dat G. Rooijards wonend in Kamerfoort, hier staat Kamerfoort met een 'f'.
- In 1825 was J. Bakker eigenaar in Kamerfoort.

Uit het archief van Bemmelen en Arnhem de volgende opsommingen:

(Tijd in jaren - Grootte van het bedrijf in hectares)

1832 - 77.59.20

1839 - 80.83.40

1852 - 80.83.40

1858 - 88.19.30

1859 - 89.52.50

1874 - 103.72.30

1878 - 103.72.50

Vanaf 1839 tot aan 1852 is het bedrijf eigendom geweest van Abraham van Goor, hij was een boekdrukker uit Arnhem. In het lijstje kun je zien dat in deze tijd de grootte van het erf en het huis hetzelfde is gebleven. Het is aardig om te vermelden dat in die tijd al percelen vernoemd worden die nu nog steeds hetzelfde heten, met dezelfde kadastrale nummers, onder andere de Lange Berend, de Schraweide, de Pasweide, de Rietkamp en de Doornbos. Deze percelen hebben we nu pas door invloed van de Betuwelijn opnieuw verkaveld.

Van 1852 tot aan 1894 is het bedrijf eigendom geweest van Anna Catharina Broen uit Amsterdam. De mede eigenaren waren in die tijd: Cornelia Antoinetta Jacoba Serres – Carel Huibert Villeneuve en Marianne Louissa Pringle. Vanaf 1878 zijn Charlotte Sophia Hutschler – Jacob Kool daar bijgekomen. Hij was een predikant uit Amsterdam.

In 1894 koopt Arnoldus Hendrikus Matheus Terwindt het bedrijf. Hij is aannemer en heeft een steenfabriek. Hij koopt 32.88.50 ha uit het bedrijf, dit is waarschijnlijk inclusief één huis. In het totaal heeft het bedrijf een grootte van 61 ha in het jaar 1894.

Het bedrijf groeit, en in 1908 is het zo'n 62 ha groot. Vanaf 1908 tot aan 1918 was Kamervoort eigendom van Sara Maria Louise van Rossum – jonkheer Arend Frederik Meyer.

In 1928 wordt er met de bijbouw van gebouwen begonnen. Als eerste de graanschuur.

Vanaf 1918 tot nu heeft Kamervoort de volgende eigenaren gehad:

- Jonkvrouw Louise Rosina Margaretha Meyer. Particulier te Arnhem.
- Jonkvrouw Maria Elizabeth Meyer. Particulier te Oosterbeek gehuwd met mr. Albert Antoine Loopuyt, advocaat te Oosterbeek.
- Jonkheer Simon Pierre Francois Meyer. Burgemeester Diepenheim.
- Jonkheer Arend Frederik Meyer. Particulier Velp (in 1918 krijgen zij het door deling).
- Mr. Pieter Cornelis Loopuyt, wonende te Barchem.
- Mw. Frederique Loopuyt, wonende te 's-Gravenhage, weduwe van mr. G.L. Willinge Gratema.
- Mw. Sara Maria Louise Loopuyt, wonende te Velp, echtgenote van A.W. de Josselin de Jong.
- In 1980 is Kamervoort overgegaan naar de dochter van mw. S.M. Josselin de Jong. Mw. N. van Dunné-de Josselin de Jong wonende te Rotterdam. Zij is nog steeds de eigenaresse.

In een boek hebben we ook enkele pachters kunnen achterhalen, maar we weten alleen niet in welke tijd:

- Dhr. Hannes Ederveen (in de 19e eeuw)
- Dhr. Kosterman
- Dhr. Beumkes
- Dhr. Jan Cooman
- Vanaf 1922 tot nu boeren wij, de familie Emmerzaal op de boerderij.

De familie Emmerzaal, een vertelde geschiedenis

De vader van Henk was twee jaar toen hij met zijn ouders in 1922 vanuit Voorne-Putten, één van de Zuid-Hollandse eilanden, naar Angeren verhuisde. Ze moesten daar weg wegens de bouw van de Maasvlakte. Hij herinnerde zich nog veel van de vooroorlogse situatie. Helaas is hij vorig jaar overleden maar hij wist het altijd mooi te vertellen. De nadruk lag toen al op de akkerbouw (53 ha). Daarnaast hielden ze nog zo'n 25 tot 30 melkkoeien en 15 tot 20 paarden. Voor al dat werk waren er maar liefst vijf mensen in vaste dienst, plus nog een dienstmeisje en een schoonmaakster. Kamervoort gold dan ook als een van de welvarendste boerderijen van de streek.

Helaas kwam toen de oorlog en die heeft op onze boerderij aardig huisgehouden. Midden in de vuurlinies kwamen op de boerderij meer dan 40 granaatvoltreffers. In het najaar van 1944 werd de familie, die tot dusver, samen met nog een paar families, in de

Kersenoogst in 1926

gewelvenkelder hadden kunnen schuilen, geëvacueerd.

Na de oorlog heeft er een wederopbouw plaats gevonden en huisden Henk's grootouders, ouders (Henk's vader was inmiddels getrouwd) en een tante in de boerderij. Er kwamen 3 kinderen waarvan Henk de jongste is, en zo woonden zij na de oorlog tot in 1971 met z'n achten in het huis. De bovenverdieping werd uitgebreid met twee extra slaapkamers.

Henk's grootouders zijn met zijn tante in 1971 kleiner gaan wonen en Hen's ouders hebben in 1981 de arbeiderswoning van de boerderij gekocht en gesloopt en daar een nieuw huis gebouwd.

Wij zijn in 1981 in de boerderij gekomen, onze zoon Bram was toen goed een half jaar en onze dochter Floor is in 1983 in de boerderij geboren. Wij hebben door de loop der jaren het een en ander verbouwd en veranderd. Zo hebben we in huis in 1982 verwarming aangelegd, kamers verbouwd en veel vernieuwd. In 1995 hebben we de hele tuin veranderd en opnieuw aangelegd. In 1988 hebben we een nieuwe aardappelschuur gebouwd met een inhoud van 800 ton. De koeienschuur is inmiddels aangepast, en zo moet je steeds mee met de moderne tijd.

In augustus 1994 zou onze boerderij bijna verloren zijn gegaan toen het werd getroffen door de bliksem. Door snel optreden van maar liefst 3 brandweerkorpsen hebben ze de brand weten te beperken tot alleen het rieten dak van het woonhuis. Het bluswater stond tot in de kelder!!! Na een algehele opknabbeurt zag het er na vier maanden weer allemaal tiptop uit.

De akkerbouw en de koeien zijn altijd gebleven

Vandaag de dag hebben wij nog steeds een akkerbouw bedrijf met een grote van 55 ha na de komst van de Betuwelijn waar wij wat hectaren hebben moeten inleveren. Ieder jaar huren wij zo'n 15 ha akkerbouwland bij, om de vruchtwisseling gezond te houden. De akkerbouw is de hoofdmoot, er worden poot- en consumptie-aardappelen, granen en bieten geteeld.

Hiernaast houden we een aantal zoekkoeien (Charolois) op een natuurterrein van Staatsbosbeheer. Deze lopen het grootste deel van het jaar buiten, in een natuurgebied in de uiterwaarden van de Waal, mits het weer en de waterstand dit toestaat. Kalfjes worden het meest thuis geboren waarnaar zij bij de moeder blijven zogen en na enige tijd ook met moeder naar de uiterwaarden gaan. Het vlees wat deze dieren produceren verkopen wij als natuurvlees.

Het is moeilijk om in deze tijd een gezond akkerbouw bedrijf winstgevend te houden, de prijzen staan onder druk en de kosten worden steeds hoger. Nog niet zolang geleden leefden er zoals hierboven vermeld vijf gezinnen van dit bedrijf plus twee directeurs (Henk's vader en grootvader). Nu kan één gezin er nauwelijks van leven. Je bent alles tegelijk directeur, manager, werknemer, boekhouder, monteur, en ga zo maar door. Naast de boerderij heeft Henk een baan als freelance taxateur voor een verzekeringsmaatschappij. Dat houdt in dat hij expertise werk van hagel en stormschade in landbouwgewassen taxeert. Hij zit ook in de ruilverkavelingcommissie van dit gebied (Over-Betuwe Oost) wat ook de nodige tijd vraagt.

Maria werkt twee dagen in de week als telefoniste/receptioniste op een advocaten en notarissen kantoor.

Als Bram de mogelijkheid heeft om het bedrijf voort te zetten, zou hij de vierde generatie Emmerzaal zijn die op deze boerderij boert! Hij studeert aan de HAS in Den Bosch de richting akkerbouw en heeft veel interesse in die richting. Floor studeert communicatie aan de Hogeschool Fontys in Eindhoven.

Kortom, boer zijn is een mooi beroep, wij wonen en werken met ons gezin op een prachtige boerderij, met een rijke historie en genieten er elke dag van, maar.... 'het gaat niet altijd van een leien dakje'.

Geraadpleegde bronnen

- Melchers, R., Van Angrina tot Angeren, Angeren, 1992.
- Artikel over Kamervoor in het tijdschrift Boerderij 78, nr. 21, 23 februari 1993.
- Tekening Kamervoor: Bredie, A., 1987.
- Kadastrale archieven en dijkcedullen Arnhem Bemmelen, via Luuk Keunen van Alterra.
- www.genlias.nl, database met huwelijken tussen 1811 en 1922.
- Kaarten en foto's is eigen materiaal.

De Gasthuisbouwing

Hans en Ans van Leeuwen uit Slijk-Ewijk

Ons huisperceel, thans de Engel genaamd, vroeger het Huysstuck, is één van de hoger gelegen plaatsen in de Betuwe waar al lang voor de bedijking bewoning plaatsvond. Het hoogste punt hiervan is 1.40 tot 1.60 meter hoger dan de omgeving. *De eerste aanzet tot een agrarisch bedrijf was wellicht in de dertiende eeuw, hopelijk is er in de waterschapsarchieven nog iets van te vinden.*

Het Catharina Gasthuis bestond reeds aan het begin van de dertiende eeuw als Armenhospitaal. In 1246 verleende Otto van Holland, bisschop van Utrecht, een vergunning om een kapel te bouwen en een kerkhof aan te leggen. Dit Gasthuis, later onderdeel van De Drie Gasthuizen, was door de eeuwen heen eigenaar van de bezittingen in Slijk-Ewijk. Gestag is aan uitbreiding gewerkt. In de negentiende en twintigste eeuw bestond het bezit van de Gasthuizen in Slijk-Ewijk uit 60 tot 65 hectare.

Een jaarrekening uit 1396 vermeldt "Johan van Zallant, onse bouman tot Ewijk" als pachtbetaler. *Verder speurwerk om de namen en bijzonderheden van pachters te achterhalen is wenselijk.* In de achttiende en negentiende eeuw is waarschijnlijk langdurig een familie Theunissen pachter geweest. De weduwe Theunissen werd als pachter opgevolgd door Pernot (1866-1896).

In 1896 kwamen Gerrit van Leeuwen en Maria van Woudenbergh met zeven kinderen, plus hun paarden en het rundvee per boot van Jutphaas naar Slijk-Ewijk. De familie had vele decennia geboerd op de kasteelboerderij van Jhr. de heer van Oudegein. Rond de eeuwwisseling werd het gezin nog met twee dochters uitgebreid.

Gedurende de eerste 25 jaren van de 20ste eeuw kwamen diverse Zeeuwse en Zuid-Hollandse boeren naar de Over-Betuwe. Namen: Mol, Geluk, Hage, Paardekooper, Scherpenisse, Gorzeman, Emmerzaal.

In 1911 werd een boomgaard geplant naast het Huysstuck en een nieuwe veestal gebouwd met verstelbare standen, al naar gelang de omvang van de koe. Enkele jaren eerder werden de twee 6-roedige bergen vervangen. Eén berg was eigendom van de familie Theunissen en

werd door De Drie Gasthuizen overgenomen ter gelegenheid van de pachterswisseling Theunissen-Pernot. De bergen zijn voor de 2de Wereldoorlog verdwenen. De veestalling is door mij tot ca. 1980 gebruikt. De in 1911 geplante boomgaard is in 1967 geroid. Een groot deel van het voorhuis, de daaraan verbonden veestalling en een veeschuur aan de westzijde gingen op 10 oktober 1944 verloren door onvoorzichtigheid met vuur van de Engelse militairen.

Tussen 1945 en 1950 is een woonhuis aan de zuidzijde van de veeschuur uit 1911 gebouwd, benevens een kapschuur. De overdekte mestput, waar op de foto uit 1902 een schaapherder met kudde voor staat, is in 1950 allereerst omgebouwd tot paardenstal en berging. In 1974 is dit gebouw aangepast tot aardappel- en uienberging en sorteerruimte. Sinds 1996 is deze schuur alleen als machineberging in gebruik. Thans overwegen we deze af te breken.

Van het gezin van opa Gerrit van Leeuwen emigreerden in de jaren 1915-1925 drie zoons en een dochter naar de VS. De dochter trouwde met een tapijtfabrikant uit Chemnitz Duitsland.

De emigranten streken aanvankelijk vooral in Nd.

Dakota neer. Later, veel slechte ervaringen rijker, gingen ze naar Oregon en Washington. Ze boerden tijdens de crisis rond 1930 op gemengde bedrijven van 50-70 hectare. Er werden kalkoenen gemest om een bestemming voor het graan te hebben! De Tweede Wereldoorlog betekende agrarische vooruitgang, ook hebben diverse achterneefjes in het Amerikaanse leger in Nieuw Guinea, de Filippijnen en Japan gediend o. a. als vlieger. Een Duitse neef diende in 1944 in de Luftwaffe als jachtvlieger. Het gemengde karakter van de bedrijven is allang verdwenen, in de Willamette Vally in Oregon heeft men thans zeer grote graszaadbedrijven (1000-3000ha).

Familie Van Leeuwen

De bedrijfsontwikkeling in Slijk-Ewijk ging ook door. Een mestput werd bijgebouwd aan de Oosterhoutsestraat. In 1929 is de exploitatie van het bezit van Catharina Gasthuis gesplitst. In de Koeweide werd een moderne boerderij gebouwd, vele excursies uit binnen- en buitenland hebben tussen 1930 en 1940 deze boerderij (die op de monumentenlijst geplaatst werd) bezocht. Ook werd een stuk grond (de Wis) van 3 ha verkocht t.b.v. de Landarbeiderswet (1928).

Oom Marinus en vader Wouter van Leeuwen hebben onafhankelijk van elkaar hier geboerd. Rond 1960 hielp ik op beide boerderijen en in 1968 exploiteerden we beide boerderijen weer als één geheel. Het areaal fruit, destijds 10-12 ha, werd teruggebracht en in 1977 werd gestopt met melken. In de jaren 60 werd de ruilverkaveling Over-Betuwe doorgevoerd, de eeuwenoude perceelsstructuur werd op tal van plaatsen ingrijpend gewijzigd. Ook werden hoofdtransportleidingen voor aardgas door het bedrijf gelegd (in 1964 en 1968). De aanleg van Rijksweg 15 leidde eveneens tot zware ingrepen met o.a. een zandwinning van ca. 80 ha.

De jaren 1940-46 waren turbulente jaren: *bezetting, Russische krijgsgevangenen, evacués overal vandaan, zelf vluchten en geëvacueerd worden naar Tilburg en Maas en Waal, inundatie en Manneneiland.* En niet te vergeten de ruïne die we 15 mei 1945 aantreffen terug van evacuatie, alles verwoest en geplunderd. Tot op heden wordt niet ontplofte munitie gevonden. *Ook de nachtelijke bombardementsvluchten naar het Roergebied en de vele brandende vliegtuigen, de luchtlandingen op 17 september in Oosterbeek zijn in de herinnering gegrift. Voor een jongen uit 1935 zijn het indrukken waar je een boek over zou kunnen schrijven.*

Onze drie kinderen (geboren in 1963, 1965 en 1966) voltooiden in de jaren '80 hun middelbaar en agrarisch onderwijs, inclusief stages in de VS en Israël. In 1980 was de boerderij aan de Oosterhoutsestraat door ons gekocht van de Gasthuizen, de ondergrond in erfpacht. In 1988 trouwden zoon Wouter en dochter Ine en rondde zoon Jan zijn diensttijd

af. Een maatschap werd opgericht in 1988 en het bedrijf in exploitatie werd aanmerkelijk vergroot naar meer dan 105 ha. Grootschalige aardappelen- en uienteelt leidden tot de bouw van een grote loods in 1995. In 1992 kochten Wouter en Jan de boerderij met ondergrond en erf aan de Valburgsestraat. Op 15 februari 1996 brandde die boerderij goeddeels af, herbouw vond plaats in 1998. Zoon Wouter was eigenaar van het nieuwe woonhuis. Wouter en Jan hadden samen de loods en. Dochter Ine trouwde met Willy Weys van boerderij de Vogelenzang aan de Akkerstraat. *De melkveehouderij werd daar ingrijpend vernieuwd, o.a. een nieuwe ligboxenstal in 1992.*

In 1996 werd een nieuwe Waalbrug en doortrekking van de A73 aangekondigd (prinsjesdag 2003 weer op termijn gezet). Voor de dochter en haar gezin van vier kinderen aanleiding om in maart 1997 naar Ontario te vertrekken. In 1998 werd door diverse overheden met grote stelligheid het MTC (Multi Modaal Transportcentrum) gelanceerd. In februari/maart 1998 gonsde de streek van grond aankopen en geruchten daarover door speculanten tegen enorme prijzen.

Ook ons perceel de Rietkamp (10 ha) werd door de Gasthuizen verkocht. Voorts kwam grootschalige ontzanding in Herveld in beeld. Al met al zakte de bodem weg onder het ambitieuze bedrijfsplan met nieuwbouw, waar met 4 à 5 personen aan gewerkt zou worden. Uiteindelijk vertrokken Wouter en José met hun 2 kinderen in maart 2001 ook naar Ontario. Zoon Jan boert hier verder op basis van een eenvoudiger bouwplan, zonder aardappelen en uien, zonder winkeltje en minicamping. Voorlopig gaat hij door met grootschalige teelt van zaaigranen en suikerbieten. De nieuwe boerderij staat nu al 3 jaar te koop.

Toekomst? Is er perspectief voor agrarische bedrijven in de Over-Betuwe? Zojuist is een aanval op de ruimte afgeslagen, het MTC is gesneuveld. Hebben we hiermee de oorlog gewonnen of slechts een slag? Uitbreiding van de dorpen en Nijmegen Noord vergen veel grond. Of claims op dit gebied gevestigd worden hangt af van ontwikkelingen op Europees en wereldniveau. Voedsel zal schaarser worden, andere welvaartsverdeling op langere termijn is zeker. Agrarische producten en diensten, regionaal geïntegreerd, bieden wellicht hier enige mogelijkheden.

Waar na de Tweede Wereldoorlog, de Betuwe als een van de eerste gebieden in Nederland, door Lingekanalatie en ruilverkaveling geoptimaliseerd wordt, hebben recente ontwikkelingen als Betuwespoorlijn, veel verstoord. Nieuwe mogelijkheden voor tuinbouw-vestiging en fruitteelt maken wederom een totaalplan voor vestigingsplaatsen en water aan en afvoer nodig.

Boerderij de Steeg, hoezo dynamisch??

Jan en Maud Kuijpers uit Heteren

Dit is een verhaal van een hele oude boerderij, het één na oudste pand van het dorpje Heteren. Deze hofstede, een belangrijke boerderij dus, is één van de weinige van een groep van vergelijkbare boerderijen die in Heteren bewaard is gebleven.

Geschiedenis

Boerderij de Steeg was oorspronkelijk westelijk gelegen van de dorpskern Heteren aan een lang onverhard pad: de Steeg, lopende vanaf de noordelijk gelegen Rijndijk naar de zuidelijk gelegen Boterhoeksestraat te Heteren.

Oorspronkelijk bestond het complex uit landerijen waaronder boomgaarden ter grootte van 6 morgen, 1 morgen is circa 0,86 hectare. Dit stond opgetekend in een nieuw verponding-

register uit 1649 waarin ook deze boerderij werd genoemd. Verponding is een soort grondbelasting of onroerend zaakbelasting.

Nabijgelegen was een vloedschuur uit 1815 waar in vroeger tijden de gewassen e.d. werden opgeslagen bij eventuele dijkdoorbraken. Er waren in de 18^e en 19^e eeuw immers een aantal keren bij hoogwater dijken doorgebroken. Ook was er aan de achterzijde een oude hoge schuur gelegen voor stalling van vee en machines.

De huidige bebouwing kan getypeerd worden als een forse Gelderse T-boerderij met de voorgevel gericht naar het noorden. Onder het westelijk deel van het woongedeelte (voorhuis) bevindt zich een grotendeels boven het maaiveld gelegen kelder met 2 tongewelven.

Het voorhuis heeft, met uitzondering van de achtergevel gepleisterde gevels met een 19^e eeuwse detaillering (6-ruits schuiframen met luiken en paneeldeur met 2-ruits bovenlicht) en jaartal ankers 1649 in de voorgevel. Het voorhuis heeft een rieten schilddak, het achter- en zijhuis, welke onderling waren verbonden middels een tussenlid, hadden oorspronkelijk een dak met riet met op het onderste gedeelte holle pannen. De gevels van deze beide schuren waren gedeeltelijk vlak gepleisterd en gedeeltelijk aangesmeerd. De oude indeling van de achtergevel van de deel is na de Tweede Wereldoorlog 1940-1945 sterk gewijzigd vanwege een andere indeling van de stal.

Van de bebouwing is door het Monumenten Advies Bureau in december 2000 in onze opdracht een bouwhistorische opname gemaakt waarin een monumentale waardebeoordeling uitgebreid staat omschreven. Enkele korte conclusies uit het rapport:

- De brandmuur tussen voor- en achterhuis en in ieder geval delen van de kelder zijn het oudste, met een (voorlopige) 16^e eeuwse datering.
- In eerste opzet was er sprake van een hallehuisboerderij waarvan het woongedeelte aan de west-noordzijde was uitgebouwd middels een zogenaamde stenen kamer, een onderkelderde torenvormig woonkamer.
- In 1649 is er sprake van een ingrijpende verbouwing waardoor de forse T-boerderij is ontstaan.
- In de late 18^e eeuw krijgt het achterhuis gemetselde zijgevels met in de achtergevel korbogen boven de staldeuren en brede staldeuren en ronde vensters links en rechts ervan.
- Begin 19^e eeuw wordt de zijschuur aangebouwd alsmede de vrijstaande vloedschuur.
- Ook volgt in de 19^e eeuw een verdere verfraaiing van het voorhuis waaronder vensters met luiken, aanpassing kapconstructie middels overstekken aan de noord en oostzijde en het pleisterwerk van de buitengevels.
- Begin 20^e eeuw wordt een en ander nog doorgezet en wordt de huidige schouw in de middenkamer geplaatst.
- Na de Tweede Wereldoorlog volgen vele verbouwingen uit functionele overwegingen welke veelal als storend kunnen worden aangemerkt.

Bewoners

Vanaf 1649 is de boerderij eigenlijk maar door twee families bewoond. Vanaf 1649 tot 1763 de familie Derksen. Vanaf 1763 tot maar liefst 1997 (!!) de familie van de Westeringh, ruim 230 jaar gewoond en gewerkt, 8 generaties lang.

Huidige situering

De op een oude verhoging, resp. terp, gelegen boerderij is thans omsloten door de moderne bebouwing van nieuwbouwwijk de Melkweide met relatief gezien nog maar weinig grond om het complex heen. De forse vloedschuur uit 1815 behoorde ook tot het complex maar is hiervan afgescheiden en momenteel in gebruik bij de Gereformeerde kerkgemeenschap van Heteren. Door de aanleg van de nieuwbouwwijk is de historische samenhang van het erf en haar omgeving verloren gegaan. Het zicht vanaf de Rijndijk is afgesloten vanwege hoge woonbebouwing. Wel zijn er nog een behoorlijk aantal oude grote bomen (kastanje, (veder)es, tulpenboom enz.) aanwezig alsmede een historisch geriefbosje met oude onderbegroeiing aan de westzijde. Aan deze zijde is bij de realisering van de wijk een grote waterpartij aangelegd als zogenaamde retentievijver voor de wijk.

De Steeg rond 1907

Ontstaan restauratieplan Rijksmonument de Steeg

De toenmalige gemeente Heteren heeft in 1997 de boerderij alsmede de vloedschuur en de omliggende landerijen gekocht van de familie H. van de Westeringh. Als plaatselijke aannemer, met een historische gebondenheid (4^e generatie aannemer in gemeente Heteren) was ik geïnteresseerd in een eventuele herontwikkelingsmogelijkheid van het complex binnen het plangebied de Melkweide. Na een lange en moeizame tijd van onderhandelen en aftasting van de mogelijkheden, met name veroorzaakt door de moeilijke inpasbaarheid van het complex, een Rijksmonument in de nieuwbouwwijk, is begin 2000 besloten tot de aankoop. De bedoeling was een opdeling te maken in drie wooneenheden.

Hiertoe is vanaf het allereerste begin architect Otto van Dijk uit Horssen in de arm genomen welke ervaring had met soortgelijke projecten met als uitgangspunt een dynamische aanpak. Onder een dynamische aanpak wordt hier verstaan een spannende en esthetisch verantwoorde combinatie van oude en nieuwe bouwmethoden en -materialen. Oorspronkelijke detailleringen en functionaliteit vormen hiertoe de basis. Van begin af aan is deze architect zeer betrokken geweest waaruit een prachtig plan ontstond voor de genoemde ombouw. Na de herindeling van de gemeente Heteren naar de gemeente Over-Betuwe is er in eerste aanzet vertraging in de afwikkeling ontstaan. Uiteindelijk bleek het bestemmingsplan een opdeling in maximaal twee wooneenheden toe te staan hetgeen in economische zin een zeer zware opgave werd. Ook was het subsidietraject niet eenvoudig. Eerste helft 2002 waren uiteindelijk alle benodigde vergunningen compleet zodat een start gemaakt kon worden met de ingrijpende restauratieklus.

Verliefdheid

Als geboren en getogen Heterenaar was me de plek de Steeg natuurlijk niet vreemd. Als jonge jongen kwam ik er wel tijdens de kerstdagen om hulstakjes te vragen voor de kerstversiering welke op de nabijgelegen school moesten worden gemaakt.

Ook waren er tijdens de kleuterjaren (begin jaren 60) wandelingen via het 'paadje' achter het RK kerkhof welke uitkwam op het onverharde pad de Steeg. Ter plaatse van dit in zekere zin kruispunt, had je een mooi uitzicht over de boerderij welke in volle glorie zichtbaar was met een mooie, wat mysterieus aandoende, grote siertuin. Door het zeer bijzondere bouwplan van de architect, welke ook ons vorige en huidige huis heeft ontworpen, werden wij in zekere zin verliefd op de plek en de mogelijkheden van de dynamische aanpak binnen de zeer

historische bebouwing. Vanwege het feit dat ons naast de woning gelegen aannemingsbedrijf verhuisd is naar een nieuwe kantoor- en bedrijfsruimte op het industrieterrein begin 2002, en wij dus niet meer bedrijfsmatig aan de huidige locatie gebonden waren, werd onze droom meer en meer werkelijkheid. Wij hebben dan ook met volle overtuiging gekozen voor de boerderij als nieuwe woonlocatie voor ons gezin. De oorspronkelijke vlinders in de buik zijn nu omgeslagen in pure liefde. Liefde voor de plek, bebouwing en mogelijkheden tot bewoning. Een traject waarbij met inzet van eenieder iets moois te realiseren is en waarbij onze eigen inbreng maximaal is.

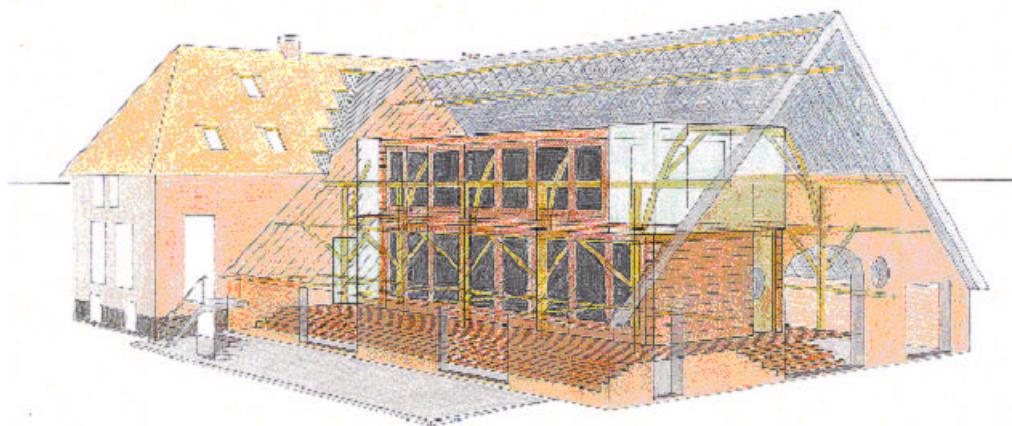
De bedoeling is dat eind 2004 de restauratie grotendeels zal zijn afgerond zodat wij onze droomwoning kunnen gaan betrekken.

Restauratieplan en toekomst

Het restauratieplan gaat uit van in zekere zin een 'drietrapsraket':

- voorhuis handhaving historische uitstraling;
- zijhuis combinatie van historische uitstraling met moderne aanpassingen noodzakelijk vanwege het gebruik;
- achterhuis handhaving en reconstructie van oude historische contouren (stal gruppvloer, gevels en gebinten) en een geheel nieuwe houten soort van 'container' woning tussen de gebinten met een zinken lucht- en licht- open schubvormige bedekking (als het ware een huis in een huis).

De restauratie wordt met veel zorg en aandacht voor detail uitgevoerd. De kwaliteiten van de bestaande bouwonderdelen en materialen zijn in een zeer slechte staat zodat veel vervangen en nagemaakt moet worden. Er wordt veel aanspraak gemaakt op het vakmanschap van alle bij de bouw betrokken werknemers en onderaannemers. Iets wat tegenwoordig niet zo vaak het geval meer is, maar in lengte van jaren, altijd nodig zal blijven in het zo mooie bouwvak. De combinatie tussen enerzijds heel historisch en traditioneel en anderzijds heel modern, zal een heel bijzonder effect geven en de dynamiek welke in zekere zin vanaf 1649 tot heden ook zichtbaar is, niet onderbreken. De bedoeling is de restauratie met een zodanige kwaliteit uit te voeren, dat de boerderij nog een heel groot aantal jaren voor het nageslacht bewaard zal blijven. Wij zullen dit echter niet meer meemaken, wij zijn slechts passanten die tijdelijk gebruik kunnen maken van onze voorrechten. Wij hopen als familie heel lang te mogen genieten van dit wel zeer bijzondere project.

't Kleine Slob

Gerda en Dirk den Hartog uit Zetten

De naam van de boerderij

Onze boerderij staat op een plek die al op een oude onroerend goed beschrijving uit 1634 (Geelkercken) omschreven is als het Slop, zijnde een van de burens van het St. Catharina Gasthuis in Arnhem. Slop of slob, de schrijfwijze is in de loop der tijd veranderd. Slob komt van aanslibben en dat deed het op deze plaats. Een andere betekenis is 'nauwe doorgang' (De Regt). Het is een erg laaggelegen gebied in de Betuwe waar de Linge nog vrijelijk doorheen meanderde nadat de Rijn en de Waal hun vaste bedding al gevonden hadden. Het Slob viel het laatst droog bij hoog water en overstromingen. De bodem bestaat uit zware klei komgronden.

De oorspronkelijke boerderij

De oorspronkelijke boerderij 't Kleine Slob stond oostelijker dan de huidige boerderij voor de twee grote eiken. Zij is echter in 1945 verwoest net als veel andere boerderijen in de Betuwe. Deze oude boerderij was een T-boerderij. De bijgebouwen rond de boerderij waren: 2 schuren, 2 hooibergen en natuurlijk het bakhuis met de fornuisplot en oven om o.a. de grote huishoudelijke klussen te doen. Zoals groente en fruit inmaken, de was doen (die toen nog werd gekookt), de slacht en daarna de geslachte dieren verwerken.

Verder waren er boomgaarden bij de boerderij, ook voor eigen gebruik. Daar graasde het jongvee en ook de varkens hadden de uitloop in de bongerd, waar ze rondscharrelden en de afgevallen vruchten konden eten. Naast het melkvee waren er kippen en schapen, geiten en konijnen. Natuurlijk waren er ook een moestuin en een mestvaalt. Vroeger hadden de meeste boerderijen ook 'geriefhout'. Dit werd in de 'open' Betuwe aangeplant als windsingels langs de wegen en paden van de aangrenzende percelen. Dit hout gebruikte men als brandhout en voor het maken c.q. de restauratie van afrasteringen, hekken, schuren, stelen van gereedschap, takkenbezems, klompen enz. Geriefhout is nu niet meer noodzakelijk, maar er worden wel windsingels aangeplant en onderhouden.

Huidige boerderijwoning

In 1932 werd in verband met het huwelijk van de vader van Dirk, door de grootouders van Dirk een villa op eigen grond gebouwd, aan de andere kant van de Polderweg. De grootouders overleden kort na elkaar in 1940 en 1941. De villa werd daarna verhuurd en bij hun terugkomst na de evacuatie in 1945 trok ook de familie Den Hartog in deze villawoning. Het was wel zwaar beschadigd door oorlogsgeweld, maar het stond nog overeind in tegenstelling tot de boerderij. Na de oorlog werden in het kader van de wederopbouw nieuwe schuren gebouwd. De villa wordt nu nog steeds gebruikt als boerderijwoning. Later werd er een kleinere bungalow gebouwd oostelijk van de Polderweg.

Eigenaren en bewoners

De boerderij komt in handen van de familie Den Hartog in 1841. Dirk den Hartog uit Opheusden, gehuwd met Willemijna A. Jansen van Sleënborg, koopt 't Slob van zwager A. Ariese (gehuwd met de zuster van Willemijna). Van de vier zonen van Dirk en Willemijna trouwde Geurt naar boerderij de Fliert (zie verder) en Jakob naar een boerderij in de Veldstraat. Michiel (de oudste) en Dirk W. (de jongste) bleven op 't Slob. Dirk W geeft 't Slob door aan de volgende generaties.

De Fliert kwam door huwelijk ook in de familie en is dat gebleven tot 1976. De broers Den Hartog die er zaten zijn naar de U.S.A. vertrokken. Jaren later, in 1984 hebben Dirk en Gerda de Fliert aangekocht, nadat het even in andere handen is geweest. Tot 1994 hebben zij in de schuren witlof geteeld. Nu zitten er kleine ambachtelijke bedrijven met woningen. Een schuurzolder wordt momenteel verbouwd tot atelier. De bijbehorende woning die wordt verhuurd, is nog in oude staat. Het geheel belooft een plaatje te worden na de restauratie.

Voordat de boerderij 't Slob in handen kwam van de Den Hartogs was zij eigendom van verscheidene families. Dat waren veelal welgestelde burgers en soms adellijke families; o.a. de families Van Randwijck (midden 17e eeuw) en Van Lynden (midden 18e eeuw). Zij woonden meestal niet zelf op de boerderij, maar verpachtten haar. Na 1750 werd het gebruikelijk dat de eigenaar ook bewoner was en zelf boerde. Als pachters komen we o.a. tegen Willem Janse (in 1649), later Jan Adriaan Roelofs en de laatste, voordat in 1841 Den Hartog eigenaar werd, was Brandenburg. Soms zaten de pachters kort op de boerderij, of was de boerderij maar korte tijd in eigendom, zoals bij Otto Burgers (1798-1822). Hij werd zeer zwaar getroffen door de watervloed in 1809 en verloor bij een overstroming in 1820 tien stuks vee. Hij kwam tenslotte die slag niet te boven en moest 't Slob weer verkopen. Dat was een hard gelag, want hij had ook al geïnvesteerd in de vernieuwing van de boerderij. Ook vroeger moest een boerenbedrijf rendabel zijn. Wat dat betreft is er weinig veranderd; alleen de zon gaat voor niets op.

1944-1945

Tijdens de ging het werk gewoon door. Er was de zogenaamde 'scheurplicht'. Men werd verplicht grasland om te ploegen om de grond voor akkerbouw te gebruiken om meer voedsel te kunnen produceren voor de bevolking van Nederland.

In september 1944 kwamen velen uit Driel (dat lag in de vuurlinie bij de slag om Arnhem) en zochten beschutting in de omgeving. Ook 't Slob had veel volwassenen en kinderen onder haar dak. Er hebben ook geallieerde soldaten en officieren onderdak gehad. Vier officieren in het huis en de soldaten op de deel. Enkelen van hen, onder wie Lt. Werner Meier, die goed Duits sprak, deden een verrassingsaanval bij de Rijn op de Duitsers, die klakkeloos de Duitse bevelen opvolgden. Zij werden vervolgens kort op 't Slob gevangen gehouden en ondervraagd en daarna naar de Eshof gebracht. De Duitsers bliezen de Rijndijk op bij Elden op 2 december 1944 en de Betuwe liep onder. Het water kwam tot aan de vensterbanken. De familie Den Hartog werd met vele andere Betuwanen geëvacueerd naar Tilburg. Het bedrijf lag stil. De achtergebleven mannen konden niet veel meer redden. Het vee werd losgelaten en verdrong. De boerderij werd tijdens de hevige beschietingen geraakt en brandde af...

De omgeving

Er staan veel oude boerderijen in de nabije omgeving. Boerderij het Grote Slob stond ca. 300 meter zuidelijker, ten westen van de Slopestraat. Na verwoesting in 1944/1945 is de schuur herbouwd en verlengd en is nu in gebruik als woning. Verder is er de Taart vlakbij de resten van een Romeinse nederzetting.

Voor 't Kleine Slob liepen vier watertjes: de Rijn- en de Waalwetering, de Verlorenzeeg en de Broekzeeg. Het oppervlaktewater uit de noordelijke Betuwe stroomde in de Rijnwetering en van de zuidelijke Betuwe in de Waalwetering. De twee weteringen, die in feite twee 'Linges' waren, zijn samengevoegd tot een Linge die in dit deel van de Betuwe erg gekanaliseerd is. De uitmondingen van de Verlorenzeeg en de Broekzeeg zijn wat verlegd. Er zijn nog veel zegen en (lei)graven om oppervlaktewater uit de Betuwe af te voeren naar de Linge.

De dijken van de Rijn, de Waal en de Linge braken in het verre verleden vaak door en grote delen van de Betuwe stroomden onder. Na 1820 was er geen dijkdoorbraak meer buiten die van 1944.

De ruilverkaveling heeft ook hier plaatsgevonden. Een van de voorschriften van de verkaveling was dat een bepaald percentage van de landbouwgronden gebruikt moest worden voor het algemeen belang. Bijvoorbeeld een weg of zoals op 't Slob, een stukje bos dat oostelijk van het huis langs de Linge is aangeplant.

In de regio wordt het steeds moeilijker om een melkveebedrijf te verkopen. De zware komgronden zijn eigenlijk alleen maar geschikt voor grasland. Misschien heeft het als een stukje natuur nog toekomst? Zet er een bioloog op en wie weet wat voor moois er wordt geschapen.

Het bedrijf

De 4e generatie Den Hartog (Dirk W. gehuwd in 1967 met Gerda Pardijs) bewoont nu de villaboerderij. De 5e generatie, zoon Erik, woont sinds zijn huwelijk met Gerry Crum (augustus 2003) tijdelijk in de bungalow. Het bedrijf is in 1967 overgegaan op Dirk W. den Hartog.

Het middel van bestaan op de boerderij is altijd aan veranderingen onderhevig geweest. Traditioneel was dit bedrijf gemengd. Dat wil zeggen: een groot deel van de landbouwopbrengst zoals graansoorten, waaronder maïs, voederbieten en natuurlijk gras, was voor eigen vee. Naast het vee hadden ze vroeger ook schapen die door een scheper werden gehoed op de taluuds van de watergangen en landwegen en in hoogstam boomgaarden.

Na de Tweede Wereldoorlog was fruit de hoofdtek op het bedrijf, voornamelijk appels. Daarnaast hadden ze ook peren en een perceel kersen bij boerderij De Taart en ook nog wat melk- en mestvee. Omdat de tijd wat prijsopbrengst betreft voor fruit niet al te best was, zijn in 1972 de boomgaarden (ca. 10 ha.) gerooid. Door de lage ligging in de natte komgronden en het open veld, bevroren de bomen met de bloesem en vruchtzetting eerder dan op de hogere gronden en in de luwte van bebouwing. Beregening zoals nu gebruikelijk is met vorst in het voorjaar was er toen nog niet. Eigenlijk zijn die lage gronden niet geschikt voor iets anders dan weiland. Er kwam daarom meer vee op de boerderij.

't Kleine Slob in 1953

't Kleine Slob in 1983

De toekomst

Sinds 1998 bestiert zoon Erik de melkveehouderij en wordt daarin bijgestaan door vader Dirk als er extra handen nodig zijn.

De veestapel bestaat nu uit 85 melkkoeien en 65 jongvee (0-2 jaar), waarvan de stiertjes na 10 dagen worden verkocht. Van de 36 ha grond behorend bij 't Slob worden 5 ha gebruikt voor maïs of graan en de rest als weiland voor de koeien en grasland. Van de Fliert pacht Erik ruim 9 ha voor maïs en verder ook kortdurend in de directe omgeving. Na het melken kunnen de koeien zelf op hun dooie akkertje naar de wei lopen die ze mogen gebruiken, door vooraf hekken open te zetten of te sluiten op het pad ernaar toe.

Een van de koeienstallen, waarin de koeien vrij rondlopen (en eten) krijgt nu nieuwe matrassen. De koeien komen op een zachtere ondergrond te staan/liggen. Om het bedrijf

goed te kunnen laten draaien moet er melkquotum bijgekocht worden. Dat vermeerderd het inkomen en daardoor kun je ook weer investeren om 'bij' te blijven. Want dat is een vereiste vindt Erik, die altijd al boer wilde worden ('vee'-genen van moeder meegekregen). Hij heeft na zijn opleiding een paar maanden ervaring opgedaan in Canada.

Naast z'n werk zit hij in de jongerencommissie van Friesland-Coberco, de fabriek die zijn melk verwerkt. Dan hoor je veel en weet je waarom je een goed product moet afleveren. Tijd voor ontspanning is er ook. Dan wordt er vervanging gezocht voor het bedrijf. Hij ziet de toekomst wel zitten. Zoals iedereen die de aarde bewerkt en gebruikt, heeft ook hij te maken met steeds strengere overheidsregels, maar hij is er mee opgegroeid. Het is in ieder geval geen reden om z'n eerste liefde, de boerderij met de dieren, opzij te zetten.

Met dank aan Frieda Hollinger-Van Leeuwen

Gebruikte bronnen

- Regt, H. de, 't Kleine Slob.
- Derksen, J.T.M., Dagboek van een Watervloed. Dijkbreuken en overstromingen in de Over-Betuwe in januari 1809, Osenvorenreeks 68, Arend Datema Instituut Kesteren, 2001.
- Willems, J., Mooie plekjes in de Midden-Betuwe, Amersfoort 1984.

Het verhaal van de Pinksterbloem

Mienie Pinkster uit Slijk-Ewijk

Dit verhaal is opgetekend uit de mond van de bewoonster van de boerderij de Pinksterbloem, Mienie Pinkster.

De boerderij is rond 1880 gebouwd door de familie Hendriks. Zij bouwden aan de Waaldijk vlakbij het dorp Slijk-Ewijk naast elkaar een huis voor hun zoon en een huis voor hun dochter. Het oostelijke huis is de huidige boerderij de Pinksterbloem. Het is eigenlijk geen boerderij, maar een hofstede. In een hofstede woonden arbeidsmensen die werkten op de boerderij van een herenboer. De familie Hendriks had de grond en de hofstede in eigen bezit. Dit in tegenstelling tot het meeste roerende en onroerende goed aan de andere kant van de Loenensedwardsstraat; dat was allemaal eigendom van de baron van Boetzelaer.

Na de familie Hendriks kocht de familie Wittenberg de hofstede. En in november 1930 namen Herman Vink (24-05-1890, Valburg) en Hendrika Hofman (04-03-1892, Bemmelen), de ouders van Mienie, de boel over. Mienie, ze heet eigenlijk Hermina, werd op 3 januari 1931 als tweede kind geboren. Er zat nog een zusje boven haar (Henny) en een tweeling onder haar, maar die zijn allen heel vroeg gestorven. Henny is op zesjarige leeftijd overleden aan hersenvliesontsteking en de twee broertjes waren bij hun geboorte helaas niet levensvatbaar. Mienie is daarom als enig kind opgegroeid op de hofstede aan de Waaldijk.

De vader van Mienie werkte voor het boerenbedrijf van de familie Verkuyl, die vooral melkvee hadden. Herman Vink was zelf dus geen boer. Hij had wel wat kippen, twee koeien en drie varkens, maar dat was vooral voor eigen gebruik. Het vlees van de varkens aten ze zelf op en ze verkochten varkens en biggetjes aan de plaatselijke slager. In november kwam Krijnen het varken aan huis slachten. Dit deed hij in de bijkeuken op de stenen vloer. De mensen noemden hem ook wel 'Lekker Keutje', wat lekker varken betekent. Dat zei hij

namelijk tegen elk varken dat ie onder handen kreeg. Na het slachten hing hij het varken met een touw aan de poten op. Hij sneed het beest open en haalde de ingewanden er uit. Een dag en een nacht moest het varken opstijven. Daarna kwam de slager om het karkas in stukken te snijden. Het meeste vlees van het varken verwerkten ze zelf: ze maakten worst en rookten ham en spek.

Uit de kolk aan de andere kant van de dijk haalden ze in de winter vis uit een wak, zo met een schepnet. Ze hadden ook veel fruit: appels, peren, kruisbessen, rode bessen, aardbeien en nog meer. Aan de voorkant van het huis was een moestuin, waar vooral de moeder van Mienie in werkte. Mienie vond dat toen niet zo'n leuk werk. Elk jaar moesten de groenten en het fruit worden ingemaakt in weckflessen. Een heel karwei, waar ze ook niet veel plezier aan had. Het was thuis hard werken in die tijd. De esteriken op de vloer moesten bijvoorbeeld elke week geboend worden totdat ze vuurrood waren. De meeste kinderen gingen in die tijd alleen naar de lagere school in Slijk-Ewijk. Daarna moesten ze hun ouders helpen met werken. Dit gold ook voor Mienie.

De hofstede is gebouwd aan de dijk, met het voorhuis naar de dijk gericht. Je kon vanaf de dijk met trappetjes het huis bereiken. Verder was er geen echte weg om er te komen. Achter het huis was er wel een recht van overpad door de bongerd van de burens (het andere huis dat door de familie Hendriks in 1880 is gebouwd).

Als je de voordeur van de hofstede binnenkwam, was er aan je linkerhand de opkamer met twee bedsteden. Aan je rechterhand was de woonkamer; een kamer met een potkachel en ook twee bedsteden. Hier zaten ze op zondag en ontvingen ze bezoek. Verder naar achteren aan de linkerkant was de keuken met een grote schuine betegelde schouw en een luik naar de kelder. Hier waren ze het vaakst en kookten en aten ze. In de kelder bewaarden ze de levensmiddelen en alle weckflessen met groente en fruit. De bijkeuken waar ze de kleren in een teil met een houten wasbord wassen, stond in verbinding met de deel. Links waren de koeien en rechts de varkens. Aan de oostkant van het huis kon je via een dubbele deur eveneens in de deel komen. Aan deze kant van het huis stond ook de waterput. De poepdoos stond op de deel naast het varkenshok. Achter het deurtje stond een ton met een deksel er op. Op de zolder lag het hooi dat ze kochten of soms kregen van buurtbewoners. Ook stond daar de spekkist: een grote houten kist met gaten voor ventilatie en gaas tegen de muizen, ratten en ander ongedierte. Hierin bewaarden ze het spek, de ham en de worsten voor het hele jaar.

Mienie was negen toen de oorlog begon. Ze kan zich daarvan alleen nog de soldaten herinneren die over de dijk liepen. In 1943 overleed Herman Vink aan geelzucht. Nooit was ie ziek en dan opeens is ie binnen zes weken weg. Hij is in het ziekenhuis van Nijmegen nog geopereerd, maar het mocht niet baten. Hij is in het ziekenhuis opgebaard en begraven in Slijk-Ewijk. Moeder en dochter bleven alleen over.

Tijdens Operation Market Garden werd er zo hevig in de Betuwe gevochten, dat bijna alle vrouwen, kinderen en ouderen werden geëvacueerd. Vandaar dat de Betuwe het Manneneiland werd genoemd.

Mienie ging met haar moeder voor een half jaar (van november '44 tot juli '45) naar Schendelbeeke in België. Op wat persoonlijke spullen na moesten ze alles achterlaten. Tijdens hun afwezigheid hebben de Engelsen in hun huis gewoond. Bij hun terugkeer troffen ze een ravage aan, er was van alles vernield en het was een enorme troep. Er was een rijksvergoeding (het IKO) voor de geleden schade. Mensen kregen allerlei spullen via deze regeling, IKO-stoelen, IKO-kachels enzovoort. Om de kost te verdienen moesten Mienie en haar moeder buitenshuis gaan werken. Mienie werd aangewezen om voor de dominee te werken. Ze moest huishoudelijk werk doen in de pastorie. Haar moeder deed vooral bakerwerk. Er waren ondertussen geen dieren meer bij hun op de hofstede.

De boodschappen deden ze in Slijk-Ewijk. Kruidenierswaren haalden ze bij Lamers of Koenen. Bij Derksen (een café annex bakker annex snoepwinkeltje) kochten ze brood. In

Oosterhout gingen ze naar Rikken voor vlees en vleeswaren. De klompen kwamen uit Valburg vandaan, want Besseling in het dorp was te duur. In die tijd werd alles met de billenwagen of met de fiets gedaan. Een vrachtrijder, een Jood, bracht en haalde spullen met paard en wagen. Veel van de goederen kwamen van de markt in Nijmegen.

Ze waren meer gericht op Nijmegen dan op bijvoorbeeld Arnhem. Mienie begon in 1952 bij de kruidenier Zijlstra in Nijmegen (de eerste zelfbedieningswinkel!) achter de kassa. Hiervoor mocht ze een maand in Amsterdam een opleiding volgen.

Via haar werk bij Zijlstra ontmoette Mienie haar man Harm (Harry) Pinkster. Haar werkgever vertelde dat hij iemand kende die in Slijk-Ewijk ondergedoken had gezeten bij Verkuijl, de boer waar haar vader altijd had gewerkt. Deze onderduiker was Harry. Hij kwam oorspronkelijk uit Scheemda (Groningen). Toen het weer veilig was, is hij met de Engelsen meegegaan. Pas jaren later ontmoette hij Mienie bij Zijlstra. Hij werkte toen bij de SNS-bank in dezelfde stad. Mienie en Harry zijn in 1956 getrouwd. Ze gingen wonen op de boerderij van Mienie en haar moeder. Onder een borreltje stelde een vriend voor om een mooi bord te maken met een naam voor de boerderij: de Pinksterbloem. In 1958 stopte Mienie met werken vanwege de kinderen. Jurrie was hun eerste kind (10-11-1959), daarna kwam Herman (05-06-1961) en vervolgens Hetty (13-09-1965).

De Pinksterbloem begin jaren 60

Vanaf het einde van de jaren vijftig en begin jaren zestig hebben Mienie en Harry Pinkster meerdere keren aanpassingen aan het huis verricht. De opkamer is naar beneden gebracht en de bedsteden, de schouw, de potkachel en later ook de ramen met luiken en de deur zijn verdwenen of werden voor moderne versies vervangen. Van een stuk van de deel hebben ze een kamer voor Mienie's moeder gemaakt, waardoor bijvoorbeeld de dubbele deur sneuvelde. Veel later is die kamer bij de woonkamer getrokken. Uiteindelijk is bijna het hele interieur veranderd en is weinig van vroeger bewaard gebleven. Mienie vindt dat nu wel erg jammer. Maar ze legt uit dat toen zij jong waren, het nieuwe moderne leven erg aantrok: Je bent jong en je wilt wat.

In de loop van de tijd zijn ook de fruitbomen verdwenen. In 1975 moest een gedeelte van de boomgaard weg vanwege de ruilverkaveling. Er werden sloten aangelegd of verbreed. De rest is ten onder gegaan door de dijkverzwaring in 1982. Er is ook geen moestuin meer.

De moeder van Mienie is in 1980 overleden. Zes jaar later overleed Harry op 61 jarige leeftijd. Hij is door een hartstilstand aan het einde van zijn leven gekomen. De kinderen zijn het huis uit, maar wonen wel in de buurt. Ze zijn nu zelf getrouwd en hebben kinderen. Samen met haar hond Max woont Mienie nu alleen op de Pinksterbloem. Ze woont er al 72 jaar en wil het liefst altijd hier blijven wonen. Ze vindt wel dat het minder is geworden in de buurt. Er zijn namelijk veel nieuwe mensen van buiten de streek komen wonen. Daardoor is de saamhorigheid en solidariteit afgenomen. Mensen zijn meer op zichzelf gericht. Er is geen contact meer zoals vroeger en mensen kunnen niet meer terugvallen op elkaar. Dat vindt ze

erg jammer. Ze hoopt dat als zij er niet meer is, een van haar kinderen in de Pinksterbloem gaat wonen, dat het verhaal van de Pinksters op de hofstede wordt voortgezet.

De timmerwerf

Bart en Marjan Evers uit Andelst

We zijn in 1832. Metzelaar Johannes Kroes woont met zijn vrouw in een vierkant huis met schuur aan de Hemmense Zandweg, ook wel eens Herveldse Zandweg of Dijkstraat genoemd. De straatnaam Waalstraat moest toen nog bedacht worden. Trouwens, vrijwel het hele stratensysteem van Herveld-Andelst moest nog tot stand komen. Na zijn dood bleef de weduwe achter met haar zoon Jan, ook weer metzelaar met een 'z'. Jan neemt in 1864 het huis over van zijn moeder.

In 1874 komt de dan vijf en veertigjarige Willem Verhoeven in beeld. Hij koopt huis, hut en tuin en ook het aangrenzende tabaksland van Jan Kroes en gaat er zijn timmerbedrijf uitoefenen. Het terrein krijgt zo ongeveer de huidige vorm en omvang. Hij woont er met echtgenote Petronella Meeuwsen (geboren in 1832) en hun vier kinderen Piet (1864), Gradus (1866), Johanna (1868) en Nel (1871).

In 1895 besluit Willem, hij is dan inmiddels 65 (!) jaar, tot herbouw en vereniging van zijn bezit. Ofwel: Alles ging tegen de vlakke en werd nieuw herbouwd. Dus het huis bestaat in deze vorm nu 108 jaar en niet ruim 140 jaar zoals wij in onze overmoed tegen de gevel geplakt hebben!

Johanna trouwt als eerste in 1899, dertig jaar oud, met de vier jaar jongere Maximilianus Schuurman. Inmiddels heb ik twee keer gesproken met hun in 1930 geboren kleinzoon en echtgenote in Elst, die zelf overigens al weer achterkleinkinderen hebben. Zeven generaties in beeld! Er is daardoor ineens nog heel wat informatie beschikbaar gekomen: trouwboekjes, familiefoto's, bidprentjes van alle vier de bewoners in 1895!

Broer en zus Gradus en Nel blijven samen in de boerderij wonen, kopen huis, hut en tuin in 1908 en gaan zo hun ouders 'aan het end helpen'. Ook Piet woont er nog maar trouwt uiteindelijk, inmiddels 45 jaar oud, op 16 september 1909 met de dan één en veertigjarige W.J. Reijers. Hij overlijdt kinderloos in 1945. Het bidprentje vertelt veel van zijn eenzaamheid, hoewel zijn 'jonge neef' zijn oudoom toch wel een echt baasje vond!

Timmerman Gradus verdiende de kost met het maken van eenvoudig lokaal timmerwerk zoals schuren, kappen en lijkkisten. Zoals overbuurmeisje Cor (Aarns-) Degen vertelde: "Ik heb er in zoveel moeten liggen om te passen". Zijn specialiteit waren de kisten met een naar boven opgebouwde deksel.

Voor Cor's broer Jan Degen, die bij zijn geboorte niet erg levensvatbaar leek, werd direct bij de geboorte al een kistje gemaakt. Hij heeft erin geslapen tot hij eruit groeide.

Armoede moet het geweest zijn. Gradus bouwde een schuur aan de Onderstalstraat in Herveld en heeft daarvoor elk stukje hout met de handkar er naar toe gelopen. Vroeg er naar toe, tussen de middag had zus Nel het eten klaar en dan weer een middag werken.

In 1937 overlijdt Gradus en blijft Nel in het huis achter.

In 1941 komt het pas (23 april 1941) getrouwde jonge stel Jo en Gon Kropman bij ouwe Nel wonen. Voor Nel waarschijnlijk de enige manier om weer een timmerman in huis te hebben en zo wat inkomsten te genereren, voor Jo de mogelijkheid om de Arbeitseinsatz te ontwijken. De geschiedenis herhaalt zich, Jo en Gon zullen ouwe Nel aan haar eindje brengen maar zullen daar wel lang mee bezig blijven!

In 1949 wordt Sylvie geboren, na 80 jaar eindelijk weer een kind in het huis. Sylvie hebben we gelukkig uitgebreid kunnen ontmoeten. Foto's en verhalen uitgewisseld. Ook wel een emotionele herkenning.

Jo koopt het huis van Nel en besluit in 1957 om een grondige herbouw aan te pakken. De plee gaat eruit, er kan nu doorgetrokken worden. De schuiframen met luiken worden grote glasvlaktes. De ruimtes onder de opkamers worden gevuld met puin. Een complete gevel wordt vervangen. De stenen ervan worden voor de binnenmuur hergebruikt en er komt een complete buitenmuur voor te staan. Dat alles

De boerderij rond 1948

voor de lieve som van f 5015,--. Gelukkig is er duizend gulden rijks subsidie en vijfhonderd gulden gemeentesubsidie beschikbaar! Premie voor woningverbetering en het vervangen van de fecaliënton door een watercloset. De verbouwing duurt van 23 oktober tot 20 januari 1958, bar koud vond ook metselaar Piet Jansen die Jo's vaste samenwerkingspartner was.

Ouwe Nel maakt dit allemaal nog mee. Ze overlijdt in 1963. Talloze anekdotes over Nel, tante Nel voor Sylvie.

Cor (Aarns-) Degen woonde van 1924 tot 1949 tegenover: "Toen mijn vader 's avonds een praatje ging maken bij ouwe Nel stond ze op draaide het licht uit en zei: Voor te proate hoeft het licht niet aan".

De grote notenboom voor het huis was een bron van zorg. Noten brachten geld op maar waren een grote uitdaging voor de jeugd uit de buurt. Op de plek van de vroegere noot stuitte mijn grondboor op iets hols: Een laatste wortel? Een bom? De geldkist? Ik wil het eigenlijk niet weten.

Nel liep altijd in een zwarte jurk die hooguit 1 keer per jaar gewassen hoefde te worden. Toen Cor haar nieuwe lichte jurk liet zien was Nel's commentaar: Mooi, maar wel een zeep-lapke. Licht gekleurd betekende tenslotte vaak wassen en veel zeep!

Haar overlijden was ook bijzonder. Nel in bed en Jo en Gon wachtten de pastoor op bij het hek. Met een kaars in de hand gingen ze meneer pastoor voor naar de stervende Nel. Tot hun schrik bleek ze ineens een hoed op te hebben. Ze was er even uitgegaan, want als de pastoor komt moet je hem netjes ontvangen.

Ook Jo Kropman was timmerman/aannemer. Het huis is dus nooit een boerderij geweest! Natuurlijk was er altijd een geitje voor de melk en stond het hele terrein vol met pruimen en bessen. Er was ook een waterput in gebruik. Uiteraard was er een moestuin. Het was ook kaal rondom huis. Overal keek je op de wijde omgeving uit. Bij ons staat het rondom vol met hagen, heggen en schuttingen. Allemaal teeltgrond die vroeger voor 100% gebruikt moest worden. Rendement was essentieel.

Jo en Gon verhuizen op 28 december 1969 naar IJsselstein. Voor een nieuw bestaan in de champignonkwekerij. Het gas kostte toen nog 4 ct per kuub. De energiecrisis werd de doodsteek voor het kleinschalig kweken van champignons. Na zes jaar hield Jo het voor gezien. Ze zijn nooit meer terug geweest in huis. Jo overleed in 1991 (geboren in 1913), Gon in 1999 (geboren in 1911). We hebben nog een gesprek tegoe met Mientje Burgers, die vroeger voor Jo en Gon gewerkt heeft. Ook Sylvie komt terug met meer materiaal.

Ze verkochten het huis in april 1970 voor f 57.000,-- aan Ton en Joke van Boheemen. Ton gaf les i.o. aan het Heldring College, Joke gaf les aan de Christine Hermine School in Zetten. Ton startte een verbouwing met als doelstelling om zoveel mogelijk oude elementen weer terug te brengen. In verband met een andere baan vertrokken ze in 1974 naar Heerenveen. Met heel veel pijn en moeite heb ik ze één keer in huis kunnen lokken. Het sentiment woog ze te zwaar.

Vanaf medio 1974 wonen wij er nu. Door Akzo waren we als expatriates uitgezonden naar Ierland. Toen we naar Nederland terug zouden gaan bedachten we: Niet gewoon terug naar Velp, Oosterbeek of Dieren maar een huis met boomgaard in de Betuwe: Tenslotte was Bart's grootvader in 1899 uit Dodewaard naar Nijmegen 'geëmigreerd' en had zijn aannemerij in Nijmegen voortgezet. Hij vond toen de concurrentie te zwaar. Jawel, Willem Verhoeven had drie jaar daarvoor immers in Andelst net nieuw gebouwd aan de Waalstraat! Als kleinzoon van een aannemer voel ik hier een traditie.

Op een tweedaags bezoek uit Ierland trof Bart eigenaar Ton van Boheemen al vervend aan, het klikte en de uitkomst was meteen duidelijk. Omdat Bart maar heel kort in Nederland kon blijven heeft een goede vriend nog een dagje spiedend om het huis gehangen. De makelaar vond het ook allemaal wel spannend en kwam voor een weekendje naar Ierland. Zo werd de koop gesloten. f 190.000,-- was toen veel geld maar je bent verkocht of niet.

Onze kinderen zijn hier allemaal opgegroeid. Voor hen wonen we in het familiehuis dat altijd zo en met deze functie moet blijven bestaan. Het huis is nu ingericht op leven wonen en werken met z'n tweeën. Bart als zelfstandig gepensioneerd werkende, Marian als psychotherapeut. Met het huis willen we als klassieke rentmeesters blijven omgaan: Het ooit beter afleveren dan we het gekregen hebben.

Twee dingen blijven ons extra bij van het werk aan het verhaal achter de boerderij:

- Wat hadden we toch veel mensen kunnen speken als we dit dertig jaar geleden opgestart hadden! Hoeveel foto's en bidprentjes zijn er de laatste dertig jaar misschien niet bij het oud papier terecht gekomen. De graven van Gradus en Nel zijn al geruimd! Maar het is niet anders.
- Wat was er een verschil tussen stad en platteland in die dagen. Ik woonde zelf in Nijmegen. We hadden in de vijftiger jaren centrale verwarming. Maar kijk eens naar de plattegrond van Waalstraat 2 voor Jo's verbouwing. Kleine raampjes, plee en put. En dat op nog geen vijftien kilometer afstand.

De Notenboom

Gé en Harmie van Lonkhuyzen uit Randwijk

Geschiedenis uit het archief

Het verleden van de Notenboom was voor ons bekend tot ongeveer 1860. Maar ja, wat zou er voor die tijd zijn geweest? Zou er wel wat zijn geweest? We zijn op zoek gegaan en in eerste instantie kwamen we niet verder dan 1880. Na enig zoekwerk in het archief en hulp van deskundigen zoals Wim van de Westeringh, en Luuk Keunen, kwamen we toch nog voor ons nieuwe informatie tegen.

Eigenaren

De boerderij de Notenboom, gelegen op de grens van Randwijk en Heteren, behoorde eeuwenlang tot het omvangrijke grondbezit van de Graven van den Bergh. Behalve de boerderij de Notenboom behoorden hiertoe ondermeer het kasteel en de boerderij 't Nijburg, de korenmolen en de Molenbouwing aan de dijk en een uitgebreid complex landerijen op de Randwijkse en Heterense uiterwaarden, waaronder de Beverspol. In 1798 kochten Frans Godard Baron van Lynden van Hemmen en zijn vrouw Margaretha Clara van Munter en Anna Wilhelmina van Lynden en haar man Cornelis Munter in Randwijk "eene

bouwinge, bestaande huys, hof, schuur, berg, bouwland en uiterwaerds weydeland, in zijn geheel groot zoo binnen- en buytendijs negen en veertig morgen”.

In 1832 staat de Notenboom op naam van Cornelis Munter. Rond 1880 is de Notenboom in bezit van H. van Leeuwen, het is niet duidelijk of hij dit heeft gekocht of gekregen. In 1890 vindt er een boeldelscheiding plaats. De Notenboom komt nu in handen van de zoon H. A van Leeuwen. In 1938 gaat het totale bezit van Van Leeuwen naar Mr. Godert Alexander Frederik baron van Lynden. In 1978 koopt Henk van Lonkhuyzen de Notenboom, wiens familie vanaf ca. 1860 de boerderij al pachtte. En in 1998 komt de Notenboom door verkoop, in het bezit van Gé van Lonkhuyzen, inmiddels de vierde generatie Van Lonkhuyzen die op de boerderij boert.

Pachters

De bouwing de Notenboom werd al door het Huis Bergh met land verpacht. Uit verschillende bronnen hebben we de volgende gegevens hierover gevonden:

- 1574: Steven van Baerll, gehuwd met Anna van der Layck, pachters van “het goedt den Nottenbhoem”
- 1578: Gusbert van Herdt, pachter van ‘den Nottenbaum’
- ca. 1580: “unser Erff und guth geheiten die Nottenbhoem”
- van voor 1593 tot 1614: Gerrit Dirksen, pachter van ‘de Nootenboomsche bouwinge’. Voor ‘toebaat’ moest hij jaarlijks een ‘veth vercken’, veertien pond ‘suickers’ en een aantal ‘hoenders’ leveren.

In een lijst met pachters en een pachtcedulle uit 1731 (uit het archief van Huis Bergh) kwamen we tegen dat “voor een jaerlicksche somme van vijfhondert vijftig guldens in goedt gangbaer gelt” de Notenboom gepacht kon worden. Rond 1860-1870 na een renovatie van de Notenboom komt de eerste generatie van Lonkhuyzen als pachters op de boerderij.

Verponding

In 1649 werd een nieuw verpondingsregister opgesteld. Het verpondingsregister is vergelijkbaar met het huidige kadaster. De boerderij de Notenboom staat hier als volgt vermeld:

- Randwijk, “Dirck van Cruchten ende Garrit Henricksen in pacht van den Grave van den Berch eene bouwinghe groot 42 mergen waervan 16 mergen onder Heteren geleghen”.
- Heteren, “Dirck van Cruchten ende Gerrit Henricksen in pacht van den Graeff van den Bergh 14 mergen bouwlandts onder de bouwinghe de Notenboom geleghen, dewelcke onder Randtwijck aengeslagen is”.

De pachtboer op de Notenboom werd gerekend tot de categorie van de zogenaamde ‘hele boeren’. Een ‘hele bouwing’ of een ‘heel erf’ was een boerderij die groter was dan ongeveer 40 morgen (1 morgen staat gelijk aan 0.86 ha.) en waar vaak meer dan zes paarden beschikbaar waren. Zoveel paarden had men nodig om al het land met veelal zware en stugge Betuwse klei te kunnen ploegen bewerken. Op de Notenboom konden ze met wat minder paarden toe, omdat met name langs de dijk lichte kleigrond ligt.

Op de verpondingskaart van 1809 komt de Notenboom als T-boerderij voor, dit schijnt aan te geven dat het een belangrijke boerderij was, bezit van welgestelde eigenaren.

Boerderij annex herberg?

Naar alle waarschijnlijkheid heeft de Notenboom altijd al een agrarische bestemming gehad, maar er gaan geruchten dat het ook een herberg was, voor een bepaalde periode. Veel komen we er echter niet over te weten in het archief. Het volgende zou er op kunnen wijzen dat het wel zo geweest is. Het gaat om twee advertenties in de Wageningse Courant:

Wageninsche Courant, 3de jaargang, nr 13, Donderdag 26 Maart 1857.

De Notaris G. W. Roes te Heteren zal op aanstaande/Dinsdag den 31 Maart 1857, voormiddags ten elf ure, aan den Notenboom te Heteren, publiek verpachten: Voor een jaar om te Weiden, 4 pecelen Uiterwaard bij den Notenboom in den Buitenpolder van Heteren en Randwijk, groot tezamen ruim 17 Bunders

Wageninsche Courant, 7de jaargang, nr 43, Donderdag 24 Oktober 1861.

De Notaris G. W. Roes te Heteren, zal op Donderdag den 14 November 1861, des voormiddags om half elf ure, aan den Notenboom aldaar, voor 6 jaren verpachten: De HOFSTEDE de Notenboom, onder Heteren, aan de scheiding van Randwijk, groot 2 bunders 17 roeden. En eene HOFSTEDE te Indoornik met weide, groot 4 bunders 14 roede

De notaris houdt zitting op de Notenboom. Dat gebeurde toen vaak in een openbare ruimte, herberg.

Vertelde geschiedenis

Bij ieder oud gebouw horen verhalen. Soms gebaseerd op historische gegevens soms compleet verzonnen. Over de Notenboom wordt dus verteld dat het vroeger een herberg geweest is. We hebben hier maar weinig aanwijzingen voor kunnen vinden, maar de hardstenen trap naar de kelder is wel behoorlijk uitgesleten van het lopen. Nu liep Oma ongetwijfeld vaak de kelder in en uit, maar daar kan dit nooit van gekomen zijn. Waarschijnlijker is dat de kelders ouder zijn dan de rest van de boerderij.

Hemelsbreed is de afstand van de Notenboom tot de plaats waar vroeger het kasteel Nijburg stond niet zo groot. Natuurlijk lopen daar onder aardse gangen naar toe, we blijven zoeken!

De overlevering zegt verder (de vader van opa) dat bij hoog water van de Rijn en krachtige Noordenwind de luiken gesloten moesten worden vanwege het over de dijk spattende water. Bij het inlopen van een andere kelder is het raadzaam om voldoende te bukken, de mensen waren vroeger blijkbaar kleiner, zie je aan het plafond een houten kastje. In dit kastje zitten loden plaatjes. Toen Opa (Petrus Adrianus Johannes) vroeger nogal slecht sliep en rugklachten had kwam een wichelroedeloper met de oorzaak: er loopt een aardstraal door het huis, precies door de bedstede. Om dit probleem op te lossen is het houten kastje geplaatst.

Kosten zestig guldens en..... geen rugklachten meer.

In de Tweede Wereldoorlog is er in de Betuwe veel gevochten met name tijdens de bevrijding. Omdat de Notenboom naast de dijk ligt en hoog is (uitzicht op Wageningen) was het een veel gebruikt gebouw voor de Engelsen en Amerikanen. Gevolgen van de gevechten zijn nog aanwezig in muren, kozijnen, zolders etc. In deze periode wonen Opa en Oma, Henk en zijn zus Klaasje op de Notenboom. Het is eind september 1944 als er vijf koeien doodgeschoten worden door Engelse artillerie, opgesteld in Wolfheze. Gebouwen worden niet geraakt. De koeien worden geslacht en verdeeld in Randwijk. Diezelfde avond komen ongeveer twintig gevangenen die gevlucht zijn uit de Koepelgevangenis in Arnhem, zij slapen die nacht in de koeienschuur. Maandag 25 september 1944 doen de Duitsers een tegenaanval. Opa, Oma, Henk en Klaasje vluchten naar 't Nijburg. Het Nijburg is een Engelse stelling. De volgende dag vertrekt de hele familie naar de boerderij het Hoeslag, in Herveld. Na zes weken vertrekken Opa, Oma en Klaasje naar Someren. Henk blijft in de omgeving op het 'manneneiland'.

Omstreeks juni 1945 kwam de familie van Lonkhuyzen weer terug in Randwijk, op de Notenboom. Van de boerderij was een schuur afgebrand en er waren twee muren uit het

Houten kistje dat aan het plafond van de kelder is bevestigd.

huis geschoten. Tevens zat er in het dak een groot gat. Nadat dit hersteld was kon het bedrijf weer worden voortgezet.

Intussen had Henk, Elisabeth Griffioen (Bep) uit Woerden leren kennen. Op 24 mei 1950 treden ze in het huwelijk. Henk en Bep gaan ook op de Notenboom wonen. Er worden twee dochters en twee zonen geboren. Gé de jongste zoon blijft de Notenboom trouw. Hij gaat samen met zijn vader 'boeren'. In 1997 trouwt hij met Harmie van Wijnen en in 1998 wordt de boerderij overgenomen. Gelukkig kunnen we dagelijks terugvallen op de ervaring, kennis en arbeid van vader Henk.

Heden en toekomst

Sinds 1983 is de Notenboom een gemeentemonument. De schuren en het achterhuis worden gebruikt voor het opslaan van machines, aardappelen en graan. Op dit moment wordt de Notenboom bewoond door zes personen. Aan de noordkant Henk en Bep van Lonkhuyzen. Gé, Harmie, Dirkjan (4 jaar) en Geert (2,5 jaar) bewonen de rest van het huis. de Notenboom is een bedrijf waar altijd de landbouw een rol heeft gespeeld. Vroeger een gemengd bedrijf, met diverse soorten vee, fruit, akkerbouw. Sinds de jaren zestig is het alleen een akkerbouw bedrijf. Er heeft in die jaren een hele ontwikkeling plaats gevonden. Het ploegen met drie paarden heeft plaats gemaakt voor een tractor met cabine. Wat wel gebleven is, is de liefde voor het vak, het bewerken van het land, het telen van kwalitatief goede aardappelen. De aardappelen worden het hele jaar door vanuit de schuur verkocht aan groentehandelaren en verreweg het grootste deel aan particulieren. Verder wordt er op dit moment met name suikerbieten en tarwe geteeld. De nadruk ligt op de teelt, verpakking en verkoop van aardappelen. (Ja, dit is reclame.)

Omdat de Notenboom gebouwd is als gemengd bedrijf zijn de gebouwen niet echt effectief te gebruiken voor de akkerbouw van deze tijd. Vloeren waren vaak te zwak, een paard heeft nu eenmaal een lagere bodemdruk dan een heftruck. Plafonds zijn veel te laag, vroeger waren zolders belangrijk voor hooi en stro. Paarden en koeien konden goed naar binnen, maar bij trekkers rijd je de zwaailamp en antenne eraf. Een grote deur van vroeger was gemaakt zodat er twee paarden met een wagen vol stro of hooi naar binnen konden. Voor de huidige machines is dat te klein. Veel gebouwen zijn aangepast. In de koeienschuur staan nu de graansilo's en de mestput is werkplaats geworden. De varkensschuur is de aardappelbewaarplaats, alleen de kleine uitloop deurtjes, zichtbaar aan de buitenkant wijzen naar die tijd.

Zo zijn we ook gelijk bij de toekomst van de Notenboom gekomen. We gaan gewoon door met ons akkerbouw bedrijf, de teelt en verkoop van aardappelen zal ons hoofddoel blijven. We mijmeren af en toe over theetuin/theeschenkerij, minicamping, zorgboerderij, emigratie, groente teelt, of een hennepkwekerij. Verder zijn we nog niet gekomen. Wanneer het zo zal zijn dat we een neventak erbij moeten gaan doen doordat de prijzen van akkerbouwproducten blijven dalen en de kosten blijven stijgen, moet het iets zijn waar we allebei achter kunnen staan en wat haalbaar is in combinatie met ons gezin.

Met dank aan:

Luuk Keunen

Irini Salverda

Henk van Lonkhuyzen

Westeringh, W., van de, Enkele historische gegevens over de Notenboom te Heteren-Randwijk. In: Nieuwsbrief Historische Kring Kesteren en omstreken, 22e jaargang, nr. 1, 2004.

't Hoeveslag; wie was ik, wie ben ik, wat wordt er van mij?

Harry en Karla Mijnhout uit Herveld

Ik ben 'geboren' in 1922 en genoemd 't Hoeveslag. Mijn eerste onderdak bood ik aan Daniel (Daan) den Hartog Jager (landbouwer), geboren in 1896 te Valburg en zijn echtgenote Gosina Roelandina van Zadelhoff, geboren in 1899 te Dodewaard. Daan en Gosina trouwden op 9 mei 1922.

Daan was de jongste van 8 kinderen. Zijn vader, Jan den Hartog Jager (notaris), geboren in 1851, woonde hier niet ver vandaan in de Kapel. Hij was getrouwd met Helena Dania van Olst, dochter van Daniel Hendrik van Olst en Helena Judith Jansen.

Vader Jan besloot om mij te laten bouwen – op een totaal grondbezit van 35 ha – zodra hij wist dat zoon Daan ging trouwen. Ik ben ontworpen door architect F.J. van Straalen uit Zetten. Van Straalen was zowel gemeente- als zelfstandig architect.

Daan – mijn eerste bewoner – had een liefde, nee een passie, voor paarden. Het ligt dus voor de hand om aan te nemen dat daar mijn naam vandaan is gekomen, maar niets is minder waar. Ik ben genoemd naar een stuk grond, gelegen aan mijn 'achterzijde', 't Hoeveslag.

Den Oordhoek

Ik ben gebouwd op een stuk grond van de vroegere boerderij Den Oordhoek. Deze – toen al eeuwenoude boerderij – heeft nog naast mij gestaan van 1922 tot 1930. De boerderij werd in deze periode door mijn bewoners alleen nog gebruikt als schuur, voor opslag van hooi en stro. De opkamer deed dienst als kippenhok. In het achterhuis waren paarden gestald. Helaas is de boerderij Den Oordhoek in 1930 afgebrand, als gevolg van hooibroei. Nog in datzelfde jaar werd er op mijn erf een prachtige nieuwe schuur gebouwd.

Spurwerk in de archieven van de gemeente Over-Betuwe en het rijksarchief in Arnhem heeft mij geleerd dat de geschiedenis van de oude boerderij Den Oordhoek terug gaat tot zeker 1651, misschien wel daarvoor. In 1651 werd ene Gijs van Meulecom eigenaar van de boerderij, met 1,5 mergen land (een morgen is 6 hont is 2000 hopen is 600 (rijnlandse) roeden is 8650 m²). Gijsbert van Meulecom was een Hopman, een boer die hop verbouwde. Hop werd gebruikt voor allerlei doeleinden, o.a. voor het brouwen van bier.

't Hoeveslag met de paardenschuur

In 1832 was Michiel van den Wildenberg eigenaar van de boerderij, een arbeider uit Herveld. In 1848 werd Den Oordhoek verkocht aan Arnoldus van den Bos, tabaksplanter te Valburg. In 1861 werd de boerderij verkocht aan Daniel Hendrik van Olst, geboren op 26 juli 1814 te Andelst. Hij huwde op 15 december 1836 te Valburg met Helena Judith Jansen, geboren op 25 september 1806 te Zetten. Zij kregen drie kinderen Maria Jacomina van Olst, Jan Jansen van Olst, Dania Helena van Olst. Het totale bezit Den Oordhoek bedroeg op dat moment 49.64.20 ha. Toen Daniel Hendrik in 1880 overleed erfden zijn kinderen. De zoon, Jan Jansen van Olst erfde slechts een klein deel (waarom is niet bekend) en werd direct

uitgekocht door Maria Jacomina van Olst. Den Oordhoek was op dat moment bezit van Dania Helena en Maria Jacomina. Dania Helena trouwde met J. den Hartog Jager, geboren 29 november 1851 (notaris te Herveld vanaf 1890).

Maar goed, ik dwaal te ver af, in 1922 werd ik dus gebouwd op een gedeelte van het perceel van Den Oordhoek en in 1930 brandt de oude boerderij Den Oordhoek af.

De eerste bewoners van 't Hoeveslag

Daan kocht in België een raspaard, genaamd Boulette d'Eechem, geboren in 1923. Dit paard bleek een stammoeder van vele raspaarden waarmee hij in die jaren ongelooflijk veel prijzen in de wacht sleepte. Elke nakomeling kreeg een naam opeenvolgend uit het alfabet. En niet zomaar een naam. Daaraan toegevoegd werd altijd 'van 't Hoeveslag'. Zoals bijvoorbeeld Palmijre Tersaet, geboren in 1924, Danseuse van 't Hoeveslag, geboren in 1926 en Fermiere van 't Hoeveslag. Vele jaren heeft er een grote foto van Boulette met alle medailles op een van de wanden in de woonkamer geprikt.

Toen Boulette uiteindelijk overleed kreeg ze een ereplaats, in de voortuin. Met 3 paarden is ze naar de voorzijde van het huis gesleept alwaar ze eervol is begraven. Rondom het graf heeft jarenlang een rozenperk gestaan. Ik weet nog waar ze begraven ligt.

Daan en Gosina, kregen 2 kinderen. Helena Dania den Hartog Jager, geboren te Herveld 3 maart 1923, en Aalt Jan Nicolaas den Hartog Jager, geboren te Herveld op 10 december 1924.

Daan en Gosina den Hartog Jager en zoon Jan (5 jaar oud) met paard

De crisisjaren (1929 – 1939)

Ik heb lief en leed meegemaakt. Eens zo trots en fier, eigendom van mijn eerste bewoners, in de crisisjaren ging het helemaal mis, zoals bij zo velen. De lieve mensen die ik onderdak bood en die mij met veel liefde onderhielden, waren genoodzaakt om mij te verkopen. Ze hebben het nog lang volgehouden, maar in 1938 werd ik met schuur, erf, weiland en boomgaard verkocht aan Stichting Burger Weeshuis. Gelukkig konden Daan en Gosina op 't Hoeveslag blijven wonen als pachters.

't Hoeveslag was een gemengd bedrijf. Naast zijn hobby, de paardenfokkerij, teelde Daan allerlei gewassen, had enkele varkens, melkkoeien en kippen en had bovendien een flinke boomgaard met fruit (o.a. pruimen, kersen, goudrenetten).

De oorlogsjaren (1940 – 1945)

Aan het einde van de oorlogsjaren bood ik onderdak aan vele bewoners uit de Betuwe die moesten evacueren, vooral uit Randwijk en Driel. Toen het er vanaf september 1944 echt hard aan toeging, kwam de familie Van Lonkhuyzen uit Randwijk hier een tijdje inwonen, evenals de familie Lokhorst. In de schuur zaten zeker 80 of 90 mensen uit Driel.

Piet en Klaasje van Lonkhuyzen waren goede vrienden van Daan en Gosina den Hartog Jager. Toen zij uit Randwijk moesten evacueren kwamen zij bij mij logeren, met hun twee

kinderen, Klaasje en Henk. Toen kon ik nog niet weten dat veel later een dochter van Henk hier ooit nog zou komen wonen.

Dat Daan den Hartog Jager een veelzijdige man was, bleek ook wel uit het feit dat hij in de laatste periode van de oorlog tot loco burgemeester werd benoemd.

Ik ben de oorlogsjaren goed doorgekomen. Geen schrammetje heb ik er aan overgehouden. Dat is uniek, want slechts 4 huizen in Herveld waren na de oorlog totaal onbeschadigd.

Na de oorlog

In de jaren na de oorlog komt er verandering in het boerenleven. Paarden en knechten worden vervangen door machines. Aalt Jan Nicolaas (Jan) den Hartog Jager volgde zijn vader op en werd boer op 't Hoeslag. De moeder van Jan, Gosina, overleed in 1954 op 56 jarige leeftijd. Op 25 mei 1955 trouwde Jan met Maria Engelina (Iet) van Leeuwen, geboren op 28 februari 1932 in Slijk Ewijk. Daan, de vader van Jan zoals gezegd inmiddels weduwnaar, bleef bij Iet en Jan inwonen. Daan overleed op 14 september 1976.

Jan kocht in 1957 zijn eerste trekker. Daarna werden er steeds meer machines aangeschaft. Mede als gevolg van de ruilverkaveling in het begin van de jaren 70 en de toenemende mechanisatie, besloot Jan in 1970 om de grote paardenshuur (in 1930 gebouwd nadat Den Oordhoek was afgebrand) te slopen en een nieuwe aardappelbewaarpplaats te bouwen. Ik snapte uiteraard de economische overwegingen, maar nu terugkijkend naar de oude foto's vind ik het toch erg jammer. Wat was hij mooi die oude paardenshuur. In 1990 besloot Jan om ook nog een nieuwe werktuigenberging te laten bouwen, die er tot op dit moment nog steeds staat.

Iet en Jan kregen twee zonen: Daniel Goos den Hartog Jager, geboren te Herveld op 27 februari 1959 en Johannes Wouter den Hartog Jager, geboren te Herveld op 2 maart 1968. Al snel zou duidelijk worden dat geen van de beide zonen boer zou worden. De oudste zoon Daan, ging in Utrecht geologie studeren en kreeg daarna een goede baan bij Shell. De jongste zoon, Hans, studeerde Nederlands en kunstgeschiedenis. Hij ging daarna bij HP De Tijd werken en werkt nu als freelancer bij het NRC Handelsblad. Hij heeft zelfs een heel aantal boeken geschreven.

Verkoop door het Burgerweeshuis

In oktober 1992 besloot mijn toenmalige eigenaar, Het Burgerweeshuis, mij te veilen. De veiling vond plaats in Ons Dorpshuis aan de Hoge Hof 4 te Herveld. Inzet op dinsdag 6 oktober en afslag op dinsdag 20 oktober. Op de veiling werd ik verkocht voor een bedrag van 1 miljoen gulden. De koper wordt in de gelegenheid gesteld om de aangrenzende gronden (24.81.00 ha) voor tenminste 12 jaar onder de wettelijke voorschriften te pachten.

Op 1 december 1992 werd ik nog een keer verkocht, met schuren en circa 75 aren grond verkocht voor een bedrag van f 1.060.000 aan de Zandexploitatie Maatschappij de Havikkerwaard BV te Arnhem. Gelukkig bleven Iet en Jan al die tijd bij mij wonen. Ik zat er niet mee dat ik van een ander was, zij waren er gelukkig nog.

Nieuwe bewoners

Helaas, ook Iet en Jan werden een dagje ouder en zij besloten in 1993 om de boerderij te verlaten en zij kochten een huis in Zetten. Het afscheid in augustus 1994 deed wel zeer, Jan werd per slot van rekening bij mij geboren.

In het najaar van 1993 kwamen er een aantal mensen naar mij kijken. Hendrik Gerrit Jan van Lonkhuyzen uit Randwijk (landbouwer) en zijn schoonzoon, Harry Mijnhout.

Henk is degene die in de oorlogsjaren met zijn ouders en zuster een periode op 't Hoeslag doorbracht tijdens de evacuatie. Alhoewel ik officieel nog niet 'te koop' was, had Henk dit al uit betrouwbare bronnen vernomen. Zijn schoonzoon Harry en dochter Karla waren al een tijdje op zoek naar een boerderij met wat grond en misschien was dit wat voor hen. Harry

was gelijk erg enthousiast, maar zijn vrouw Karla, die niet meegeweest was met de bezichtiging, voelde er niets voor. Wat moest zij in Herveld? Maar ja, zij had mij ook nog niet gezien. Er werd dus verder geen aandacht aan besteedt, totdat ... Karla op een zondag in mei 1994 – moederdag – de zaterdagkrant las en haar oog viel op een advertentie, een prachtige foto van mij. Zij legde dit voor aan Harry die alleen maar antwoordde "daar ben ik vorig jaar al geweest met je vader, maar jij wilde daar toch nog niet begraven worden?"

Voordat ze die bewuste zondag bij hun beider moeders op bezoek gingen, zijn ze eerst bij mij voorbij gereden. En, jawel, ook Karla was op slag verliefd op mij. Er volgde een pittige periode van onderhandelingen, maar, je moet er wat voor over hebben om mij te krijgen. Op 3 november 1994 was de transactie met de verkoper De Havikkerwaard formeel en werd ik overgedragen aan mijn nieuwe bewoners Harry en Karla Mijnhout. Zij een boerendochter, hij een zoon van een accountant.

Harry en Karla gingen er met veel enthousiasme en energie tegenaan. Ik was er wel blij mee, want inmiddels waren op zijn zachtst gezegd ook bij mij de tekenen des tijds zichtbaar. Het duurde enkele jaren, maar uiteindelijk zijn al mijn wezenlijke onderdelen zoals ramen, deuren, dak, goten en mijn volledige binnenwerk vernieuwd, zelfs mijn luiken zijn sinds enkele jaren weer terug. Voorzover ik kan beoordelen en niet eigenwijs over wil komen zijn ze erg blij met mij. En ik voel me weer jaren jonger, zonder dat zij mijn oorspronkelijke, statige en unieke uitstraling hebben aangetast.

Maar ja, zij waren geen boer. Hij had 15 jaar een witgoedbedrijf gehad en zij is weliswaar een boerendochter maar werkt in het onroerend goed. In 1995 besloot Harry om een nieuw bedrijf op te richten. Na een ingrijpende verbouwing van de schuur (de vroegere aardappelbewaarplaats) werd op 20 oktober 1995 HaMij Witgoedservice BV geopend.

In december 1997 kochten Harry en Karla alsnog de aangrenzende 3,5 ha landbouwgrond van Iet en Jan. Deze grond was al te koop aangeboden in 1994 bij de verkoop van het huis, maar op dat moment hadden zij zoveel kosten aan de verbouwingen van het huis, dat aankoop van de grond geen optie was. Jan en Iet hadden toen wel gezegd dat zij geen haast hadden met de verkoop van de grond en dat Harry en Karla een soort optie konden krijgen, mits dit niet te lang duurde natuurlijk. Hiervoor ben ik ze nog steeds dankbaar, want sinds 1997 ben ik weer een boerderij met bijna 4,5 ha.

En nu?

Het witgoedbedrijf HaMij groeide en na enkele jaren werd het bedrijf verhuisd naar Dodewaard. Het bedrijf van Harry en Karla werd in april 2003 verkocht. Harry en Karla willen graag een nieuwe uitdaging aangaan. Zou ik hen hierbij weer behulpzaam kunnen zijn? Zij hebben mij gezegd dat zij verknocht zijn aan mij. Ik heb een heel speciaal plaatsje in hun hart. Het liefst willen zij samen met mij iets doen. Hoe kan het ook anders?

Mijn eerste bewoner, Daniel, een man met passie voor paarden, en zijn vrouw Gosina. Mijn tweede bewoner, Jan, met een enorme liefde voor dieren en zijn vrouw Iet. Mijn derde bewoner Harry en zijn vrouw Karla. Ja wat zal ik er van zeggen. Liefde voor paarden denk ik wel, verstand ervan denk ik niet. Maar niet lang nadat zij bij mij kwamen wonen kwam Griselda in 1995. Ze is niet echt een paard, maar wel leuk. En waar gaat het nu toch om, genieten van en werken aan het positieve. Toch?

Wat staat mij te wachten?

De toekomst voor de boeren is somber. Een nieuwe invulling is onvermijdelijk. Soms droom ik. Word ik een onderkomen voor natuurliefhebbers die kamperen bij de boer? word ik een theehuis? Word ik een bungalowpark? Harry en Karla zijn inmiddels in gesprek met de gemeente Over-Betuwe om na te gaan wat de mogelijkheden zijn op 't Hoeveslag. Een ding weet ik zeker, ik heb lief en leed meegemaakt, inmiddels meer dan 80 jaar. Blijkbaar ben ik

het nog steeds waard om een belangrijke rol te spelen en mensen gelukkig te maken. Ik ga wel met mijn tijd mee!!!!

Mede dankzij het initiatief van Alterra in Wageningen wordt er serieus nagedacht hoe dat nu moet met mij. En zoals ik zijn er zo velen en er komen er nog veel meer. Hoe moet dat met ons boerderijen in de toekomst? Ik hoop dat iedereen die van ons houdt, mee wil denken en innoveren om er iets moois van te maken. Ik hoop dan, net zoals mijn oude buurman Den Oordhoek, nog eeuwenlang zinvol mee te kunnen, tot genoeg van velen.

Met dank aan:

De heer en mevrouw Den Hartog Jager-van Leeuwen (Jan en Iet)

Luuk Keunen

John Mulder

Irini Salverda

Deel 3 Slotbeschouwing

Het verhaal achter de boerderij als inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingen

In het ruimtelijke beleid wordt over het algemeen veel aandacht gegeven aan het materiële cultuurerfgoed, de boerderij met zijn uiterlijke kenmerken. Minder aandacht is er voor het immateriële cultuurerfgoed, de verhalen die bij een boerderij horen en de betekenis van een boerderij voor de bewoners en omgeving. Ook kijkt het beleid vooral naar algemene en regionale karakteristieken en heeft het minder oog voor individuele kenmerken van historische boerderijen.

Wij pleiten voor aandacht voor verhalen achter historische boerderijen en voor het betrekken van eigenaren en hun verhalen in het beleid. Op die manier wordt hun zelfwerkzaamheid serieus genomen en hun eigen initiatief en verantwoordelijkheidsgevoel geprikkeld. Wij denken bovendien dat het draagvlak voor het beleid groter zal zijn. Het betrekken van mensen en hun verhalen in het ruimtelijke beleid vatten wij op als culturele planologie.

Boerderijen in verandering

Als het goed is overleeft een boerderij zijn bewoners. De levensduur van een boerderij bestrijkt idealiter vele generaties. Verschillende levensfasen volgen elkaar op in de tijd. De teloorgang van de tabaksteelt, de uitvinding van de kunstmest, de Tweede Wereldoorlog, een nieuwe eigenaar of functieverandering; ze kunnen alle aanleiding zijn voor een nieuwe levensfase. Het heden is de optelsom van keuzes en handelen van de verschillende gebruikers (het zogenaamde gebruikstraject) en van gebeurtenissen die er plaatsvonden. De huidige bewoners bepalen voor een groot deel de toekomstige levensloop van hun boerderij.

2003 is uitgeroepen tot het Jaar van de boerderij. Doel is om "op toekomstgerichte wijze bij te dragen aan het behoud van historische boerderijen en hun cultuurhistorische en landschappelijke waarden, met ruimte voor nieuwe vormen en functies" (www.jaarvandeboerderij.nl). Het initiatief is een flinke lef aan de alarmbel, want de cijfers zijn niet mis. Uit een inventarisatie van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek (jaartal) blijkt dat meer dan de helft van de vooroorlogse boerderijen uit het Nederlandse landschap is verdwenen. Kranten koppen onheilspellend met "Historische boerderij verdwijnt gestaag uit het landschap" en "Vooral laatste twaalf jaar veel boerderijen verdwenen". Twee belangrijke oorzaken zijn de herstructurering van de agrarische sector vanaf de jaren vijftig en de verstedelijking van het platteland die vooral vanaf de jaren zeventig op gang kwam. Ook blijkt dat 40% van de historische boerderijen nog in gebruik is als agrarisch bedrijf en dat 60% een woonbestemming heeft gekregen of een andere niet-agrarische activiteit huisvest. Het merendeel van de historische boerderijen heeft dus te maken met functieverandering. Voor deze boerderijen is een nieuwe fase in het gebruikstraject aangebroken; is een nieuw hoofdstuk in het verhaal begonnen.

Functieverandering is vaak de redding voor de sloophamer. Het is echter wenselijk dat dergelijke veranderingen geïnspireerd zijn op het verleden; dat nieuwe ontwikkelingen 'verankerd' zijn in het verleden. Op die manier krijgen cultuurhistorische waarden (die zo bepalend zijn voor de identiteit van het landschap en de mensen die er leven) een plek in hedendaagse en toekomstige ontwikkelingen. Dit sluit aan bij het motto van Belvédère 'behoud door ontwikkeling'.

Hoe kunnen historische boerderijen een goede plek krijgen in ons veranderende landschap? Wij zoeken het antwoord op deze vraag niet zozeer bij de wetenschap of overheid, maar bij de boerderijeigenaren zelf. Velen van hen zijn namelijk zeer betrokken en zijn zich bewust van de emotionele en economische waarde van de cultuurhistorische elementen van hun boerderij. Zij zullen zich bij veranderingen vooral laten inspireren door cultuurhistorische waarden als zij het achterliggende verhaal van hun boerderij kennen.

Het verhaal achter de boerderij als inspiratiebron

Twintig boerderijeigenaren in de Over-Betuwe hebben het cultuurhistorische verhaal van hun boerderij opgespoord en opgeschreven. De Over-Betuwe ligt in het Knooppunt Arnhem-Nijmegen, waar de verstedelijkingsdruk hoog is en het gebruik en het uiterlijk van het landschap in hoog tempo verandert. Dit heeft grote gevolgen voor de boerderijen in het gebied. Veel boerderijen worden gesloopt of krijgen een niet-agrarische functie. De meeste boerderijen van de verhalenschrijvers zijn inmiddels woonboerderijen of huisvesten een niet-agrarische onderneming. Een aantal deelnemers is nog wel boer. Naast het verleden besteden de boerderijeigenaren in hun verhalen aandacht aan het heden en soms zelfs de toekomst. De verhalen illustreren dus heel goed de veranderingen in de tijd.

Nieuwe functies op het verleden geïnspireerd

De verhalen laten ook zien hoe het agrarische verleden een belangrijke rol speelt in het nieuwe gebruik. Op hun boerderij aan de dijk in Angeren geven Gerrit en Carla Jansen tegenwoordig natuurcursussen. De boerderij staat op een historische plek die al eeuwenlang den Hemelschen Boomgaard wordt genoemd. Cursisten bestuderen nu de flora en fauna die in de buurt van de boerderij te vinden is. De boerderij van Jeroen en Pien Verhoeven aan de Waaldijk in Loenen is een ander voorbeeld van een boerderij met een nieuwe, niet-agrarische onderneming, waar het verleden een belangrijke inspiratiebron is. Zij hebben de boerderij grotendeels in oude stijl teruggebracht en zijn op de deel een parketvloerenbedrijf begonnen. De nostalgische uitstraling van hun boerderij is het perfecte decor voor het product dat zij verkopen. In de buurt zitten Colinda en Pieter van den Broek nog midden in de verbouwing van hun boerderij. Nu Colinda de boerderij van haar vader heeft geërfd willen zij in de toekomst hun droom verwezenlijken om een vakantieboerderij op te starten voor gehandicapte kinderen en hun ouders. De kinderen krijgen ponyles, terwijl de ouders in de omgeving een uitstapje maken. Zij bouwen hiermee voort op het verleden, aangezien er van oudsher veel paarden op de boerderij waren. Ook de plannen van Harry en Karla Mijnhout uit Herveld zijn zeer illustratief. Tijdens hun zoektocht naar het verhaal van hun boerderij is het idee geboren om de boerderij een 'nieuw leven' te geven. Zij willen met een nieuwe onderneming aansluiten bij de plannen van de gemeente om in de omgeving kleinschalige recreatie te ontwikkelen. Met hun verhaal in het hoofd en hart gaan zij - gezamenlijk met het recreatieschap, de gemeente en de provincie - een nieuwe bestemming voor hun boerderij realiseren. Met liefde en respect voor het verleden willen ze er iets moois en duurzaam van maken.

Historisch- en omgevingsbewustzijn door het opsporen van verhalen

Het verhaal van hun boerderij is eigenlijk een spiegel. De eigenaren plaatsen hun

leven op de boerderij in een historische context en zijn zich daardoor meer bewust van de veranderingen die hebben plaatsgevonden en plaatsvinden. Ze zien in dat ze tijdelijke 'gasten' zijn en voelen zich verantwoordelijk voor de toekomst. Ferry en Frieda Hollinger uit Herveld ontdekten bijvoorbeeld dat hun boerderij generaties lang in handen is geweest van de bakkersfamilie Frenz. Zij hebben daarom besloten hun tot nu toe naamloze boerderij te dopen tot de 'Bakkershoeve'. En een belangrijke conclusie voor Ferry en Frieda is dat als zij het verhaal van hun boerderij 10 jaar geleden hadden gekend, zij de aanbouw van een (moderne glazen) serre op een andere manier zouden hebben aangepakt.

Een ander voorbeeld is de ontdekking van Jos en Corry Kuijer dat hun boerderij de Loohof in Gendt van oudsher een belangrijke betekenis had voor de omgeving. Mensen uit de buurt ontmoetten elkaar hier omdat veel koeien uit de omgeving werden gedekt door een fameuze stier. Jos en Corry hebben daarom een bronzen beeld van een stier laten plaatsen in hun voortuin, als symbool voor de vele relaties die de boerderij met de buurt had.

Ook de discussie die tijdens een van de verhalenbijeenkomsten ontstond, is een teken dat de boerderijeigenaren betrokken zijn bij het verleden van hun boerderij en zijn plek in het landschap. De discussie ging over het effect van de vele 'nieuwe eigenaren' van historische boerderijen op het landschap. Sommigen zijn van mening dat "het wel heel hard gaat en dat alleen wonen in boerderijen een verarming is voor het landschap. We vergeten met z'n allen wat de boeren voor ons landschap betekenen". Anderen zijn er juist van overtuigd dat "nieuwe eigenaren er voor zorgen dat er überhaupt boerderijen blijven bestaan in het landschap".

Verhalen delen, uitdragen en doorgeven

De boerderijeigenaren hebben elkaar geïnspireerd en onderling informatie uitgewisseld. Frieda Hollinger heeft Gerda Den Hartog - die zij als introducee heeft meegenomen - zelfs geholpen bij haar zoektocht naar het verhaal. Voor de introducees waren de verhalen van de eerste ronde een belangrijke inspiratiebron. Als ervaringsdeskundigen dragen de deelnemers hun enthousiasme, kennis en kunde aan elkaar over.

Ook door de gesprekken met oude bewoners en mensen uit de buurt, zijn veel verhalen, anekdotes en persoonlijke ervaringen gedeeld. Het zijn vooral die gesprekken die de zoektocht voor de deelnemers zo leuk hebben gemaakt. Voor de oude bewoners waren het trouwens ook een bijzondere, soms zelfs emotionele, ontmoetingen. De familie Wanders uit Oosterhout bijvoorbeeld maakte dankbaar gebruik van het aanbod van Ad Erken en Monique Welling om hun oude boerderij na tientallen jaren weer eens te bezoeken.

De boerderijeigenaren dragen hun verhaal ook met plezier uit. In geuren en kleuren wordt aan familie, vrienden, burens, streekgenoten, zakelijke relaties etc. over het verhaal van hun boerderij verteld. Gerrit en Carla Jansen hebben bijvoorbeeld hun poster in de deel opgehangen zodat cursisten en bezoekers over hun verhaal kunnen lezen. Ook hebben sommigen hun verhaal verteld op lezingen van Historische Kringen. En op de Open Monumentendag van dit jaar heeft een aantal boerderijeigenaren de deuren voor het publiek geopend.

De posters zijn tentoongesteld in openbare bibliotheken en ze zijn te lezen op de website van het project. Door het uitdragen van de verhalen worden mensen zich

meer bewust van de waarde van historische boerderijen voor het landschap en van de veranderingen waarmee boerderijen te maken hebben (gehad). Het vergroot dus ook het collectieve historische bewustzijn.

Eigenlijk zou het verhaal van een boerderij moeten worden overgedragen van eigenaar op eigenaar. Een schat aan informatie blijft dan levend en is een inspiratiebron voor de nieuwe bewoners. En als iedere bewoner zijn gedeelte van het verhaal opschrijft in het 'gastenboek' van de boerderij, blijft het verhaal groeien. Dit is een mooie nieuwe traditie die zeker zal bijdragen aan het op toekomstgerichte wijze behouden van historische boerderijen.

Verhalen onmisbaar bij 'behoud door ontwikkeling'

Uit het project blijkt dat de verhalen een grote bindende kracht hebben gehad. Door het opsporen van het verhaal zijn de boerderijeigenaren meer verbonden met (het verleden van) hun boerderij, het landschap, de streek, de mensen uit de omgeving en elkaar.

Om historische boerderijen een goede plek te geven in het veranderende landschap zijn verhalen van eigenaren over hun boerderij dus onmisbaar. De zoektocht naar hun verhaal leidt immers tot een groter historisch- en omgevingsbewustzijn en inspireert hun om het verleden een plek te geven in het hedendaagse leven op de boerderij. We hebben ook gezien dat het uitwisselen en uitdragen van de verhalen andere boerderijeigenaren inspireert om ook aan de slag te gaan. Door het uitdragen van de verhalen wordt bovendien het collectieve bewustzijn ten aanzien van historische boerderijen vergroot.

Mensen en hun verhalen betrekken in het ruimtelijke beleid: culturele planologie

De twintig verhalen van de boerderijeigenaren herbergen een schat aan informatie over (veranderingen in) het gebruik, de beleving en betekenis van de boerderijen in de loop der tijd. Dergelijke informatie is van grote, toegevoegde waarde en zou meer moeten worden betrokken in het beleid voor het agrarische cultuurerfgoed, maar ook in het ruimtelijke beleid en bij ruimtelijke planontwikkeling. Ook zouden eigenaren van boerderijen meer moeten worden betrokken en zou meer gebruik moeten worden gemaakt van hun kennis, initiatief en verantwoordelijkheidsgevoel. Een ruimtelijk ontwikkelingsproces waarbij cultuurhistorie, mensen en hun verhalen een belangrijke inspiratiebron zijn, noemen wij culturele planologie.

Het betrekken van mensen en hun verhalen in het ruimtelijke beleid en de planvorming leidt tot 'verankerde ontwikkeling'. Dat betekent dat ontwikkelingen in een gebied aansluiten bij de historie, de beleving en identiteit van een streek en dat er draagvlak voor is.

Verhalen kunnen een brug zijn tussen het beleid (de 'systeemwereld') en mensen die leven in een gebied (de 'leefwereld'). De overheid heeft beleidsdoelen die ze niet alleen kan realiseren. Daarvoor heeft ze de mensen uit de leefwereld nodig. Het beleid spreekt echter een andere taal en hanteert andere spelregels en mores dan de leefwereld. Tot nu toe levert het opleggen van beleid door de overheid te weinig op voor het behoud van historische boerderijen. Het is dan ook noodzakelijk (en ook veel meer passend bij de huidige tijdgeest) dat het beleid aansluit bij de taal van de leefwereld en de daar aanwezige kennis en ervaring in de vorm van verhalen benut.

Deze kennis en ervaring is een goede aanvulling op de abstracte informatie en kennis die het beleid normaal gesproken gebruikt.

Het beleid zou dus meer moeten aansluiten bij wat er in de leefwereld gebeurt, wat daar belangrijk wordt gevonden, welke verhalen daar worden verteld en de betekenis van die verhalen voor mensen. De overheid zou meer ruimte moeten bieden aan mensen en hun verhalen. En het opsporen en uitwisselen van die verhalen moeten ondersteunen en stimuleren. Op die manier kan het beleid recht doen aan de ongelooflijke diversiteit in de samenleving en aan de eigenheid van mensen en gebieden.

Geraadpleegde bronnen

- Jonge, J.M. de (red.), Gebieden der wijzen deel 3. Verhalen voor de verandering, Wageningen, Alterra/Wageningen Universiteit, 2003.
- Peters, M., Historische boerderij verdwijnt gestaag uit het landschap, In: De Gelderlander, februari 2003.
- Rooijackers, G., e.a., De musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis, Nijmegen, 2002.
- Strouken, I., Over de mensen, de dingen en hun verhalen. Het belang van het immaterieel erfgoed, In: Alledaagse Dingen, nr.1, februari 2002.
- Vaart, J.H.P., van der, Boerderijen en platteland in verandering. Een onderzoek naar herbestemming van boerderijen in Friesland, 1999.
- www.jaarvandeboerderij.nl

Bijlagen

Bijlage 1 De deelnemers

Albert en Jose Winnemuller
Hoofdstraat 58
6673 BH Andelst
0488 - 45 47 61

Ferry en Frieda Hollinger
Lechstraat 2
6674 AV Herveld
0488 - 45 30 66

Fred en Con Koffeman
Nieskensland
Loenensestraat 2
6677 PL Slijk-Ewijk
0481 - 48 17 45

Jeroen en Pien Verhoeven
Loenensedwarsstraat 1
6677 PM Slijk-Ewijk
0481 - 42 59 40

Colinda en Pieter van den Broek
Catharinastraat 2
6677 PD Slijk-Ewijk
0481 - 48 15 37

Ad Erken en Monique Welling
Groot Stadsbouwing
Waaldijk 40
6678 MC Oosterhout
0481 - 48 19 71

Fokke en Marion Brouwer
Kerkstraat 15
6668 AN Randwijk
0488 - 49 18 22

Janneke en Victor Roos
De Nijburg
Nijburgsestraat 2
6668 AX Randwijk
0488 - 49 14 63

Felix en Marja Loeters
De Kroon
Kamervoorst 111
6687 LD Angeren
026 - 325 66 47

Fam. Van Leeuwen
Oosterhoutsestraat 1
6677 PS Slijk-Ewijk
0481 - 48 13 38

Gerrit en Carla Jansen
Den Hemelse Boomgaard
Paddepoel 1
6687 LN Angeren
026 - 325 35 14

Marjan en Dik van Ingen
De Hagenhof
Duimeling 6
6687 LP Angeren
026 - 325 40 39

Jos en Corry Kuijer
De Loohof
Flierensestraat 61
6691 GA Gendt
0481 - 42 35 56

Gé en Harmie van Lonkhuyzen
Randwijkse Rijndijk 18
6668 LM Randwijk
0488 - 49 12 29

Bart en Marjan Evers
Waalstraat 2
6673 MA Andelst
0488 - 42 08 66

Fam. Den Hartog-Pardijs
Weteringsewal 5
6671 LA Zetten
0488 - 45 18 18

Henk en Maria Emmerzaal
Rietkampseweg 1
6687 LC Angeren
026 - 325 41 89

Mevr. Pinkster
Waaldijk 15
6677 MA Slijk-Ewijk
0481 - 48 14 01

Jan en Maud Kuijpers
Onze Lieve Vrouwestraat 21
6666 AJ Heteren
026 - 472 24 24

Karla en Harry Mijnhout
Tielsestraat 141
6674 AA Herveld
0488 - 45 50 72

Bijlage 2   Brief met informatie over het project ‘Het verhaal achter de boerderij’

Aanleiding

De aanleiding van dit project is het Jaar van de Boerderij in 2003. Het project is één van de zes initiatieven die in dit kader door de werkgroep Gelderland zijn opgestart. Alterra, het Research Instituut voor de Groene Ruimte in Wageningen, is verantwoordelijk voor de uitvoering van het project.

Het Jaar van de Boerderij wil onder meer de aandacht vestigen op het fenomeen dat boerderijen momenteel te maken hebben met grote veranderingen op het platteland. De rol van de landbouw neemt bijvoorbeeld af en er is steeds meer verstedelijking. Een gevolg is dat boerderijen in toenemende mate hun eigenlijke functie verliezen en een nieuwe bestemming krijgen.

In het project ‘Het verhaal achter de boerderij’ willen wij stimuleren dat het cultuurhistorische verhaal van boerderijen een inspiratiebron is bij het hedendaagse gebruik en inrichting van boerderijen. Wij denken dat boerderijen op die manier, ondanks de transformatie van het platteland, een bepalende rol kunnen blijven vervullen in het landschap.

We beginnen met een proefproject in de Betuwe. Als onderdeel van het Knooppunt Arnhem-Nijmegen, is in de Betuwe mogelijk veel verstedelijking te verwachten. Welke rol spelen boerderijen bij de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen in de Betuwe? Zijn de boerderijen de historische parels van de toekomst, zijn ze onderdeel van de modernisering van het gebied of is hun rol uitgespeeld?

Het verhaal achter de boerderij

We zijn op zoek naar verhalen over het verleden van een boerderij en over hoe dat verleden een rol speelt in het hedendaagse leven op de boerderij. Hiervoor vragen we aan tien boerderijeigenaren in de Betuwe om zo'n verhaal op te sporen en op te schrijven. Zo ook aan u!

Eenzijds vragen we u een blik te werpen op het verleden, anderzijds is het de bedoeling om te kijken naar het heden en de toekomst. Het gaat dus niet alleen om een historische zoektocht. Het is ook een ‘onderzoek’ naar hoe je historische kennis over de boerderij gebruikt of zou willen gebruiken bij keuzes in het hier en nu over het gebruik en de inrichting van de boerderij.

De historische kennis die u reeds hebt of die u gaat opdoen, kan een goede inspiratiebron zijn bij het maken van dergelijke keuzes. Een leuk voorbeeld van hoe een boerderijeigenaar een historisch element opnieuw gebruikt, is de windvaan op het dak van zijn boerderij in de vorm van een bus, die naast de functie om de windrichting aan te geven ook dienst doet als ‘reclamebord’ voor het touring-carbedrijf waarvan de boerderijeigenaar directeur is.

Het gaat er in dit project dus om of en hoe u bij hedendaagse afwegingen gebruik maakt van kennis over het verleden van uw boerderij. En hoe dergelijke afwegingen van invloed zijn op het vervolg van het verhaal van uw boerderij.

Verhalen spelen zich af in de tijd. Het verhaal van elke boerderij is ergens in het verleden begonnen en loopt door naar de toekomst. Vele hoofdstukken zijn al

beleefd. Het verhaal van uw boerderij is momenteel belandt in het jaar 2002 en krijgt een vervolg door uw doen en laten als huidige bewoner. U bepaalt mede hoe het verhaal zich verder in de toekomst ontwikkeld.

Het idee is dat u als huidige bewoner de pen oppakt om het verhaal te schrijven. Wat is in eerdere hoofdstukken gebeurd? Wat gebeurt er momenteel in het verhaal? En wat zijn ideeën over het toekomstige verhaal? En verder, hebben de verschillende hoofdstukken iets met elkaar te maken? Zijn eerdere hoofdstukken inspiratie voor het vervolg van het verhaal? Mensen van nu zijn de huidige schrijvers van diverse verhalen. Wij schrijven geschiedenis en bepalen de toekomst!

Wat gebeurt er met de verhalen?

De verhalen worden op een website geplaatst. En een selectie van de verhalen wordt uitgegeven in een verhalenboek. In dit verhalenboek komt ook een essay over trends/ontwikkelingen op het platteland en de veranderende rol van boerderijen hierin. Verder wordt een reflectie over het project zelf opgenomen.

Hulpmiddelen bij het schrijven van het verhaal

U bepaalt zelf hoe u aan informatie komt om het verhaal van uw boerderij te kunnen schrijven. Misschien weet u al heel veel van uw boerderij. Maar om u verder te helpen, organiseren wij twee bijeenkomsten waar u de andere boerderijgenaren ontmoet en waar u aan elkaar het verhaal van uw boerderij vertelt. Tijdens de bijeenkomsten worden ook experts en andere inspirerende mensen uitgenodigd die u als inspiratiebron kunt gebruiken bij het (verder) schrijven van uw verhaal. De eerste bijeenkomst zal ergens in januari of februari 2003 plaatsvinden. Te zijner tijd ontvangt u meer informatie over de datum, plaats en inhoud van deze bijeenkomst.

De tweede bijeenkomst is in mei/juni gepland. Het is de bedoeling dat u dan een introducé meeneemt die ook een boerderijgenaar is. De introducés krijgen ook de mogelijkheid om het verhaal van hun boerderij op te sporen en op te schrijven.

Naast de twee bijeenkomsten bieden wij u de volgende hulpmiddelen waar u naar eigen believen gebruik van kunt maken:

- een 'wegwijzer' waar u historische informatie kunt vinden (namen en adressen van organisaties)
- een kleine bibliotheek met boeken, cd-roms, tijdschriften etc.
- de mogelijkheid om een expert te raadplegen over uw specifieke boerderij
- de mogelijkheid om contact met ons op te nemen als u vragen heeft.

Richtlijnen voor de verhalen

De volgende richtlijnen zijn bedoeld om het project concreter te maken, niet om u te beperken:

- een gedeelte van het verhaal gaat over het verleden van uw boerderij, een ander deel gaat over hoe u nu gebruik maakt (of hebt gemaakt) van historische kennis bij uw keuzes ten aanzien van het gebruik en de inrichting van uw boerderij
- schrijf vooral op wat u zelf interessant, leuk en waardevol vindt
- probeer gebruik te maken van concrete voorbeelden
- u kunt ook gebruik maken van beeldmateriaal
- het verhaal omvat ongeveer 3 A-viertjes.

Wat hebben wij als onderzoekers van Alterra aan de verhalen?

Boerderijen staan niet los van hun omgeving en zijn een onderdeel van het landschap. Er zijn momenteel veel (ruimtelijke) ontwikkelingen gaande die van invloed zijn op boerderijen en het landschap. Zoals eerder gezegd krijgen steeds meer boerderijen een andere functie.

Wij gaan een essay schrijven over trends/ontwikkelingen op het platteland en de rol van boerderijen hierin. We kunnen hiervoor de verzamelde verhalen over het verleden, het heden en de toekomst van boerderijen goed gebruiken. Ook willen we onderzoeken of en hoe boerderijeigenaren zich bij hun keuzes laten inspireren door het verleden van de boerderij. Bovendien willen we met dit project bijdragen aan het historische bewustzijn van boerderijeigenaren en willen we stimuleren dat eigenaren deskundige worden van hun eigen boerderij en dat ze elkaar hierbij inspireren door het uitwisselen van kennis en ervaringen.

Bijlage 3 Vragen aan boerderijeigenaren

Project

- hebt u vragen over het project? (doel/opzet)
- kent u de andere deelnemers?

Verhaal

- Wat weet u al over het verleden van uw boerderij?
- Wat zou u meer willen weten hierover?
- Kent u mensen in uw omgeving die veel van uw boerderij weten?
- Waarom bent u hier gaan wonen? Wat trok u aan?
- Heeft u een droom met deze boerderij?
- Wat hebt u veranderd of wilt u gaan veranderen aan uw boerderij?
- Wat zijn uw verwachtingen ten aanzien van uw boerderij in de toekomst?
- Wilt u alleen of met iemand samen het verhaal schrijven? Met wie?
- Aan wat voor soort hulpmiddelen heeft u behoefte bij uw zoektocht?

Kennisinfrastructuur

- Naar welke kennis/informatie bent u op zoek?
- Welke organisaties zijn voor u interessant?
- In welke boeken, tijdschriften etc. bent u geïnteresseerd?

Eerste bijeenkomst

- Wanneer is zo'n bijeenkomst voor u interessant?
- Welke experts/inspirerende figuren zijn voor u interessant?
- Op welke manier zou u de experts op die avond willen gebruiken/spreken?
- Komt u alleen of met iemand naar de bijeenkomst? Met wie?
- Zou u uw verhaal willen vertellen tijdens de bijeenkomst?

Raadplegen van expert

- welke expert zou u willen raadplegen over uw eigen boerderij?

Website

- beschikt u over Internet/e-mail?
- vindt u een website als onderling communicatiemiddel bruikbaar? Zou u uw onaf verhaal op de website plaatsen (als een groeiend document)?

Publiciteit

- hoe zou u kunnen/willen meewerken aan het in de publiciteit brengen van dit project?
- Zou u het leuk vinden als er een journalist bij u langs zou komen?

Planning

- uiterlijk half december aangeven of u wel/niet meedoet aan het project
  - kunt u eind januari (eventueel begin februari) bij de eerste bijeenkomst aanwezig zijn?
- datumbriefje**
- de tweede bijeenkomst zal ergens in juni plaatsvinden. Heeft u misschien al een introduce op het oog?

Bijlage 4 Handreikingen

Handleiding voor de structuur van het verhaal

- Bedenk een titel
Maak indien mogelijk gebruik van tussenkopjes
- Verwerk het verleden, het heden en de toekomst in het verhaal. De volgorde en hoe je dat precies doet staat vrij. Probeer wel zo concreet en specifiek mogelijk te zijn. Licht zoveel mogelijk toe en probeer verbanden te leggen. Laat ook zoveel mogelijk zien welke bronnen je gebruikt hebt.
- Denk bij het gedeelte over het verleden van jullie boerderij aan:
  - De bewoningsgeschiedenis: wie hebben er geleefd en gewerkt op de boerderij? Hoe waren zij gerelateerd? Waren zij arm of rijk? Hoe gebruikten zij de boerderij? Zijn er anekdotes over gebeurtenissen op de boerderij?
  - De bouwgeschiedenis: Wanneer is de boerderij gebouwd? Wat voor soort boerderij is het? Hoe zag de boerderij er uit (de bouwconstructie, de ruimteindeling, het interieur, het exterieur, de gevels, het dak, de bijgebouwen, het erf etc.)? Hoe werd de boerderij gebruikt? Welke verbouwingen zijn er geweest? Laat zoveel mogelijk de veranderingen in de tijd zien. Zijn er bijvoorbeeld fases te onderscheiden?
  - De omgevingsgeschiedenis: hoe was de relatie van de boerderij met de omgeving? D.w.z. met de bijbehorende gronden, het landschap, het dorp, de kerk, de markt, de fruitteelt of tabaksteelt in het gebied etc. Laat ook hier zoveel mogelijk de veranderingen in de tijd zien.

Je kunt deze drie onderdelen goed met elkaar verweven tot een geheel. Je kunt ook een bepaalde periode in de tijd als uitgangspunt nemen (bv. de 2e Wereldoorlog) en deze drie onderdelen beschrijven voor die periode. Of misschien heeft de plek van jullie boerderij ook een interessante geschiedenis (al voordat jullie boerderij gebouwd was). Ook dat kan je als onderdeel van het verhaal meenemen.

- Denk bij het gedeelte over het heden van jullie boerderij aan:
  - Waarom en wanneer jullie op deze boerderij zijn komen wonen. Hoe is dat gegaan?
  - Hoe de boerderij nu gebruikt wordt en door wie.
  - Welke verbouwingen hebben plaatsgevonden of waar jullie nu mee bezig zijn.
  - Hoe jullie het ervaren om op jullie boerderij te wonen. Hoe beleven jullie de boerderij? Hoe komt het verleden terug in jullie hedendaags leven op de boerderij? Hoe krijg het verleden een plekje in jullie hedendaags leven op de boerderij?
- Denk bij het gedeelte over de toekomst van jullie boerderij aan:
  - Jullie toekomstplannen met de boerderij.

- Hoe jullie de boerderij zien in relatie met toekomstige (ruimtelijke) ontwikkelingen in de omgeving.

Als jullie andere plannen of ideeën hebben, is dat natuurlijk prima. Laat dan wel een keer een tussenproduct lezen, dan kunnen wij er nog op reageren. Eigenlijk is het sowieso handig als je eerst een conceptverhaal aan ons laat lezen.

Handleiding voor archiefonderzoek

Hier vindt u concrete informatie die u kunt gebruiken bij het doen van archiefonderzoek.

In archieven is ontzettend veel informatie te vinden over mensen en hun bezittingen door de eeuwen heen. Deze informatie is verspreid over verschillende soorten bronnen, elk voor hun eigen doel destijds opgesteld. In de ene bron is onmiddellijk te vinden wat u zoekt, andere archiefbronnen vragen wat meer geduld en tijd.

Het centrale archiefbewaarpunt voor Gelderland is het Gelders Archief aan de Markt in Arnhem. Het Gelders Archief is in 2002 ontstaan door een fusie van het Rijksarchief van Gelderland met de gemeentearchieven van Arnhem, Renkum, Rheden en Rozendaal.

Door de gemeentelijke herindelingen in de Betuwe is er veel onduidelijkheid over de bewaarplaatsen van archieven van de voormalige gemeenten. Zo zijn er archieven te vinden in onder meer Andelst en Elst, en worden de archieven van de voormalige gemeente Bemmelen (excl. Gendt en Huissen) bewaard in het Gelders Archief. Het is zaak van tevoren te informeren waar de door u gewenste archieven zich bevinden!

Alle archiefbewaarplaatsen zijn voor iedereen gratis toegankelijk. U hoeft over het algemeen geen afspraak te maken, behalve bij sommige kleinere gemeentearchieven. Bij een eerste bezoek kan gevraagd worden om inschrijving in een bezoekersregister en het tonen van een identificatiebewijs.

Het belangrijkste bij archiefonderzoek is dat u van tevoren bepaalt wat u wilt weten. Aan de hand daarvan is dan een archiefbron te vinden, die na enig zoekwerk mogelijk een antwoord kan geven op uw vraag. Wanneer u zonder concrete vragen een archief binnenstapt, zult u door de veelheid aan informatie al snel door de bomen het bos niet meer zien. Uiteraard kunnen archiefmedewerkers u helpen.

Hieronder volgen twee mogelijke archiefbronnen en wat zij te bieden hebben. Afhankelijk van uw vraag, kunnen de medewerkers van een archief u tips geven over welke archiefbron geschikt is om een antwoord op uw vraag te vinden.

In alle gevallen geldt dat het raadzaam is eerst met oude bewoners te spreken, omdat de meest recente archiefbronnen vaak niet openbaar zijn uit privacy-oogpunt. Om een voorbeeld te noemen: als u weet wie de boerderij in 1930 bewoonde, dan kunt u die persoon eenvoudig opzoeken in een bevolkingsregister uit die tijd, en is op die manier de bewoning van dat pand verder terug in de tijd te volgen. Kent u de bewoner uit omstreeks 1930 niet, dan is het lastig om te achterhalen welke familie uw

boerderij bewoonde, omdat adressen nog volgens een ander systeem werden opgesteld dan nu (geen straatnamen).

In het *Bevolkingsregister* werden alle gezinnen genoteerd. Zij werden gerangschikt per adres (vaak een letter met cijfer, dus geen straatnaam); onder elk adres staan dus de inwonende personen. Het bevolkingsregister, gebundeld in dikke boeken, start voor veel plaatsen rond 1825 en loopt door tot aan de jaren 20 van de vorige eeuw. De administratieve vorm die na circa 1930 kwam, is niet altijd openbaar toegankelijk.

Kadastrale archieven bieden informatie over percelen. Elk perceel wordt genoemd met onder meer de eigenaar en de grootte. De archieven van het kadaster bestaan uit een basisadministratie (een kaart met toelichting per perceelsnummer, opgetekend in 1832) en een vervolgsadministratie (een eigen blad voor elke eigenaar met daaronder de in eigendom zijnde percelen). Het archief is dan ook vanuit 2 zijden te benaderen: 1) als uw boerderij al in 1832 bestond, kunt u het perceelsnummer op de kaart opzoeken en met behulp van de toelichtende boeken de boerderij naar deze tijd toe volgen; 2) als het kadasterarchief ver genoeg tot in de 20e eeuw doorloopt, kunt u uw boerderij daar opzoeken en terug volgen in de tijd.

Kadastraal onderzoek is een tijdrovende klus, maar kan enorm veel informatie bieden over onder meer veranderingen van eigenaars en het grondgebruik, en eventueel sloop of verbouwing van het huis.

Verder zijn er enkele handige internetpagina's die u wegwijs kunnen maken in de veelheid aan bronnen. Een belangrijke daarbij is www.geneaknowhow.net. Via dit domein vindt u onder meer Digitale Bronbewerkingen, waarbij links zijn opgenomen naar alle via internet raadpleegbare archiefbronnen (o.a. alle Gelderse huwelijksaktes 1811-1922) en FAQ Genealogie Benelux, waar antwoorden op velerlei vragen over archiefonderzoek zijn te vinden. Voor andere websites, zie verder de organisatiewijzer.

Tenslotte kunnen ook historische verenigingen van groot belang zijn voor uw onderzoek. De kringen hebben vaak meerdere disciplines in huis en weten de weg goed te vinden in de plaatselijke historie. Bovendien beschikken zij vaak over eigen collecties, zoals fotocollecties en bewerkingen van archiefbronnen, zodat u sneller kunt zoeken.

Kijk ook eens op www.monumenten.nl. Als je klikt op Monument & cultuurhistorie en vervolgens op Mijn eigen huis, krijg je een samenvatting van een handleiding voor historisch huizenonderzoek. Als jullie willen, kunnen we de handleiding aanschaffen voor onze eigen bibliotheek.

Wiel, K., van der, (2000), Op zoek naar huis, straat of buurt. Handleiding voor historisch huizenonderzoek. Hilversum. Uitgeverij Verloren.

Bijlage 5   Literatuur aanwezig in de eigen bibliotheek

Tussen haakjes staat bij wie het te leen is.

Boerderijen en boerenerven

- Berends, G., 1996. Historische houtconstructies in Nederland. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. Arnhem. (Colinda)
- Drenth, B., 2002. Het boerenerv in vroeger tijd. De noordoostelijke Achterhoek. Stichting tot behoud van Boerderij en Erf in Gelderland. (Colinda en Marjan)
- Leopold, R., 2001. Het boerenerv als brandpunt van natuur, landschap en cultuurhistorie. Utrecht. (Marjan)
- Olst, E.L. van, 1960. Landelijke bouwkunst Gelderland. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. Arnhem. (Colinda en Marjan)
- Olst, E.L. van, 1991. Uilkema, een historisch boerderij-onderzoek. Boerderij-onderzoek in Nederland 1914-1934. Deel I. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. Arnhem. (Marjan)
- Olst, E.L. van, 1991. Uilkema, een historisch boerderij-onderzoek. Boerderij-onderzoek in Nederland 1914-1934. Deel II. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. Arnhem. (Marjan)
- Olst, E.L. van, 2000. Historisch Boerderij-onderzoek. De boerderij als inspiratiebron. Stichting Historisch Boerderij-onderzoek. Jaarverslag 1999. (Colinda)

Landbouw en waterbeheer

- Brusse, P., 1999. Overleven door ondernemen. De agrarische geschiedenis van de Over-Betuwe 1650-1850. Wageningen. A.A.G. Bijdragen 38. (Colinda en Marjan)
- Mentink, G.J. en J. van Os, 1985. Over-Betuwe: geschiedenis van een polderland (1327-1977). Zutphen. De Walburg Pers. (Marjan)
- Meurs, R. van, 2002. De laatste dagen van een boerenrepubliek. Polderdistrict Betuwe vijftienvintig jaar werk en strijd. Utrecht. Stichting Matrijs. (Colinda en Marjan)

Verhalen

- Arend Datema Instituut, 2002. Herinneringen aan drie eeuwen. Betuwse minse op de proatstoel. Kesteren. Arend Datema Instituut. (Colinda en Marjan)
- Hagen, J., 1998. Vragen over vroeger. Handleiding voor het maken van historische interviews. Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Utrecht. Handleidingenreeks I. (Colinda)
- Swagerman, J., 1998. De kunst van het vertellen. Handleiding voor het vertellen van verhalen. Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Utrecht. Handleidingenreeks II. (Colinda)
- Swagerman, J., 2002. De kunst van het vertellen van historische verhalen.
- Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Utrecht. Handleidingenreeks III. (Colinda)

CD Rom's*

- Vereniging Gelre: Registers op de leenaktenboeken. Grondslagen voor de bibliographie van Gelderland. (Marjan)
- Vereniging Gelre: Bijdragen en Mededelingen 1898-1998. (Marjan)
- Gelre: Ridderschap, Oorkonden en Acten. (Marjan)
- Historische tijdschriften Gelders Rivierengebied: o.a. Tabula Batavorum 1968-1999. (Colinda en Marjan)
- Osenvorenreeks Arend Datema Instituut: o.a. Rechdelijk archief, Protocollen van bezwaar en de verpondingscohierien van Andelst, Herveld, Heteren, Oosterhout, Randwijk en Slijk-Ewijk. (Marjan)

* Bij deze CD Rom's kunt u het beste zoeken op (oude) plaats- of persoonsnaam.

Uitgaven

- Marktpraat, tijdschrift van de Historische Kring Gente. (Jos en Corry Kuijer)
- Oud Neijs, tijdschrift van de Historische Kring Oosterhout. (Colinda)

Bijlage 6   Voorbeeld   inhoudsopgave   individueel   informatie- pakketje

Beste Albert en José,

In deze map hebben we materiaal verzameld dat jullie kunnen gebruiken bij de zoektocht naar het verleden van jullie boerderij. Hiermee hopen we jullie (verder) op weg te helpen bij jullie onderzoek. Sommige informatie is specifiek voor jullie boerderij, andere dingen zijn van algemene aard. Bij vragen over het materiaal, kunnen jullie altijd bij ons terecht.

Het volgende is in de map opgenomen:

Kaartmateriaal

- Uitsnede kadastrale atlas 1832
- Uitsnede Topografische Militaire Kaart 1850
- Luchtfoto 1944/1945
- Bodemkaart 1:50.000
- Kaart polderdistrict Over-Betuwe 1871 (in koker)
- Kaart nummer 1 uit het kaartboek van Commanderie van Sint Jan te Ingen van 1646 (in koker)

Literatuur

- Harbers, P. en J.R. Mulder, 1984-85. Wordings- en bewoningsgeschiedenis van het oostelijk rivierengebied. In: *Tabula Batavorum*.
- Olst, E.L. van, 1992. Boerderijen in het rivierengebied, overeenkomsten en verschillen. In: *SHBO*.
- Prooije, L.A. van, 1986. Tabaksboerderijen in de Over-Betuwe. In: *SHBO jaarverslag*
- Osenvorenreeks, Verpondingscohierien* Herveld/Andelst 1644.
- Strouken, I., Over de mensen, de dingen en hun verhalen, 2002. In: *Alledaagse Dingen. Tijdschrift van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur*.
- Tijdschrift 'Gelders Erfgoed'

Informatiebrochures

- Historische kringen: Bommel, Kesteren e.o., Doornenburg
- Historische Tuin Lent
- Stichting Historisch Boerderijen Onderzoek
- Openluchtmuseum
- Archieven: Geldersch Archief, Archief Nijmegen, Samenwerkende Archiefdiensten Westelijk Rivierengebied,
- Gelders Oudheidkundig Contact
- Nederlands Centrum voor Volkscultuur
- Meertens Instituut

Wij wensen jullie heel veel plezier en succes met jullie speurwerk en bij het schrijven van het verhaal van jullie boerderij.

Groeten,

Irini Salverda
John Mulder

* Een verpondingscohier is een belastinglijst voor onroerend goed.

Bijlage 7 Kenniswegwijzer

Organisatie / Instantie	Wat kunt u er vinden?	Adres / Contactpersoon	Bijzonderheden
Historische verenigingen in de Betuwe			
Historische Kring Bommel	Informatie over de omgeving van Bommel, Haalderen, Ressen. Genealogie, kadastrale atlas Bommel. Voor gemeentearchief Bommel zie Gelders Archief.	Joop Verburg Teselaar 61 681 BE Bommel(0481) 46 16 03 http://home.wanadoo.nl/hk-bommel/index.htm	Tijdschrift 'Kringblad', zie internetsite
Historische Kring Doornenburg	Informatie over omgeving van Doornenburg. Genealogie, archeologie, fotocollectie	Remie Aleven Molenstraat 6a 6686 AA Doornenburg (0481) 42 17 13 remie.aleven@gruijt.nl	
Historische Kring Gente	Informatie over omgeving Gente. Genealogie, archeologie, streekgeschiedenis en fotocollectie. In mindere mate ook info over Angeren. Voor meer info over Angeren zie HK Huissen.	Geert Visser Kardinaal de Jongstraat 2 6687 LG Angeren (026) 32 56 718 ge.visser@planet.nl www.historischekringgente.nl	Tijdschrift 'Marktpraat'
Historische Kring Huissen	Informatie over Huissen en Angeren.	Robert Melchers Langestraat 56-b 6851 AS Huissen (026) 38 86 393 www.hkh.tiscaliweb.nl	
Historische Kring Kesteren e.o.	Informatie over omgeving Kesteren en Valburg. Van deze gemeenten is tevens een zeer uitgebreid fotoarchief aanwezig.	Mw. Elly Janssen- van der Nat Stationsstraat 58 Zetten (0488) 45 25 03	
Historische Kring Lent	Informatie over de relatie tussen Arnhem en Nijmegen en welke rol Lent daarin vervulde (genealogie, kaarten, etc.)	Martin Schenkels Niek Engelmanslaan 92 6532 CS Nijmegen (024) 35 53 572	Tijdschrift 'Langs vervlogen tijd'
Historische Tuin Lent	Informatie over de historische tuin in Lent. Dit is een oud in stand gehouden hoveniersbedrijf. Tevens hebben zij een expositie over de archeologie, gevonden in de Waalsprong.	Theo Wolters Gelderse hofstraat 13 6663 KN Lent (024) 32 34 487	Folder

Organisatie / Instantie	Wat kunt u er vinden?	Adres / Contactpersoon	Bijzonderheden
Historische Kring Marithem (Elst)	Informatie over omgeving van Elst.	Dhr. F.J.G. Hoogveld Tielsestraat 22 6675 AD Valburg (0488) 43 13 32 hti@fhoogveld.demon.nl home.hetnet.nl/~marithame	Folder
Historische Kring Oosterhout/Slijk-Ewijk	Informatie over de omgeving van Oosterhout, Slijk-Ewijk. Foto/diacollectie, streekgeschiedenis, archeologie.	Mw. Ineke van Druten Waaldijk 30 Oosterhout (0481) 48 11 17 adenineke@van-druten-30.tmfweb.nl	Tijdschrift 'Oud Neijs' Tijdschrift Tabula Batavorum'
Historische verenigingen buiten de Betuwe			
Historische Kring Numaga (Nijmegen)	Vereniging tot beoefening van de Geschiedenis van Nijmegen en omgeving.	Dr. J.B.A.M. Brabers Marga Klompélaan 27 6532 SB Nijmegen (024) 35 61 414 j.brabers@let.kun.nl www.numaga.nl	
Overig			
Arend Datema Instituut	Archief- en Informatie Centrum voor de Betuwe en de Historische Kring Kesteren en omstreken. In de collectie zijn werken opgenomen die handelen over geschiedenis, landschap, monumenten, dialect, volksverhalen en archiefindexen.	Frans Nieuwenhof Stationsstraat 40-42 Kesteren (0488) 48 22 05 f.f.j.nieuwenhof@freeler.nl info@aic-betuwe.nl www.aic-betuwe.nl	Folder In eigen beheer uitgegeven bronnenpublicatie 'Osenvorenreeks'
Gelders Archief Arnhem	Onder andere het gemeentearchief Bommel (dit staat niet in de folder vermeld).	Dhr. Tersteeg of dhr. Verkaik Markt 1 6811 CG Arnhem (026) 35 21 600 Voor info over Bommel van tevoren even bellen, dan kunnen zij spullen klaarleggen.	Folder
Gemeentearchief Nijmegen	Centrum voor stads- en streekhistorie van Nijmegen. Hier zijn allerlei verzamelingen te vinden: boeken, tijdschriften, brochures, kranten, verslagen, plattegronden, etc.	Henk Rullmann, Anton de Wildt of Leon Gruppelaar (024) 32 92 304 (024) 32 92 280 gemeente@nijmegen.nl	Folder
Bouwarchief Nijmegen	Bouwkundige informatie over boerderijen in en rondom Nijmegen.	Helpdesk (024) 32 98 088 bouwarchief@nijmegen.nl	

Organisatie / Instantie	Wat kunt u er vinden?	Adres / Contactpersoon	Bijzonderheden
Gemeentearchief Overbetuwe	Bouwtekeningen e.d. voor gebouwen uit de gemeente Overbetuwe.	Dhr. de Vries (0481) 36 21 36	
Regionaal Archief Rivierenland	Archiefdienst voor de gemeenten Tiel, Buren, Culemborg en Kesteren/Echteld/Dodeward.	St. Agnietenstraat 28 Tiel (0344) 61 22 30	
Streekarchivariaat West-Betuwe	Archiefdienst voor de gemeenten Geldermalsen, Neerijnen en Lingewaal en het polderdistrict Tieler- en Culemborgerwaarden	Dhr. Van Maanen Kuipershof 2 Geldermalsen (0345) 58 66 38 (0418) 65 65 65	
Stichting Gelders Oudheidkundig Contact	Objectenrestauratie (gedeelten van boerderijen). Bouwfragmentendepot in Valburg.	Drs. Brord van Straalen Consulent geschiedbeoefening Postbus 4040 7200 BA Zutphen (0575) 51 18 26 vanstraalengoc@wxs.nl	Tijdschrift 'Gelders Erfgoed'
Stichting Historisch Boerderijen Onderzoek (SHBO)	Bouwkundige informatie over boerderijen.	Annemarie Punt Schelmseweg 89 6816 SJ Arnhem (026) 35 76 222 shbo@wxs.nl www.openluchtmuseum.nl	
Waterschap Rivierenland	Geschiedenis van het waterbeheer in de Betuwe.	Westluidensestraat 46 4001 NG Tiel (0344) 64 90 90 info@wsrl.nl	
Recreatieschap Overbetuwe	Informatie over monumenten en historische (toeristische) trekpleisters.	Dorpsstraat 32 Kerk-Avezaath (0344) 68 16 44 info@recreatierivierengebied.nl www.rivierengebied.org	
Nederlands Centrum voor Volkscultuur	Informatie over volkscultuur.	Piet de Boer F.C. Dondersstraat 1 3572 JA Utrecht Postbus 13113 3507 LC Utrecht nederlandscentrum.volkscultuur@wxs.nl	
Meertens Instituut-knaw	Informatie over familienamen en over topologische namen. Ook is er informatie over onderwerpen uit het dagelijks leven.	Mw. Van Zuilen Joan Muyskensweg 25 1096 CJ Amsterdam (020) 46 28 500 info@meertens.knaw.nl www.meertens.knaw.nl	Folder

Organisatie / Instantie	Wat kunt u er vinden?	Adres / Contactpersoon	Bijzonderheden
Bibliotheken			
Wageningse bibliotheken: Jan-Kopshuis, De Haaff, Leeuwenborch, De Hucht.	Vele boeken, tijdschriften en kaarten zijn hier verkrijgbaar. Via het zoeksysteem Agralin kunt u het gewenste vinden.	Helpdesk Jan-Kopshuis Generaal Foulkesweg 19 Wageningen (0317) 48 44 40 helpdesk.library@wur.nl www.library.wur.nl www.wur.nl/nl/bibliotheek	Op de website klikt u op Agralin Desktop Library, Shortcuts, Union Catalogue
Gelders Documentatie Centrum (GDC)	Het GDC beschikt over ruim 40.000 boeken, kranten, tijdschriften en andere materialen (brochures, rapporten, landkaarten, luchtfoto's, ansichtkaarten etc.).	Bibliotheek Arnhem Koningsstraat 26 6811 DG Arnhem (026) 35 43 111 www.biblioarnhem.nl	Het GDC bevindt zich op de eerste verdieping van de Bibliotheek Arnhem
Musea			
Nederlands Openluchtmuseum Arnhem	Informatie over de wijze waarop men woonde en werkte in Nederland omstreeks 1890.	Annemarie Punt Schelmseweg 89 6816 SJ Arnhem (026) 35 76 222 shbo@wxs.nl www.openluchtmuseum.nl	
Museum Het Valkhof	Een grote verzameling Romeinse archeologie en een bijzondere collectie moderne kunst.	Kelfkensbos 59 Nijmegen (024) 36 08 805 www.museumhetvalkhof.nl	

Interessante websites:

www.biblioservice.nl

www.bibliotheekengelderland.nl

www.geschiedenisbus.nl

www.archiefnet.nl

www.erfgoed gelderland.nl

www.gelderlandinbeeld.nl

www.geschiedenis.pagina.nl

www.geocities.com/gelderlandpage

www.geneaknowhow.net

www.genealogy.nl

www.monumenten.nl

www.noviomagus.nl